ΣΧΟΛΗ : Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών – Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία» (εξ αποστάσεως).

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ : ***«Αθανάσιος Διάκος: Ιστοριογραφικές αποδόσεις του βίου και της δράσης του από τον 19ο αιώνα έως και τον Μεσοπόλεμο»***

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ : ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΤΡΥΦΤΟΣ

ΜΗΝΑΣ/ΕΤΟΣ : ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

ΣΧΟΛΗ : Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών – Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία» (εξ αποστάσεως).

ΤΙΤΛΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ : ***«Αθανάσιος Διάκος: Ιστοριογραφικές αποδόσεις του βίου και της δράσης του από τον 19ο αιώνα έως και τον Μεσοπόλεμο»***

Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στην Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου.

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ : ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΤΡΥΦΤΟΣ

ΜΗΝΑΣ/ΕΤΟΣ : ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Όνομα επίθετο φοιτητή, έτος κατάθεσης Διπλωματικής Εργασίας

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Περιεχόμενα

Σελίδα Εγκυρότητας 5

Ευχαριστίες.....6

Πρόλογος.....7

Ιστορικοί και το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο έζησαν και έγραψαν. 11

Ο Αθανάσιος Διάκος στα απομνημονεύματα αγωνιστών και στα έργα των ιστορικών των άμεσων μετεπαναστατικών ετών 21

Ο Αθανάσιος Διάκος στους ιστορικούς του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα..... 30

Ο Αθανάσιος Διάκος στους ιστορικούς του εικοστού αιώνα 51

Υπάρχει μεταβολή στην ιστοριογραφία μεταξύ της υπο εξέτασης περιόδου και του σήμερα; 61

Ο Αθανάσιος Διάκος στην λογοτεχνία..... 62

Επίλογος..... 73

Βιβλιογραφία (πρόσφατη)..... 77

Βιβλιογραφία (της περιόδου που εξετάζει η εργασία) 80

Σελίδα Εγκυρότητας

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή: Χρήστος Στρυφτός

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: ***«Αθανάσιος Διάκος: Ιστοριογραφικές αποδόσεις του βίου και της δράσης του από τον 19ο αιώνα έως και τον Μεσοπόλεμο»***

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 12/08/2022 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος) : Παναγιώτης Κιμουρτζής, καθηγητής, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Γεώργιος Γεωργής, καθηγητής – διευθυντής Μεταπτυχιακού προγράμματος, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Κυριάκος Ιακωβίδης , Λέκτορας, υπογραφή]

Ή ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Χρήστος Στρυφτός, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο *«Αθανάσιος Διάκος: Ιστοριογραφικές αποδόσεις του βίου και της δράσης του από τον 19ο αιώνα έως και τον Μεσοπόλεμο»***,** αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

ΧΡΗΣΤΟΣ ΣΤΡΥΦΤΟΣ

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης διπλωματικής εργασίας του μεταπτυχιακού προγράμματος «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία» (εξ αποστάσεως) του ακαδημαϊκού χώρου του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου και αποτελεί το πέρας των σπουδαστικών μου υποχρεώσεων στο ίδιο.

Πριν την τελετή ορκωμοσίας και την απονομή του πτυχίου μου, αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω ορισμένους από τους ανθρώπους που γνώρισα, συνεργάστηκα μαζί τους αλλά και έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίηση της.

Πρωτίστως λοιπόν θα ήθελα να ευχαριστήσω τον βασικό επόπτη καθηγητή αξιότιμο κύριο Παναγιώτη Κιμουρτζή για την αδιάκοπη συμπαράσταση, την πολύτιμη καθοδήγηση, την κατανόηση και την εκτίμηση που έδειξε στο πρόσωπό μου. Το ήθος του, η επιστημονική του κατάρτιση αλλά και η εμπιστοσύνη που μου έδειξε αποτέλεσαν για εμένα πρότυπο καθώς και συστατικά στοιχεία της επιτυχούς έκβασης της εργασίας.

Στη συνέχεια θα ήθελα επίσης να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο διδακτικό, διοικητικό και ερευνητικό προσωπικό του Μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία (εξ αποστάσεως) του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου και κυρίως στους κυρίους διευθυντή του ιδίου προγράμματος αξιότιμο καθηγητή Γεώργιο Γεωργή και τον αξιότιμο καθηγητή Κυριάκο Ιακωβίδη, που αφιέρωσαν μέρος από τον πολύτιμο ακαδημαϊκό χρόνο τους ώστε να επιληφθούν και να πλαισιώσουν περαιτέρω την εποπτεία της διπλωματικής μου εργασίας.

Επιπλέον ευχαριστώ θερμά και το προσωπικό της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων, της Εθνικής Βιβλιοθήκης, της Βιβλιοθήκης της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού, της Βιβλιοθήκης του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του Ε.Ι.Ε., της Βιβλιοθήκης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών καθώς και το προσωπικό των σπουδαστηρίων της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών για την ουσιαστική συμβολή στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε για την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας .

Τέλος έχω την υποχρέωση να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, τους γονείς και την αδελφή μου που έδειξαν υπομονή και συμπαράσταση προς το πρόσωπό μου έτσι ώστε να επιτευχθεί ο στόχος της ολοκλήρωσης της εργασίας .

Πρόλογος

Για ιδέ καιρό που διάλεξεν ο Χάρος να με πάρη,
Τώρα π' ανθίζουν τα κλαδιά και βγάν' η γη χορτάρι…

Με αφορμή τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση είναι αδιαμφισβήτητο πως κατά μεγάλο ποσοστό το ιστορικό ενδιαφέρον επιστημόνων και μελετητών είχε επικεντρωθεί ιστοριογραφικά στην ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης αλλά και στους βίους των ηρώων – αγωνιστών του 1821. Μελετώντας λοιπόν την Ελληνική επανάσταση συνάντησα το πασίγνωστο παραπάνω δίστιχο σήμα κατά τεθέν του εθνικού ήρωα Αθανάσιου Διάκου. Έτσι ενδιαφέρθηκα να ασχοληθώ με τον αγωνιστή Αθανάσιο Διάκο και, αναζητώντας σχετική βιβλιογραφία, αντιλήφθηκα ότι υπάρχει μία συγκεχυμένη εικόνα ως προς την δράση και τον μαρτυρικό θάνατο του ήρωα. Επιπλέον, ο Διάκος ήταν ένας αγωνιστής του ΄21 που δεν πρόλαβε να βιώσει την απελευθέρωση, με αποτέλεσμα να μην εμπλακεί στην πολιτική του Ελληνικού κράτους και άμεσα να αναγνωριστεί ως ήρωας της επανάστασης. Έτσι ερευνώντας την ιστοριογραφία γύρω από τον Διάκο θέλησα να αναζητήσω και να αποτυπώσω την όποια μεταβολή υπήρξε γύρω από αυτόν, ώστε να ερμηνεύσω και να κατανοήσω την στάση της ιστοριογραφίας γύρω από το πάνθεον των ηρώων της επανάστασης.

Ο Αθανάσιος, οποίος δεν μπορούμε να πούμε με σιγουριά που ακριβώς γεννήθηκε, μπήκε στην εφηβεία του σε μοναστήρι και έγινε διάκος. Έκτοτε χρησιμοποίησε το Διάκος για επώνυμο.[1] Από το μοναστήρι έφυγε, για λόγους που οι ιστορικοί αποδίδουν σε διαφορετικά αίτια. Συνέχισε το βίο του ως κλέφτης στην αρχή και στη συνέχεια ως αρματολός στην περιοχή της Λιβαδειάς. Η μετάβαση από το ρόλο του κλέφτη σε αυτόν του αρματολού έγινε ασκώντας βία, μια και με τον αρχηγό του Σκαλτσά απήγαγε την κόρη του προκρίτου του Λιδορικίου προκειμένου ο τελευταίος να ζητήσει από τους Οθωμανούς οι Σκαλτσάς και Διάκος να γίνουν αρματολοί.[2] Ως αρματολός έμεινε στην αυλή του Αλή πασά και στη συνέχεια έγινε πρωτοπαλίκαρο του αρματολού Οδυσσέα Ανδρούτσου, τον οποίο διαδέχθηκε στην

[1] Μοίρας Λ., *Η ελληνική επανάσταση μέσα από τα μάτια των Οθωμανών*, Τόπος, Αθήνα 2020, σ. 104. Μασούρας Ι. Κ. (επιμ), *Ποια η γενέτειρα του Αθανασίου Διάκου*, Δωρική Αδελφότητα, Αθήνα 1975.
[2] Τσιάμαλος Δ. Θ., *Οι Αρματολοί της Ρούμελης. Μελέτη για τις αρματολικές συγκρούσεις και τα αρματολικά-συγγενικά δίκτυα της περιοχής κατά την προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο του 1821*, Παπαζήσης, Αθήνα 2009, σ. 155.

αρχηγία του αρματολικιού του μετά την αποχώρηση του. Όταν η επανάσταση του ’21 ξέσπασε στην Πελοπόννησο, ο Διάκος, *ο καλός στρατιώτης του Χριστού και της Πατρίδος* εξεγέρθηκε και μπήκε στην Λιβαδειά, μία πόλη που ήταν εμπορικό κέντρο.[3] Όταν η πόλη απελευθερώθηκε, χρίστηκε «φύλακας της πολιτείας» και η σημαία που σήκωσε τότε είχε τη μορφή του Αγίου Γεωργίου και την επιγραφή «Ελευθερία ή θάνατος».[4] Η συμπεριφορά του προς τους Οθωμανούς της πόλης ήταν καλή, με τον Απ. Βακαλόπουλο να γράφει ότι ήταν ένα από τα *φωτεινότερα σημάδια φιλανθρωπίας και ιπποτισμού* κατά τη διάρκεια της επανάστασης.[5] Ο μόνος όρος που έθεσε για να ζήσουν και να συνεχίσουν να καλλιεργούν τα κτήματά τους, ήταν να αποδεχθούν τα νέα δεδομένα.[6] Η συμπεριφορά του αυτή οδήγησε στην παράδοση των Οθωμανών της Αταλάντης, όταν άντρες του την πολιόρκησαν.[7] Επιπλέον, από τα λάφυρα της Λιβαδειάς, ο Διάκος κράτησε ένα μικρό μέρος και αυτό με στόχο την αγορά εξοπλισμού για τις μάχες, δείχνοντας με τη στάση του αυτή τον χαρακτήρα του και την προσήλωσή του στην απελευθέρωση και όχι στον πλουτισμό.[8] Στην συνέχεια, μαζί με τους οπλαρχηγούς Δυοβουνιώτη και Πανουριά, προχώρησαν προς την εξασφάλιση του δρόμου από τον βορρά προς την Πελοπόννησο, μέσω της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας.[9] Για τον λόγο αυτόν πολιόρκησαν την Υπάτη. Η πολιορκία λύθηκε λόγω της καθόδου στην περιοχή ενός στρατεύματος Οθωμανών, υπό τους Κιοσέ Μεχμέτ πασά και Ομέρ Βρυώνη. Το στράτευμα αυτό είχε 7.000 έως 9.000 άντρες. Έφτασαν στα σύνορα Θεσσαλίας-Στερεάς την 17η Απριλίου και στο Λιανοκλάδι το βράδυ της 18ης Απριλίου.[10] Οι τρεις οπλαρχηγοί με 1.500 άντρες

[3] Βακαλόπουλος Α. Ε., *Τούρκοι και έλληνες αιχμάλωτοι κατά την ελληνική επανάσταση (1821-1829)*, Κ.&Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 16. Βερέμης Θ. Μ. - Κολιόπουλος Γ. Σ. - Μιχαηλίδης Ι. Δ, *ο.π.*, σ. 127. Κρεμμυδάς Β., *Από το Σπυρίδωνα Τρικούπη στο σήμερα Το εικοσιένα σε νέες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2007, σ. 61.

[4] Βακαλόπουλος Απ. Ε, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821 Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, Κ & Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 69. Χατζής Α. Ν., *Η ελληνική επανάσταση του 1821. Ο ενδοξότερος αγώνας*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2021, σ. 319.

[5] Βακαλόπουλος Α. Ε., *Τούρκοι και έλληνες…*, σ. 18.

[6] Χατζής Α. Ν., *ο.π.,* σ. 319.

[7] Βακαλόπουλος Α. Ε., *Τούρκοι και έλληνες…*, σ. 18.

[8] Χατζής Α. Ν., *ο.π.,* σ. 319.

[9] Βακαλόπουλος Α. Ε., *Ιστορία του νέου ελληνισμού Η μεγάλη ελληνική επανάσταση (1821-1829) Οι προϋποθέσεις και οι βάσεις της (1813-1822)*, τομ. Ε, Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 432.

[10] Βακαλόπουλος Α. Ε., *Ιστορία του νέου ελληνισμού…*, σ. 435. Μάλεσης Δ., «Ο *στρατιωτικός αγώνας στην ξηρά 1821-1824», στο Βερέμης Θ. Κλάψης Α. (επιμ), 1821* Η Επανάσταση των Ελλήνων, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2021 σσ. 109-140, σ.116. Παπαγεωργίου Στ. Π., *Από το Γένος στο Έθνος Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1821-1862*, Παπαζήσης, Αθήνα 2005, σ.145. Χατζής Α. Ν., *ο.π.,* σ.319.

επέλεξαν να χωριστούν σε τρία μέτωπα.[11] Τη στρατηγική αυτή την πρότεινε ο Πανουριάς, ενώ ο Δυοβουνιώτης ήθελε να αντιμετωπιστούν οι Οθωμανοί με ενωμένες τις δυνάμεις. Η επιλογή του Διάκου να δεχθεί την άποψη του Πανουριά, ίσως να ήταν που στη συνέχεια τον οδήγησε στο θάνατο.[12] Ο Δυοβουνιώτης πήγε με 400 άντρες στη γέφυρα του Γοργοποτάμου, ο Πανουριάς με 600 άντρες στη Χαλκομάτα και ο Διάκος με 500 άντρες στη Δαμάτσα, για τον έλεγχο της γέφυρας της Αλαμάνας, στην οποία έστειλε τους Καλύβα και Μπακογιάννη.[13] Η επίθεση των Οθωμανών ξεκίνησε αρχικά προς τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά, οι οποίοι δεν άντεξαν και υποχώρησαν, με αποτέλεσμα όταν επιτέθηκαν στον Διάκο αυτός να μείνει χωρίς ενίσχυση.[14] Ο Διάκος παρότρυνε τους άντρες του λέγοντας: *όποιος αγαπά την αλήθεια και την πίστην και την πατρίδα ας δράξη τα όπλα και ας έλθη μαζί μου*.[15] Μετά από γενναία αντίσταση και την άρνησή του να φύγει, μετά από τέτοια παρότρυνση των συντρόφων του, συνελήφθη τραυματισμένος.[16] Στην συνέχεια, η άρνησή του να συνεργαστεί ως αρματολός τον οδήγησε σε ένα φρικτό θάνατο, με ανασκολοπισμό.[17] Ο θάνατός του αποτυπώθηκε στην εθνική μνήμη και ο Διάκος κέρδισε μία επιφανή θέση στο Πάνθεο των ηρώων του ’21, στέρησε όμως από την επανάσταση έναν σημαντικό στρατιωτικό.[18]

Στη εργασία αυτή, αναζητήθηκαν βιβλία που εκδόθηκαν μέχρι το τέλος του μεσοπολέμου και έγινε ποιοτική ανάλυση τους, ως προς τις αξιολογικές κρίσεις και μαρτυρίες για την προσωπικότητα και τη δράση του Αθανασίου Διάκου. Το περιορισμένο χρονικό διάστημα της έρευνας και της συγγραφής δεν επέτρεψε την εξάντληση των πρωτογενών πηγών, κάτι που αφήνει περιθώρια εμπλουτισμού της έρευνας στο μέλλον. Τα ερωτήματα που τέθηκαν στις πηγές, αφορούσαν το πώς

[11] Βακαλόπουλος Α. Ε., *Ιστορία του νέου ελληνισμού…*, σ. 436.
[12] Βακαλόπουλος Α. Ε., *Ιστορία του νέου ελληνισμού…*, σ. 436. . Παπαγεωργίου Στ. Π., *Από το Γένος στο Έθνος…*, σ.145.
[13] Βακαλόπουλος Α. Ε., *Ιστορία του νέου ελληνισμού…*, σ. 436. Μάλεσης Δ., ο.π., σ.116. Παπαγεωργίου Στ. Π., *Από το Γένος στο Έθνος…*, σ.145.
[14] Βακαλόπουλος Α. Ε., *Ιστορία του νέου ελληνισμού…*, σ. 436. Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., «Ο αγώνας των Ελλήνων Πολιτικές επιλογές και στρατιωτικές επιχειρήσεις (1821-1827)»,τομ. Γ’, στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *1821 Η γέννηση ενός έθνους-κράτους*, Σκάι, Αθήνα 2010, σ. 45.
[15] Βερέμης Θ. Μ. Κολιόπουλος Γ. Σ. Μιχαηλίδης Ι. Δ, *ο.π.,* σ. 128.
[16] Χατζής Α. Ν., *ο.π.,* σ. 320.
[17] Βερέμης Θ. Μ. Κολιόπουλος Γ. Σ. Μιχαηλίδης Ι. Δ, *ο.π.*, σ. 128. Μάλεσης Δ., ο.π., σ.116. Μιχαηλίδης Ι. Δ, *ο.π.,* σ. 45. Χατζής Α. Ν., *ο.π.,* σ. 320.
[18] Παπαγεωργίου Στ.Π., ««Πρώτον έτος της Ελευθερίας» Από τις Παρίστριες ηγεμονίες στην Επίδαυρο» στο Ιστορία του νέου ελληνισμού, τομ. 3ος Η Ελληνική επανάσταση 1821-1832 Ο αγώνας της Ανεξαρτησίας και η ίδρυση του ελληνικού κράτους, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ.53-70, σ. 64. Παπαγεωργίου Στ.Π., *Από το γένος στο έθνος…*, σ. 145.

στάθηκαν οι συγγραφείς έναντι στον Διάκο, αν οι αφηγήσεις τους συγκλίνουν ή αποκλίνουν. Επίσης, εάν οι αφηγήσεις τους επηρεάστηκαν από το παρόν τους και εάν έμειναν μόνο στην δράση του κατά την επανάσταση ή έψαξαν το συνολικό του βίο.

Είπαμε ότι το Διάκος ήταν το παρατσούκλι του, καθώς είχε μπει στην εφηβεία του σε μοναστήρι. Μια ακόμα ερώτηση που θέσαμε ήταν το κατά πόσο έπαιξε ρόλο στις αφηγήσεις των ιστορικών η σχέση του αυτή με την θρησκεία και τον κλήρο. Με άλλα λόγια, ενώ η κεφαλή της Εκκλησίας τάχθηκε κατά της Επανάστασης, παρουσιάζεται ο Διάκος ως κληρικός που πολέμησε και έχασε τη ζωή του ή παρουσιάζεται ως ένας πρώην αρματολός αγωνιστής;[19] Επιπλέον, στην υπό έρευνα περίοδο, κυριάρχησε η Μεγάλη Ιδέα, κάτι που μας οδήγησε να αναζητήσουμε υλικό το οποίο γράφηκε στις στιγμές κρίσεων, όπως η Κρητική Επανάσταση του 1866, η Βαλκανική κρίση 1875-1878 και ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος. Το πέρας της έρευνας στο τέλος του Μεσοπολέμου, έγινε με δύο κριτήρια: το πρώτο ήταν επειδή η περιορισμένη διάρκειά της δεν μας επέτρεπε να φτάσουμε έως τον 21ο αιώνα και το δεύτερο γιατί θεωρήσαμε ότι η έναρξη του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου και το μεταπολεμικό πολιτικό κλίμα, μετέβαλαν την ιστοριογραφία. Έτσι, η επιλογή του τέλους του Μεσοπολέμου, βοηθά να ερευνήσουμε την ζωή και το έργο του Α. Διάκου μέσα από τα ιστοριογραφικά έργα κατά την περίοδο της εκδίπλωσης του μεγαλοϊδεατισμού, αλλά και να κάνουμε τις συγκρίσεις με την ιστοριογραφία μετά τον ενταφιασμό της Μεγάλης Ιδέας.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναδεικνύεται το πλαίσιο στο οποίο έζησαν και έγραψαν οι ιστορικοί της έρευνάς μας. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι κατά τον 19ο αιώνα ιστορία έγραψαν ιδίως οι πρωτ-αγωνιστές του '21, πολιτικοί, δημοσιογράφοι, εκδότες, λόγιοι και ιστορικοί. Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζονται τα έργα των αγωνιστών του '21 και των πρώτων ιστορικών, με κυριότερους τους Σπ. Τρικούπη και Ι. Φιλήμωνα. Η περίοδος που καλύπτει το κεφάλαιο φτάνει μέχρι και τη δεκαετία του 1850. Ο λόγος που επιλέχθηκε το όριο αυτό, ήταν επειδή από εκεί και πέρα οι άνθρωποι που έζησαν το '21 είχαν αρχίσει να φτάνουν στο βιολογικό τους τέλος, ενώ μία νέα γενιά είχε έρθει να κυριαρχήσει σε πολιτικό και ιστορικό επίπεδο, με κυρίαρχο τον Κ. Παπαρρηγόπουλο. Αυτή τη γενιά την ερευνήσαμε στο επόμενο κεφάλαιο, το οποίο καλύπτει την περίοδο έως το τέλος του 19ου αιώνα. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζεται κυρίως ο Μεσοπόλεμος και οι

[19] Παπαγεωργίου Στ. Π., *Από το Γένος στο Έθνος…*, σ.45.

μεταβολές που επήλθαν στην ιστοριογραφία για το ’21 και στην προσέγγιση της προσωπικότητας του Αθ. Διάκου ειδικότερα. Στο τέλος του κεφαλαίου αυτού παρουσιάζονται τρία βιβλία που γράφηκαν για το ΄21 και με αφορμή τον εορτασμό των 200 χρόνων από την επανάσταση. Σκοπός αυτού του κειμένου είναι να παρουσιαστεί η μεταβολή της ιστοριογραφίας σε σχέση με την υπό έρευνα περίοδο. Στο τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται κείμενα λογοτεχνών και λογίων, όλης της περιόδου, οι οποίοι καταπιάστηκαν με τον Αθανάσιο Διάκο. Οι λογοτέχνες ελεύθεροι από τους περιορισμούς που θέτει η συγγραφή ιστορικών βιβλίων και με ευρύτερο αναγνωστικό κοινό μας βοηθούν στην καλύτερη ερμηνεία και κατανόηση της ιστοριογραφίας.

Ιστορικοί και το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο έζησαν και έγραψαν.

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναλύσουμε το πλαίσιο στο οποίο έγραψαν οι ιστορικοί που ασχολήθηκαν με τους αρματολούς και με τον Αθανάσιο Διάκο ειδικότερα. Θα μπορέσουμε έτσι να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε καλύτερα τα γραπτά τους στα επόμενα κεφάλαια. Θα δούμε ποιοι είναι, τις ενασχολήσεις και τις θέσεις τους, το ιδεολογικό τους στίγμα. Επίσης θα δούμε το γενικότερο περιβάλλον στο οποίο δρουν και την κυρίαρχη ιδεολογία της εποχής τους, και θα κάνουμε μερικά σχόλια ως προς τη σχέση της ιστορίας και των ιστορικών με το νέο κράτος και την συλλογική μνήμη. Κατά την επανάσταση και στα επόμενα έτη η ιστορία δεν είχε συγκροτηθεί σε επιστήμη και οι ερμηνείες που διατυπώνονταν ήταν αποσπασματικές. Όσοι έγραφαν βασίζονταν στην προσωπική εμπειρία και υπερτόνιζαν, όπως ήταν φυσικό, το ρόλο ατόμων και ομάδων που προετοίμασαν και ηγήθηκαν της επανάστασης.[20] Τότε εκδόθηκαν οι αναμνήσεις και τα απομνημονεύματα των αγωνιστών, όπως του Ι. Μακρυγιάννη, του Χρ. Περραιβού (1836), του Φωτάκου (1858), του Κ. Μεταξά (1878), του Παλαιών Πατρών Γερμανού (1837), κ.α.[21] Ωστόσο, υπήρξαν και τα έργα που έργα που έγραψαν ο Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως* (1853-1857), ο Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*

[20] Στάθης Π., «Η νεοελληνική ιστοριογραφία για το 1821: ερμηνευτικά σχήματα για το ξέσπασμα της επανάστασης», στο Δημητρόπουλος Δ. (επιμ.), *Πως γράφηκε η ιστορία της επανάστασης του 1821*, Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα 2021, σ.σ. 77-86, σ.77.

[21] Αρώνη-Τσίχλη Κ., *Ιστορικές σχολές και μέθοδοι. Εισαγωγή στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008, σ.343. Κουλούρη Χριστίνα, *Φουστανέλες και χλαμύδες. Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2020, σ. 24

(1834) και *Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως* και ο Αναστάσιος Γούδας, *Βίοι παράλληλοι των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων αντρών* (1869-1876).[22] Η αφήγηση ή η διήγηση των πρώτων ιστορικών ήταν πιο αναλυτική σε σχέση με τους μεταγενέστερους και διαμόρφωνε μία αποστολή στο έθνος.[23] Οι αγωνιστές με τα απομνημονεύματά τους, μεταξύ άλλων, εξέφρασαν τις προσδοκίες τους, την ιδεολογική τους τοποθέτηση και ανταποκρίθηκαν στα αιτήματα των συγχρόνων τους να παρακολουθήσουν τα γεγονότα.[24] Από τα μέσα του 19ου αιώνα οι ιστορικοί έδωσαν νέα νοήματα προκειμένου να διατηρήσουν το ιστορικό γεγονός και ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της εποχής τους, όπου επικρατούσε η Μεγάλη Ιδέα. Χρησιμοποίησαν γραπτές πηγές και επιχείρησαν να υποτυπώσουν στα γραπτά τους την συνείδηση που ωθούσε τα δρώντα πρόσωπα των γεγονότων.[25] Με τα έργα του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου και του Κωνσταντίνου Σάθα, η τουρκοκρατία μπήκε στην ελληνική ιστορία μαζί με τα κινήματα των Ελλήνων κατά των Οθωμανών, ώστε το 1821 να αναδειχθεί ως το αποκορύφωμα ενός αδιάκοπου αγώνα και πόθου για απελευθέρωση. Με τέτοιες προθέσεις, αλλά και με εις βάθος έρευνα των πηγών, τα έργα αυτά προσπάθησαν να συμβάλλουν στην διαμόρφωση της ταυτότητας των νέων Ελλήνων. Είχαν ως αποτέλεσμα να συμβάλλουν στην ενίσχυση του ιδεολογήματος της Μεγάλης Ιδέας και να ενισχύσουν τον εθνικό όραμα της επέκτασης των συνόρων του νεοσύστατου βασιλείου. [26] Αυτό έγινε γιατί οι ιστορικοί είναι «παιδιά» της εποχής τους και στόχος τους ήταν να δώσουν έναν οδηγό λειτουργίας της κοινωνίας, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιήσουν το παρελθόν ως μοντέλο για το παρόν τους και το μέλλον και να συγκροτήσουν τη συλλογική

[22] Αρώνη-Τσίχλη Κ., .ο.π., σ. 344-345. Λούκος Χρ., «Η Επανάσταση του 1821», στο Δημητρόπουλος Δ. (επιμ.), *Πως γράφηκε η ιστορία της επανάστασης του 1821*, Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα 2021, σ.σ.13-34, σ.30.

[23] Μπαμπούνης Χ., *Ιστορική αφήγηση και πηγές*, Παπαζήσης, Αθήνα 2013, σ.19.

[24] Σκλαβενίτης Τρ. Ε., «Το εθνικό πάνθεον των βιογραφιών και των προσωπογραφιών (1828-1876), στο Κιτρομηλίδης Π. Μ. - Σκλαβενίτης Τ. Ε. (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, Πρακτικά. Δ΄ Διεθνές συνέδριο ιστορίας, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2004, σσ. 171-193, σ.171.

[25] Λιάκος Αντ., *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία;* Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 170-171. Μπαμπούνης Χ., ό.π., σ. 19-20.

[26] Στάθης Π., ό.π., σ. 78.

μνήμη.[27] Λειτούργησαν λοιπόν, ως «θεματοφύλακες και γνήσιοι εκφραστές» της εθνικής μνήμης κάνοντας ιδεολογική χρήση της ιστορίας.[28]

Κάθε λόγιος του 19ου αιώνα ασχολήθηκε με την ιστορία και κατασκεύασε τον ηρωισμό του 1821, με αποτέλεσμα η μνήμη του να είναι μνήμη ενός πολέμου, μία δοξαστική μνήμη ενός ηρωικού πολέμου, που συνδυάστηκε με αρχαίες μάχες, όπως του Μαραθώνα και των Θερμοπυλών.[29] Σημαντική επιρροή, στη συγγραφή, οι ιστορικοί είχαν από το Διαφωτισμό και από τη συναισθηματική σχέση τους με το παρελθόν των πατεράδων τους.[30]

Μιλώντας για τη μνήμη θα πρέπει να σταθούμε λίγο σε αυτήν και την συσχετίσουμε με την ιστορία. Η συλλογική μνήμη συγκροτεί ταυτότητα σε μία κοινωνία και εγγράφεται στο ιστορικό συνεχές προσδίδοντας σημασίες και προσανατολισμό και σε επίπεδο ηθικής αναλαμβάνει το ρόλο του «οφειλέτη» και ζητά αναδρομικά τη δικαίωση των θυμάτων, ενώ σε πρακτικό επίπεδο μπορεί να χειραγωγήσει μία ομάδα.[31] Η ιστορία, αν και παιδί της μνήμης, θα πρέπει να κρατήσει μία απόσταση ασφαλείας και να σταθεί κριτικά απέναντι της.[32] Με την ιστορία το παρελθόν γίνεται μία αλλότρια εμπειρία, μία εμπειρία ανθρώπων που έζησαν μία άλλη εποχή και για την καταλάβουμε χρειάζεται να την εντάξουμε στα δικά μας αντιληπτά πλαίσια.[33] Για τον Α. Λιάκο η αξία του παρελθόντος για το παρόν είναι η αλλοτριότητα του προς το παρόν και αυτή η αλλοτριότητα έχει τεράστια πολιτική και πολιτισμική λειτουργία για το παρόν.[34] Η ιστορία, για αυτόν, είναι ο τρόπος με τον οποίο χειριζόμαστε τη σχέση μας με το παρελθόν και τον εαυτό μας, είτε σε ατομικό είτε σε κοινωνικό επίπεδο.[35] Για την Κ. Αρώνη-Τσίχλη η ιστορία «συναρτάται με την

[27] Hobsbawn E., *Για την Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ.42-43, 157.
[28] Κουλούρη Χρ., *Φουστανέλες και…*, σ. 23-24. Θεοτοκάς Ν.-Κοταρίδης Ν., «Προσλήψεις των κλεφτών από τη μαρξιστική ιστοριογραφία», στο Δημητρόπουλος Δ. Καραμανωλάκης Β. (επιμ.), *Οι αναγνώσεις του 1821 και η Αριστερά*, Αυγή, Αθήνα, χχχ, σ.σ.45-58, σ.46.
[29] Καραμανωλάκης Βαγγέλης, «Εξεικονίζοντας τη συλλογική μνήμη: Η Έκθεσις Μνημείων του Ιερού Αγώνος (1884)», στο Δημητρόπουλος Δ. (επιμ.), *Πως γράφηκε η ιστορία της επανάστασης του 1821*, Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα 2021, σσ 121-134, σ.132. Κουλούρη Χρ.,, *Φουστανέλες και…*, σ.47-48.
[30] Κουλούρη Χρ., *Μύθοι και σύμβολά μιας επετείου,* Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτινή 1995, σ. 17.
[31] Κόκκινος Γ., «Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης», στο Κόκκινος Γ., Λεμονίδου Έ., Αγτζίδης Βλ., *Το τραύμα της μνήμης και οι πολιτικές της μνήμης Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2010, σσ 11-128, σ. 35, 51.
[32] Κόκκινος Γ., *ο.π.,*σ.33.
[33] Λιάκος Αντ., σ.189.
[34] Στο ίδιο.
[35] ο.π, σ.21, 23, 286.

ευρύτερη κοινωνική, πολιτισμική πραγματικότητα που την περιβάλλει και [..] διαμορφώνει τη συνείδηση εποχών και γενεών για το παρελθόν τους, την πορεία τους, τον εαυτό τους».[36] Υπάρχει, όμως και μία μικρή ή μεγάλη δόση αλήθειας στην μεταμοντέρνα κριτική που λέει ότι η ιστορία είναι μέσο επιβολής της εξουσίας.[37]

Μετά την ίδρυση του Ελληνικού κράτους παρατηρήθηκε η αργή διαμόρφωση της αστικής τάξης, η αστικοποίηση, η δημιουργία του δημόσιου χώρου, η είσοδος των μαζών στην πολιτική, η υποχρεωτική στράτευση και η εκπαίδευση των νέων, με αποτέλεσμα να απαιτείται νέα μορφή νομιμοποίησης της εξουσίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε μία νέα ιστορική συνείδηση, όπου το 1821 αποτελούσε τομή στην κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της Ελλάδας.[38] Το νέο κράτος ανέπτυξε τις ηθικές δυνάμεις των πολιτών του μέσω της ιστορίας που διδασκόταν (είτε στα σχολεία και το Πανεπιστήμιο, είτε μέσω της δημόσιας ιστορίας) ώστε να απαλλαγεί από τα κατάλοιπα της τουρκοκρατίας και να προχωρήσει στην νέα εποχή.[39] Η Επανάσταση επιβεβαίωνε αρετές των Ελλήνων, που τώρα αναγορεύονταν σε διαχρονικές και έγινε κέντρο αναφοράς για την ιστορική διδασκαλία.[40] Το 1821 έγινε με την επίκληση της αρχαίας ελληνικής ιστορίας και με τη συμβολική σύγκρουση του Χριστιανισμού με το Ισλάμ και προσέλαβε ως περιεχόμενο την απελευθέρωση και την επανένταξη των Ελλήνων στον «πολιτισμένο» (δυτικό) κόσμο.[41] Η Ευρώπη για τους Έλληνες παρουσιάστηκε ως προστάτης που θα έπρεπε να συνδράμει στην επέκταση του βασιλείου, σύμφωνα με τη Μεγάλη Ιδέα.[42] Η Ελλάδα σημειώνονταν στους ευρωπαϊκούς χάρτες πριν ακόμα ιδρυθεί το νέο βασίλειο και οι Έλληνες διέθεταν ένα πολιτισμικό διαβατήριο καθώς η αρχαία Ελλάδα για τους Ευρωπαίους είχε καθοριστική σημασία στις κλασικές σπουδές και αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας και θαυμασμού.[43] Εκεί η Δύση βρήκε τον ανθρωπισμό, την ελευθερία. Συνεπώς

[36] Αρώνη-Τσίχλη Κ., *ο.π.,* σ. 341.
[37] Σεφεριάδης Σ. Ι., *Στις διαδρομές της ιστοριογραφίας Κριτική επισκόπηση από το πρίσμα της κοινωνικής επιστήμης*, Θεμέλιο, Αθήνα 2014, σ. 93.
[38] Κουλούρη Χρ., *Φουστανέλες και…,* σ. 19-20.
[39] Κουλούρη Χρ., *Ιστορία και γεωγραφία στα Ελληνικά σχολεία (1834-1914) γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις*, Ιστορικό αρχείο Ελληνικής νεολαίας, Αθήνα 1988, σ.68.
[40] Κουλούρη Χρ., *Ιστορία και….,* σ.53.
[41] Κουλούρη Χριστίνα, «Το έθνος-φοίνικας», στο Λιάκος Αντ. (επιμ.), 1821 Διακόσια χρόνια ιστορίας Η δημοκρατική παράδοση, Θεμέλιο, Αθήνα 2021, σσ. 18-23, σ.19-20. Λούβη Λίνα, *Η Ευρώπη των Ελλήνων Πρότυπο, απειλή, προστάτις 1833-1857*, Αλεξάνδρεια Αθήνα 2020, σ. 18.
[42] Λούβη Λ., *ο.π.,*σ. 23.
[43] Λιάκος Αντώνης, «1821-2021: Αναζητώντας τη συνειδησιακή ενδοχώρα», στο Λιάκος Αντ. (επιμ.), *1821 Διακόσια χρόνια ιστορίας Η δημοκρατική παράδοση*, Θεμέλιο, Αθήνα 2021, σσ.11-17, σ. 13. Σκοπετέα Έ., *Φαρμεράυερ Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 23.

θεώρησε τον εαυτό της ως συνέχεια της και στο πλαίσιο αυτό οι νέοι Έλληνες ήρθαν σε σύγκριση με τους αρχαίους.[44] Έτσι, η ελληνική αστική τάξη προσέφυγε, σε χώρο και σε χρόνο, στην αρχαία ιστορία, μια και αυτή ήταν ασφαλέστερη επιλογή έναντι του Βυζαντίου.[45]

Ως προς την εκπαίδευση, η ιστορία κινήθηκε ανάμεσα στο δίπολο της αρχαίας Ελλάδας και τη μεταλαμπάδευση των φώτων της Δύσης.[46] Αυτό έγινε γιατί η διδακτική μεθοδολογία του μαθήματος της Ιστορίας αντανακλά την υπαρξιακή αναμέτρηση μιας κοινωνίας με το παρελθόν και καθορίζει την πολιτική κοινωνικοποίηση της νεολαίας.[47] Η ιστορία, λοιπόν, χρησιμοποιήθηκε για την ηθικοποίηση των μαθητών και το εθνικό παρελθόν αποτέλεσε την πηγή για το παρόν, με την ιστορία να «διδάσκει» την κυρίαρχη ιδεολογία ομάδων που ήρθαν στο προσκήνιο και αναζητούσαν τη νομιμοποίηση τους με ιστορικά επιχειρήματα.[48] Ως προς την ιστορία, ως επιστήμη, το Ελληνικό κράτος δεν συνόδευσε την αυτοτελή διδασκαλία της με την ίδρυση του Πανεπιστημίου, κάτι που πραγματοποιήθηκε δεκατέσσερα χρόνια αργότερα, με τον διορισμό του Κ. Παπαρρηγόπουλου.[49] Ο Παπαρρηγόπουλος με τα έργα και τη θέση του αυτή καλλιέργησε την εθνική συνείδηση και ανύψωσε το συλλογικό εθνικό φρόνημα.[50]

Ως προς τους αγωνιστές του 1821, που σάρωσαν τη εξουσία των Οθωμανών και εγκατέστησαν μία νέα τάξη πραγμάτων, χρησιμοποιώντας λέξεις κλειδιά, όπως το έθνος, η θρησκευτική πίστη, το Σύνταγμα, το κράτος όχι μόνο τους ενέταξε στην ιστορία που διδάσκονταν αλλά τους εμφάνισε σε εικόνες για να δείξουν τις αιώνιες αξίες και το ηρωικό δράμα τους.[51] Οι ήρωες, λοιπόν, είχαν πιο περίοπτη θέση σε σχέση με τους πολιτικούς, τους χορηγούς με χρήματα και οπλισμό της επανάστασης,

[44] Κουλούρη Χρ. *Ιστορία και…,* σ. 25.
[45] Αρώνη- Τσίχλη Κ., *ο.π.,*σ. 347. Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, Εξάντας, Αθήνα 1988, σ. 207-208.
[46] Κυπριανός Παντελής, «200 χρόνια ελληνική εκπαίδευση: Η συντηρητική ματαίωση», στο Λιάκος Αντ. (επιμ.), *1821 Διακόσια χρόνια ιστορίας Η δημοκρατική παράδοση*, Θεμέλιο, Αθήνα 2021, σσ.112-118, σ. 113.
[47] Κόκκινος Γ., *ο.π.,* σ. 19.
[48] Κουλούρη Χρ*., Ιστορία και …,* σ. 68-69. Κουλούρη Χρ.-Λούκος Χρ., *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η νεοελληνική ιδεολογία (1831-1996)*, Πορεία, Αθήνα 2012, σ.10.
[49] Αρώνη-Τσίχλη Κ., ο.π., σ. 353 Μέχρι τον διορισμό του Παπαρρηγόπουλου το 1951 στη Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου το 1849 υπήρχε η έδρα της Γενικής Ιστορίας και της Ιστορίας των Αρχαίων Εθνών. Με τον Παπαρρηγόπουλο πλέον υπήρξε η έδρα της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους.
[50] ο.π., σ. 355
[51] Mazower M, *Η ελληνική επανάσταση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021, σ. xxvii, xxix.

γιατί θεωρήθηκαν περισσότερο απαραίτητοι από τους υπόλοιπους για την επιτυχία της.[52] Επιπλέον, παρουσιάστηκαν αν μιμούνται τους αρχαίους Έλληνες και έσπευσαν στον αγώνα, χωρίς να υπολογίζουν τον κίνδυνο, προσπαθώντας να φτάσουν τον Θεμιστοκλή και τον Λεωνίδα.[53] Πορτρέτα ηρώων χρησιμοποιήθηκαν στο δημόσιο χώρο, με αποκορύφωμα την «Έκθεση Μνημείων του Ιερού Αγώνος», που ήταν η πρώτη συστηματική έκθεση κειμηλίων στην Αθήνα, και άνοιξε τις πύλες της ανήμερα της εθνικής επετείου του 1884. Η έκθεση οργανώθηκε από το τμήμα Καλών Τεχνών του Φιλοσοφικού Συλλόγου «Παρνασσός» μαζί με το τέκνο του, την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος (ΙΕΕΕ), στην οποία συμμετείχαν οι καθηγητές, Σπ. Λάμπρος, Αντ. Μηλιαράκης, Ν. Πολίτης, κ.α., οι λόγιοι Τιμ. Φιλήμων, Δ. Καμπουρόπουλος, ο εικαστικός Γ. Βρούτος, κ.α..[54] Στόχοι της έκθεσης ήταν η «*περισυλλογή της ιστορικής και εθνολογικής ύλης και αντικειμένων, συντελούντων εις διαφώτισιν της μέσης και νεωτέρας ελληνικής ιστορίας και φιλολογίας, του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού και σύστασιν μουσείου και αρχείου περιλαμβάνοντος τα τοιαύτα μνημεία του εθνικού βίου*».[55] Με την εικονοποίηση του Αγώνα και των αγωνιστών υπήρχε η πρόθεση να διδαχθεί η νέα γενιά να δει και να μιμηθεί το παράδειγμα τους, την εποχή που τα Βαλκάνια βρίσκονταν σε αναβρασμό.[56] Η έκθεση διήρκησε δεκατέσσερις μέρες και την επισκεφτήκαν 68.607 άτομα, αριθμός τεράστιος μια και η πρωτεύουσα τότε είχε πληθυσμό 114.355 ανθρώπων και ένα από τα εκθέματα της ήταν η ελαιογραφική εικόνα του Αθανασίου Διάκου.[57] Τα πορτρέτα των αγωνιστών, αν και βουβά, μπορούσαν να «διαβαστούν» αυτοτελώς ή με τη βοήθεια κειμένων που τα συνόδευαν και μίλαγαν γι' αυτά. Χρησιμοποιήθηκαν και σε εκδόσεις βιβλίων που αναφέρονταν στο 1821, με παράδειγμα τον Πουκεβίλ, ενώ παρατηρήθηκε η επιθυμία των Ελλήνων, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, να «δουν» τους αγωνιστές του.[58] Με τη διδασκαλία και με τη δημόσια ιστορία, λοιπόν, η δράση των αγωνιστών του 1821 ξεπέρασε τον κύκλο της ζωής τους και διαχύθηκε στις συνειδήσεις, με αποτέλεσμα οι εικόνες που κατασκευάστηκαν μετά τον θάνατο τους να ανήκουν στην ιστορική πραγματικότητα εξίσου με αυτές τις πράξεις τους.[59] Η

[52] ο.π., σ. xxix.
[53] ο.π., σ. xxxi.
[54] Καραμανωλάκης Β.*, Εξεικονίζοντας τη…*, σ. 121. Κουλούρη Χρ.*, Χλαμύδες και….* σ. 94.
[55] Καραμανωλάκης Β., *Εξεικονίζοντας τη…*, σ. 121-122.
[56] ο.π., σ. 133, Λιάκος Αντ., *Πως το παρελθόν…*, σ. 237.
[57] Καραμανωλάκης Β., *Εξεικονίζοντας τη…,* σ. 122, 131.
[58] Κουλούρη Χρ., *Χλαμύδες και….* σ. 27-28.
[59] Κουλούρη Χρ.-Λούκος Χρ., *ο.π.,*σ. 9.

βιογραφία τους παρουσίαζε τις πράξεις τους ως αιώνια πρότυπα συμπεριφοράς και οι νέοι έπρεπε να μάθουν να αγαπούν την πατρίδα τους και να έχουν γνώση του καθήκοντος για την έμπρακτη απόδειξη αυτής της αγάπης, κυρίως με την αυτοθυσία τους.[60]

Αναφέραμε ήδη ότι στην μεταεπαναστατική περίοδο υπήρξαν οι εκδόσεις των απομνημονευμάτων και οι προσπάθειες των Σπυρίδωνα Τρικούπη, Ιωάννη Φιλήμονα. Οι δύο αυτοί προσπάθησαν να εξακριβώσουν τις πληροφορίες και να τεκμηριώσουν την άποψη τους για τα γεγονότα με τη βοήθεια γραπτών πηγών. Ο Φιλήμων ζήτησε και έλαβε δάνειο για την έρευνα και τη συγγραφή του έργου του *Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*.[61] Πολιτικά ανήκε στη φιλορθόδοξη παράταξη και ίδρυσε τη σημαντικότερη και εμβληματικότερη εφημερίδα της παράταξης, την εφ. *Αιών*, της οποίας τα τυπογραφεία καταστράφηκαν από τα γαλλικά στρατεύματα κατοχής, κατά την περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου.[62] Γι' αυτόν το Βυζάντιο ήταν «Βασίλειον των Ελλήνων» και επηρεασμένος από τον Διαφωτισμό θεωρούσε ότι η κατάσταση μεταξύ του 408 και 1143 μ.Χ. ήταν σχετικά καλή, μειώνοντας έτσι τα «εγκλήματα» των βυζαντινών.[63] Ο Σπυρίδων Τρικούπης, από την άλλη, διετέλεσε ως ένα από ηγετικά στελέχη του Αγγλικού κόμματος και διετέλεσε βουλευτής, υπουργός και πρέσβης της Ελλάδας. Στα μέσα του 19ου αιώνα τα έργα του Κ. Παπαρρηγόπουλου μετέβαλαν την ιστοριογραφία, παρουσιάζοντας την ελληνική ιστορία ενιαία από την αρχαιότητα μέχρι την εποχή του, παρασιωπώντας τις εντάσεις και τις διαφορές ώστε το 1821 να παρουσιαστεί ως υπόδειγμα για την απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων.[64] Τα έργα του, η μελέτη *Περί της εποικίσεως σλαβικών τινών φυλών εις την Πελοπόννησον* (1843), η *Γενική Ιστορία* (1849) και *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (1853), αποτέλεσαν την απάντηση στο ανθελληνικό έργο του Ιάκωβου Φιλίππου Φαρμεράυερ, *Ιστορία της Πελοποννήσου κατά τους μέσους αιώνες* (τόμος Α΄ 1830 και τόμος Β΄ 1836).[65]

[60] Κουλούρη Χριστίνα, *Ιστορία και…,* σ. 69-79.
[61] Σκλαβενίτης Τρ. Ε., *ο.π.,*σ. σ.173.
[62] Λούβη Λ., *ο.π.,*σ. 284.
[63] Κουμπουρλής Γ., «Η Επανάσταση του 1821 και η δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους στις μεγάλες αφηγήσεις της νεότερης ελληνικής ιστορίας: από την πολυπαραγοντική ανάλυση στο σχήμα της εθνικής τελεολογίας», στο Δημητρόπουλος Δ. (επιμ.), *Πως γράφηκε η ιστορία της επανάστασης του 1821*, Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα 2021, σσ 35-63, σ. 59.
[64] Λούκος Χρ., *ο.π.,*σ.30.
[65] Αρώνη- Τσίχλη Κ., *ο.π.,*σ. 349, 353.

Ο σκωτσέζος Γ. Φίνλεϋ στο έργο του *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως* παρουσίασε το 1821 ως έργο του υψηλού φρονήματος του ελληνικού λαού και όχι σημαντικών προσωπικοτήτων, δηλαδή σπουδαίων στρατιωτικών γεγονότων.[66] Η αφήγηση του ήταν ίδια με αυτή των ελλήνων ιστορικών, με την πρωτοτυπία ότι διαχώρισε το λαό-έθνος από τις ηγετικές του ομάδες και προσπάθησε να δείξει το «πως» και το «γιατί» ο λαός επαναστάτησε συνειδητά.[67] Ως προσωπικότητα ήταν ρομαντικός φιλελεύθερος δημοκράτης και έζησε στην Ελλάδα για να πραγματοποιήσει τα ιδανικά του, ενώ οι διεκδικήσεις του για αποζημίωση από το Ελληνικό κράτος, λόγω απαλλοτρίωσης κομματιού της περιουσίας τους, ήταν ένας από τους λόγους που οδήγησαν τον βρετανό πρωθυπουργό Πάλμερστον στο ναυτικό αποκλεισμό, που έμεινε γνωστός ως Παρκερικά.[68] Με την ιστορία της επανάστασης έκανε σκληρή κριτική σε όσους είχαν κυβερνήσει, με αποτέλεσμα να βρεθεί αντιμέτωπος με μερίδα των Ελλήνων, όπως ο Κ. Παπαρρηγόπουλος που τον απεκάλεσε ως «αλλόκοτο φιλέλληνα», ενώ μέχρι το τέλος του αιώνα οι μελέτες του αγνοήθηκαν από τους πιο σημαντικούς έλληνες ιστορικούς.[69]

Η ολοκλήρωση του Πάνθεον των ηρώων έγινε το 1870 με την έκδοση από τον Αναστάσιο Γούδα του οχτάτομου έργου του *Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών,* που για τη συγγραφή του έκανε αυτοψία στους ιστορικούς τόπους που πραγματοποιήθηκαν οι μάχες και οι ναυμαχίες.[70] Χρησιμοποίησε εικόνες των αγωνιστών και αναζήτησε τα οικογενειακά και ατομικά στοιχεία τους, από επιζώντες προσπάθησε να συλλέξει πληροφορίες και η αποδοχή του έργου του ήταν θερμή.[71] Για αγωνιστές του 1821 υπήρξαν και έργα τα οποία δεν ήταν ιστορικά αλλά τραγωδίες, όπως αυτά του επτανήσιου Ιωάννη Ζαμπέλιου και του Λέοντος Μελά (1859). Ο Ζαμπέλιος το 1833 εξέδωσε τις τραγωδίες *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, Γεώργιος Καστριώτης, Ρήγας Θεσσαλός* και το 1843-1845 τα έργα για τον Μάρκο Μπότσαρη, Αθανάσιο Διάκο, Γεώργιο

[66]Ροτζώκος Ν.-Τζάκης Δ., «Ο «μισέλλην» φιλέλληνας Γεώργιος Φίνλεϋ: στοιχεία για την πρόσληψη του έργου του από την ελληνική ιστοριογραφία», στο Α. Μανδυλαρά-Γ. Νικολάου-Λ. Φλιτούρης (επιμ.), *Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 έως σήμερα*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2014, σ. 693-716, σ. 696.
[67] ο.π., σ. 698-699.
[68] ο.π., σ.701.
[69] ο.π., σ. 703-704, 705, 707.
[70] Σκλαβενίτης Τρ. Ε., σ.172, Κουλούρη Χρ., Χλ*αμύδες και…*, σ.85.
[71] Σκλαβενίτης Τρ. Ε., σ.173, 185. Κουλούρη Χρ., *Χλαμύδες και…*, σ.85.

Καραϊσκάκη και τον Ιωάννη Καποδίστρια.[72] Το έργο του Μελά παίχθηκε από τον καραγκιοζοπαίχτη Χρήστο Κονιτσιώτη (1870-1929).[73]

Η ιστοριογραφία θα αλλάξει κατά τον Χρ. Λούκο μετά το 1912, ενώ για την Κ. Αρώνη-Τσίχλη μετά το 1922 όταν υπήρξε η είσοδος της μαρξιστικής ιδεολογίας στην ιστορία και την αποκάλυψη νέων μεθόδων έρευνας.[74] Τα έργα των Γ. Ζεύγου, Γ. Σκληρού και του Γ. Κορδάτου αναίρεσαν τις εδραιωμένες αστικές αντιλήψεις και πρόσφεραν στην εργατική τάξη ένα ιστορικό υπόβαθρο για τις διεκδικήσεις της.[75] Ο Γ. Κορδάτος το 1924, όταν εκδόθηκε το έργο του *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821* ήταν στην ηγεσία του ΚΚΕ και πρότεινε μια ερμηνεία της επανάστασης που στηριζόταν στην άποψη ότι πραγματοποιήθηκε λόγω των ταξικών αντιθέσεων.[76] Γι' αυτόν, η επανάσταση συνδέθηκε με την προσπάθεια της αστικής τάξης να δημιουργηθεί ένα έθνος-κράτος και να σταματήσει το φεουδαρχικό καθεστώς.[77] Στην συγγραφή της ιστορίας του ο Κορδάτος δεν έκανε επαρκή τεκμηρίωση αλλά διέκοψε την μονοκρατορία της εθνικής ιστορίας και την υποταγή της ιστορίας ως επιστήμης στους ιδεολογικούς καταναγκασμούς υποστήριξης των τακτικών και στρατηγικών επιλογών.[78] Στο πλαίσιο αυτό ο Ν. Σβορώνος έγραψε ότι το έθνος προσφεύγει κάθε φορά στο 1821 όταν πρέπει να καθορίσει τον προσανατολισμό του και τη γραμμή που θα ακολουθήσει για να ξεπεράσει τα εξωτερικά και εσωτερικά εμπόδια.[79]

Για την κατανόηση της του βίου του Αθανασίου Διάκου και της υποτύπωσης του από τους ιστορικούς θα πρέπει να αναφερθούμε στους αρματολούς και τους κλέφτες. Ο Αθανάσιος Διάκος, όπως ήδη αναφέραμε, υπήρξε κλέφτης και αρματολός και θα μιλήσουμε σε αυτό το κεφάλαιο και για τις δύο αυτές ομάδες, πως τις υποτύπωσαν οι ιστορικοί, ώστε να κατανοήσουμε τα κείμενα των ιστορικών που ερευνήσαμε. Οι αρματολοί, αν και τον 19ο αιώνα η δύναμη τους είχε μειωθεί, αποτέλεσαν τον στρατό της Επανάστασης και χωρίς αυτούς, όπως υποδεικνύει ο Σπ.

[72] Κουλούρη Χρ., *Χλαμύδες και…*, σ. 439.
[73] ο.π., σ.439.
[74] Αρώνη- Τσίχλη Κ., *ο.π.,*σ. 343. Λούκος Χρ., *ο.π.,* σ. 30. Μπαμπούνης Χ., *ο.π.,*σ. 21.
[75] Λούκος Χρ., *ο.π.,*σ.30.
[76] Θεοτοκάς Ν.-Κοταρίδης Ν., ο.π., σ. 47.
[77] Στάθης Π., ο.π., σ.79.
[78] Αρώνη-Τσίχλη Κ., ο.π., σ.373, 375. Καραμανωλάκης Β., «1821 και αριστερά», σ. 98. Στάθης Π., ο.π., σ. 80.
[79] Σβορώνος Νίκος Γ., *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο, χχχ, σ. 220-230.

Ασδραχάς, θα ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία.[80] Το πρόβλημα των ιστορικών σε σχέση με τους αρματολούς ήταν η σχέση τους με τους κλέφτες και τους πρόκριτους και δεν έχουν περίοπτη θέση στην ιστοριογραφία, με αποτέλεσμα -όπως επισημαίνει ο Ν. Κοταρίδης- να υπάρχει πρόβλημα στάθμισης του ρόλους τους στην επανάσταση και τη δημιουργία του κράτους.[81] Θεωρητικά ήταν τα όργανα της Οθωμανικής εξουσίας με αρμοδιότητα την εξασφάλιση της ασφάλειας των κατοίκων και των ταξιδιωτών και την καταπολέμηση της ληστείας.[82] Έχοντας συνείδηση του ρόλου τους, θεωρούσαν καθήκον τους την διατήρηση της τάξης και αποκόμιζαν υλικά και ηθικά οφέλη, μια και δεν καταβάλανε φόρο, πληρώνονταν από τις κοινότητες που προστάτευαν και εξοπλίζονταν από τους Οθωμανούς.[83] Οι αρματολοί ήταν πρώην κλεφτές οι οποίοι αμνηστεύτηκαν από την Οθωμανική εξουσία (με διαπραγματευτικό όπλο την ισχύ τους) μια και αυτή ήταν υποχρεωμένη είτε να τους αμνηστεύσει είτε να τους εξαλείψει.[84] Οι κλέφτες, από την άλλη, ήταν άτομα που για διάφορους λόγους εξαναγκάστηκαν να περάσουν στην παρανομία και να βρεθούν στο βουνό, μια και οι Οθωμανοί δεν ασχολούνταν με τα ορεινά και τηρούσαν την ευταξία μόνο στα πεδινά.[85] Αν και επικίνδυνοι για τους ταπεινούς αγρότες, αποτέλεσαν πρότυπα για την τόλμη, τη γενναιότητα και την όμορφη εμφάνιση τους.[86] Τα κλέφτικα τραγούδια, που πέρασαν στη συλλογική συνείδηση, ήταν λυρικά και έκφραση του ατομικού ηρωικού πνεύματος.[87] Η χαρακτηριστική ευκολία που ένας κλέφτης γινόταν αρματολός και το αντίστροφο, δεικνύει ότι οι ένοπλοι επιδίωκαν να βελτιώσουν την ατομική τους θέση στο υπάρχον κοινωνικό σύστημα και όχι την ανατροπή των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων.[88] Η σύνδεση αυτή των συμφερόντων των δύο ομάδων, οδήγησε πολλούς ιστορικούς να αναφέρονται στις ομάδες αυτές ανάμεικτα: κλεφταρματολοί.[89] Για τους μαρξιστές Κορδάτο και Ζεύγο, οι δύο ομάδες

[80] Ασδραχάς Σπ. Ι., *Πρωτόγονη επανάσταση αρματολοί και κλέφτες (18ος-19ος αι*), ΕΑΠ, Αθήνα 2019, σ. 148-149, 155.
[81] Ασδραχάς Σπ. Ι., *ο.π.,*σ. 149. Κοταρίδης Ν. Γ., *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα, χχχ, σ. 62.
[82] Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ελένη, «Η προεπαναστατική Ελλάδα», τομ. Α΄, στο Θ. Βερέμης (επιμ.), *1821 Η γέννηση ενός έθνους-κράτους*, Σκάι, Αθήνα 2010, σ.120. Beaton R*., Ελλάδα Βιογραφία ενός σύγχρονου έθνους*, Πατάκης, Αθήνα 2020, σ. 65.
[83] Βακαλόπουλος Απ. Ε, *Τα ελληνικά στρατεύματα …*, σ. 65. Κοταρίδης Ν. Γ., *ο.π.,*σ. 23.
[84] Κοταρίδης Ν., σ.62. Παπαγεωργίου Στ. Π., *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, Παπαζήσης, Αθήνα 2000, σ. 52, 94-96. Σβορώνος Ν. Γ., ο.π., σ.224.
[85] Παπαγεωργίου Στ. Π., *Από το Γένος στο Έθνος …*, σ. 49.
[86] ο.π., σ. 51.
[87] Ασδραχάς Σπ. Ι., ο.π., σ. 211-212.
[88] Παπαγεωργίου Στ. Π., *Από το Γένος…*, σ.53.
[89] Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ε, ο.π., σ. 127.

ήταν οι πόλοι της ταξικής αντίθεσης, με τους κλέφτες να εκφράζουν την καταπιεσμένη αγροτιά και οι αρματολοί τα φεουδαλικά στρώματα στα οποία εντάχθηκαν.[90]

Πριν περάσουμε στους ιστορικούς της έρευνάς μας, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι μόλις στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα παρατηρήθηκε η έμφαση στην ανάδειξη των αρχειακών πηγών.[91] Πολλοί έως τότε στηρίχθηκαν σε προφορικές μαρτυρίες ή/και σε προηγούμενους συγγραφείς που όμως με την σειρά τους είχαν στηριχθεί σε μύθους ή προφορικές μαρτυρίες, τις οποίες οι σύγχρονοι μας μελετητές είναι δύσκολο να εξακριβώσουν ως προς την ακρίβεια των μαρτυριών τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα στη σύγχρονη βιβλιογραφία οι ιστορικοί να αποφεύγουν να αναπτύξουν στα κείμενα τους τη ζωή του Αθανασίου Διάκου. Σε κάθε περίπτωση η ιστορία δεν είναι δικαστήριο και η ιστοριογραφία, που αφορά την έρευνα μας, δεν αναζητεί την αλήθεια των ιστορικών αλλά τον τρόπο αλλά και τον λόγο θέασης γεγονότων και προσώπων που ερεύνησαν οι ιστορικοί.

Ο Αθανάσιος Διάκος στα απομνημονεύματα αγωνιστών και στα έργα των ιστορικών των άμεσων μετεπαναστατικών ετών

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναδειχθεί το υλικό της έρευνας που αφορά τα απομνημονεύματα και τις πρώτες ιστορίες που γράφηκαν για την ελληνική επανάσταση. Στόχος είναι να παρουσιασθούν οι πρώτες μαρτυρίες για τη ζωή, τη δράση και το θάνατο του Αθανασίου Διάκου. Άλλωστε στα κείμενα αυτά στηρίχθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι μεταγενέστεροι ιστορικοί, τους οποίους θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια.

Πριν να αρχίσουμε να αναφέρουμε τι κατέγραψαν αγωνιστές του 1821 θα πρέπει να σημειώσουμε την απουσία αναφοράς στον Διάκο στα απομνημονεύματα των Ιω. Μακρυγιάννη και Ν. Κ. Κασομούλη, ενώ ο Θ. Κολοκοτρώνης ανέφερε μόνο ότι ο Διάκος βοήθησε την επανάσταση.[92] Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός στα

[90] Θεοτοκάς Ν.-Κοταρίδης Ν., ο.π., σ. 50, 52.
[91] Καραμανωλάκης Β., ο.π., σ 127-128.
[92] Κασομούλης Νικ. Κ., *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833, Προτάσσεται ιστορία του αρματωλισμού*, Αρχεία της Νεότερης ιστορίας Γιάννης Βλαχογιάννης, Αθήνα 1940. Κολοκοτρώνης, *Απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη (Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής 1770-1836) Ρητά του Κολοκοτρώνη τραγούδια των Κολοκοτρωναίων*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1901. Στρατηγός Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, Βιβλιοπωλείο Ε. Γ.

απομνημονεύματά του αναφέρει ότι περί την 20η Απριλίου ξεκίνησε το Οθωμανικό σώμα στρατού από τη Θεσσαλία προς τις Θερμοπύλες. Εκεί συνάντησε τον *Καπιτάν Διάκο* και τον Επίσκοπο Σαλώνων σε ανίσχυρη θέση, με αποτέλεσμα μετά από πολύωρη ηρωική μάχη να θανατωθεί ο Επίσκοπος, ενώ ο Διάκος συνελήφθη μαχόμενος (όταν πλέον είχε αχρηστευτεί το τουφέκι του) και στη συνέχεια θανατώθηκε.[93]

Σε κείμενο που φαίνεται ότι ανήκει σε μαρτυρία του Αντωνίου Γεωργαντά (και παρουσίασε ο Ιωάννης Βλαχογιάννης[94]), πιστού και γραμματέα του Οδυσσέα Ανδρούτσου και μετέπειτα γραμματέα του Ιωάννη Γκούρα, παρουσιάζεται ο Διάκος να πρωτοστατεί στην απελευθέρωση της Λιβαδειάς και να χρίζεται χιλίαρχος από τους ανώτατους άρχοντές της Ν. Νάκο, Ι. Λογοθέτη, Ι. Φίλωνος. Στη συνέχεια μετέβη στην Υπάτη, για να την απελευθερώσει. Όμως η άφιξη του στρατεύματος στο Λιανοκλάδι υπό τους Μεχμέτ Ρεσίτ και Ομέρ Βρυώνη, τον οδήγησε στη λύση της πολιορκίας και την μετάβασή του στις Θερμοπύλες. Την ίδια στιγμή ο Πανουριάς με 1500 άντρες και ο Φιλικός Επίσκοπος Σαλώνων βρέθηκαν στη θέση Ελευθεροχώρι.[95] Οι Οθωμανοί χωρίστηκαν στα δύο. Έκαναν επίθεση αρχικά στο σώμα του Πανουριά, το οποίο δεν άντεξε και διαλύθηκε, με τον Επίσκοπο να χάνει τη ζωή του μαχόμενος και στη συνέχεια στο σώμα του Διάκου, το οποίο δεν ήταν οχυρωμένο καλά. Επιπλέον, άντρες του Διάκου, που είχαν δει τι συνέβη στον Πανουριά, αποχώρησαν ζητώντας από τον Διάκο να τους ακολουθήσει. Αυτός όμως αρνήθηκε, με αποτέλεσμα να χάσει τη ζωή του, με το θάνατο να έρχεται με οικτρό τρόπο αλλά όχι με ψήσιμο εν ζωή, όπως πολλοί είχαν γράψει.[96]

Περισσότερα για τη δράση του Διάκου αναφέρει στα απομνημονεύματά του ο Ν. Σπηλιάδης. Αναφέρει ότι ο Διάκος, στράφηκε αρχικά προς τη Θήβα, όπου οι

Βαγιονάκης, Αθήνα 1947. Οι εκδόσεις αυτές είναι μεταγενέστερες και χρησιμοποιήθηκαν λόγω αδυναμίας ευρέσεως των πρώτων.

[93] Μητροπολίτης Π.Πατρών Γερμανός, *Απομνημονεύματα, Επιγραφόμενα απομνημονεύματα τινα της κατά του τυράννου των Ελλήνων οπλοφορίας, καί τινων πολιτικών συμβεβηκότων εν Πελοποννήσω κατά την πρώτην της διοικήσεως περίοδον*, Σπύρος Τσαγγάρης, Αθήνα 1900, σ.43. Η έκδοση αυτή είναι μεταγενέστερη και χρησιμοποιήθηκη λόγω αδυναμίας ευρέσεως της πρώτης.

[94] Το πρωτότυπο είχε βρεθεί στο αρχείο του Ιω. Ιατρίδη, υπογραμματέα του Πανεπιστημίου και ήταν ασύντακτο, ανορθόγραφο και με χωρίς σημεία στίξης. Ο Γεωργαντάς πέθανε στο 1884 και συνήθιζε να διηγείται αναμνήσεις και υπαγόρευε για να βοηθήσει στην εκπαίδευση κάποιον αγράμματο. Το κείμενο αυτό είχε τίτλο «Ανάμησις». Βλαχογιάννης Ιω., Αρχεία της νεωτέρας Ελληνικής ιστορίας, τόμ. 1ος, Γ. Σ. Βλαστός, Αθήνα 1901, σ.246.

[95] ο.π., σ.247.

[96] *ο.π.,* σ.248.

Οθωμανοί κάτοικοί της αναχώρησαν για την Εύβοια και στη συνέχεια προς το Ταλάντι. Σειρά είχε η Λιβαδειά, η οποία απελευθερώθηκε μετά από πολιορκία και η Μενδινίτσα, όπου εξολοθρεύθηκαν οι Οθωμανοί.[97] Στη συνέχεια ο Διάκος, μαζί με τους Πανουριά, Δυοβουνιώτη και Κοντογιάννη, πολιόρκησαν τη νέα Πάτρα (Υπάτη), αλλά αναγκάστηκαν να λύσουν την πολιορκία λόγω της άφιξης στις Θερμοπύλες του στρατεύματος των Κιοσέ Μεχμέτ πασά και του Ομέρ Βρυώνη. Οι άντρες των τριών οπλαρχηγών χωρίστηκαν, με τον Διάκο να πηγαίνει στην Αλαμάνα, και οι Πανουριάς και Δυοβουνιώτης στα πλάγια των χωριών Δαμάστα και Μοσχοχώρι. Οι δύο αυτοί δέχθηκαν πρώτοι την επίθεση των Οθωμανών και δεν άντεξαν, με αποτέλεσμα ο Διάκος με 500 άντρες να βρεθεί μόνος του. Στη μάχη που δεν ήθελε να εγκαταλείψει, για να μην αφήσει τους άντρες του, ο Διάκος συνελήφθηκε ζωντανός και φονεύτηκε με ανασκολοπισμό, με τον Σπηλιάδη να τον χαρακτηρίζει ως ατρόμητο και το θάνατο του ως ηρωικό.[98]

Ο Χρ. Περραιβός παρουσίασε λόγο του Διάκου:

> *Αδελφοί Έλληνες! Έπειτα από τετρακοσίων χρόνων σκληράν σκλαβιάν, ο θεός ευσπλαγχνισθείς απεφάσισε να μας δώση την ελευθερίαν, καθώς την χαίροντο μίαν φοράν οι προπάτορες μας, πλην δια να την απολαύσωμεν ν΄αποθάνωμεν με τα όπλα εις τα χείρας, και τότε ας την χαρώσιν οι μεταγενέστεροι μας. Ημείς ως τόσον θέλομεν απολαύσει τα δύο μεγαλήτερα καλά, τον παράδεισον και την αιώνιον μνήμη των μεταγενεστέρων επειδή δια τον σταυρόν και την ελευθερίαν αποθνήσκομεν αν όμως δειλίασομεν τώρα, τότε αιωνίως εχάθημεν και ημείς και όλον το έθνος μας.*[99]

και έδειξε τον πόθο της ελευθερίας, την πίστη στη θρησκεία και την επίγνωση της δόξας των προγόνων του. Παρουσίασε τον Διάκο να ζητά την ελευθερία ή τον τιμητικό θάνατο μέσα στον αγώνα, ο οποίος θα έμενε στην αιώνια μνήμη των μεταγενέστερων. Χαρακτήρισε ως *Λεωνίδεια* την απόφαση του να παραμείνει μέχρι τη σύλληψη του στη μάχη της Αλαμάνας, η οποία πραγματοποιήθηκε όταν οι σύντροφοι του ήταν πλέον νεκροί.[100] Στη συνέχεια ανέφερε ότι ο θάνατος πραγματοποιήθηκε μετά από σούβλισμα, ενώ αρχική επιθυμία του Κιοσέ Μεχμέτ ήταν να τον ψήσει, ενώ ο Ομέρ Βρυώνης ήθελε να τον σώσει.[101] Μάλιστα, αναφέρει

[97] Σπηλιάδης Ν., *Απομνημονεύματα*, τόμ. Α, Χ.Ν. Φιλαδέλφεως, Αθήνα, 1851, σ. 83.
[98] ο.π., σ. 128
[99] Περραιβός Χρ., *Απομνημονεύματα πολεμικά*, Γ. Τσουκαλά, Αθήνα 1956, σ. 54. Η έκδοση αυτή είναι μεταγενέστερη και χρησιμοποιήθηκε λόγω αδυναμίας ευρέσεως της πρώτης.
[100] Περραιβός Χρ., *ο.π.,* σ. 55.
[101] ο.π., σ. 55-56.

ότι το σώμα του νεκρού Διάκου πυροβολήθηκε υπό το φόβο της ανάστασης.[102] Ο Διάκος παρουσιάστηκε να αψηφά το θάνατό του λέγοντας:

Εάν ήξερα ότι δεν θα σκοτωθώ στην μάχη θα κράταγα ένα φουσέκι για τον εαυτό μου για να ευχαριστήσω τους συντρόφους μου

και λίγο πριν εκτέλεση του:

Δεν με φοβίζετε, βρωμερόσκυλα, με το να με ψήσετε ζωντανό, εγώ θάνατον, ως προείπα, ζητώ, δια να υπάγω το γρηγορότερο να εύρω τους συντρόφους μου, αι οποίοι ανυπομόνως με προσμένουσι.[103]

Ο Σπυρίδων Τρικούπης ανέφερε ότι ο Διάκος, που έλεγχε την περιοχή της Λιβαδειάς με 100 οπλοφόρους και πολλούς στρατολογημένους χωρικούς από την Αράχοβα και την γύρω περιοχή, ήθελε να επαναστατήσει πρώτος στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα, αλλά η διχόνοια των προκρίτων τον καθυστέρησε.[104] Όταν όμως επαναστάτησε, κατέλαβε τις τοποθεσίες Ζευγαρά και Προφήτη Ηλία, που βρίσκονται πάνω από τη Λιβαδειά και την 30η Μαρτίου μπήκε στην πόλη με 800 άντρες, όπου οι Οθωμανοί παραδόθηκαν λόγω έλλειψης τροφής και νερού, μετά από πέντε μέρες μαχών.[105] Ο ιστορικός χαρακτήρισε τον Διάκο *πνέων θερμό πατριωτισμό και ανώτερος παντός υλικού συμφέροντος* καθώς παρέδωσε όλα τα λάφυρα και όπλα των Οθωμανών που παραδόθηκαν στους πρόκριτους για να αγοραστούν πολεμοφόδια και τρόφιμα.[106] Στη συνέχεια ξεκίνησε για τη Βοδωνίτσα και τις Θερμοπύλες, καθώς υπήρχε πληροφορία για συγκέντρωση στην περιοχή οθωμανικών στρατευμάτων. Με διαταγή του Διάκου οι Κοντουσόπουλος και Μπούσγος απελευθερώσανε την επαρχία του Ταλαντίου και τη Θήβα, αντίστοιχα.[107] Στη συνέχεια, ο Διάκος μαζί με Δυοβουνιώτη και Πανουριά, προχώρησαν στην προσέγγιση του οπλαρχηγού Μήτσου Κοντογιάννη για την επίθεση κατά της Υπάτης. Εκείνος δέχθηκε να συμμετάσχει μόνο μετά την τρίτη προσέγγιση τους.[108] Η είσοδος του Κοντογιάννη στον Αγώνα για τον Τρικούπη ήταν σημαντική για έτσι όλοι οι οπλαρχηγοί της Ανατολικής Στερεάς είχαν επαναστατήσει.[109] Η επίθεση στην Υπάτη άρχισε την 18η Απριλίου, οι Οθωμανοί προέβαλαν γενναία αντίσταση και οι οπλαρχηγοί αναγκάστηκαν να

[102] ο.π., σ.56.
[103] Στο ίδιο.
[104] Τρικούπης Σπ., *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τομ. Α', Παναγιώτης Ασλάνης, Αθήνα,1888, σ. 137. Η έκδοση αυτή είναι μεταγενέστερη και χρησιμοποιήθηκε λόγω αδυναμίας ευρέσεως της πρώτης.
[105] Στο ίδιο.
[106] Στο ίδιο.
[107] *ο.π.,* σ.137-138.
[108] *ο.π.,* σ. 138
[109] Στο ίδιο.

σταματήσουν την προσπάθεια λόγω της άφιξης στο Λιανοκλάδι των Οθωμανών που ήρθαν από τη Θεσσαλία. Ο Κοντογιάννης αποσχίστηκε από τους άλλους τρεις οι οποίοι πήγαν στους Κομποτάδες.[110] Οι τρείς, υπό την απειλή των 7000 αντρών που είχαν οι Κιοσέ Μεχμέτ πασά και Ομέρ Βρυώνης, έδωσαν εντολή να φονευθούν, παρά τις όποιες διαβεβαιώσεις για την ασφάλεια τους, οι Οθωμανοί που είχαν τη δυνατότητα να φέρουν όπλο, με αποτέλεσμα λίγοι να γλυτώσουν το θάνατο.[111] Με άλλη απόφασή τους χωρίστηκαν σε τρία σώματα για να αντιμετωπίσουν τους Οθωμανούς.[112] Την 22η Απριλίου οι Έλληνες δέχθηκαν επίθεση από δύο μεριές, από το Λιανοκλάδι και τη Λαμία, με τον Διάκο να βρίσκεται στη γέφυρα της Αλαμάνας, δίπλα στις Θερμοπύλες. Οι οπλαρχηγοί Δυοβουνιώτης και Πανουριάς δεν άντεξαν την επίθεση και τα στρατεύματα τους υποχώρησαν, αφήνοντας νεκρό τον Επίσκοπο Σαλώνων Ησαΐα, που ήταν μαζί τους.[113] Ο Διάκος βρέθηκε χωρίς βοήθεια από τους δύο οπλαρχηγούς και οι άντρες του άρχισαν να τον εγκαταλείπουν. Ο Τρικούπης αναφέρει ότι εκείνη τη στιγμή ο Διάκος ήθελε να μιμηθεί τον Λεωνίδα και αποφάσισε να μην φύγει, όταν ο ψυχογιός του ζήτησε να φύγει.[114] Στη συνέχεια, μένει μόνο με τον ψυχογιό του, τραυματίζεται στον δεξιό ώμο και αναγκάζεται να αφήσει το τουφέκι του και να πολεμήσει με την πιστόλα του, με την οποία και συλλαμβάνεται.[115] Ο ιστορικός συνδύασε τη μάχη με αυτή του Λεωνίδα για μία ακόμα φορά. Σημειώνει ότι οι Έλληνες που σκοτώθηκαν γύρω από τη θέση του Διάκου ήταν 300.[116] Ο Διάκος, με τον ψυχογιό του, οδηγήθηκαν στο Ζητούνι (Λαμία) από τους Οθωμανούς, με τον πρώτο αρχικά να περπατά μπροστά τους και στη συνέχεια να δένεται πάνω σε ένα μουλάρι.[117] Όταν έφτασαν στην πόλη της Λαμίας, οι Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνης τον έφεραν ενώπιον τους, με τον πρώτο να θαυμάζει την παρρησία του Διάκου και να του προτείνει την υποταγή, κάτι που ο Διάκος αρνήθηκε.[118] Ο Τρικούπης λέει ότι ο Διάκος είπε τις φράσεις: *δεν σε υπηρετώ, αλλά και αν σε υπηρετήσουν, δεν θα σε ωφελούν* και *η Ελλάς […] έχει πολλούς Διάκους*.[119] Την επόμενη μέρα, την 24η Απριλίου, οι Οθωμανοί αποφάσισαν το

[110] ο.π., σ.139.
[111] ο.π., σ. 177.
[112] ο.π., σ. 178.
[113] ο.π., σ.178-179.
[114] ο.π., σ. 179.
[115] Στο ίδιο.
[116] Στο ίδιο.
[117] ο.π., σ.180.
[118] Στο ίδιο.
[119] Στο ίδιο.

θάνατο του Διάκου με ανασκολοπισμό και ο Διάκος πριν τον θάνατο του ζήτησε κάποιον να τον σκοτώσει για να αποφύγει αυτόν τον θάνατο, καθώς όπως αναφέρει ο ιστορικός δεν ήταν κακούργος. Επίσης, ο Τρικούπης γράφει ότι λίγο πριν τη θανάτωσή του, του ζητήθηκε η αλλαγή της θρησκευτικής πίστης, με το Διάκο να απαντά ότι ήταν Χριστιανός και Χριστιανός θα πέθαινε.[120] Τέλος, αναφέρει ότι ο μελλοθάνατος είπε το δίστιχο:

Για ιδέ καιρό που διάλεξεν ο Χάρος να με πάρη,
Τώρα π' ανθίζουν τα κλαδιά και βγάν' η γη χορτάρι.[121]

Το δίστιχο αυτό παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στον Τρικούπη, χωρίς να αναφέρεται ποια είναι η πηγή του. Αναπαράχθηκε από τους μεταγενέστερους, οι οποίοι θέλησαν να δείξουν τον πόθο του αγωνιστή για την απελευθέρωση.

Ο Ιωάννης Φιλήμονας έδωσε στο *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως* περισσότερες πληροφορίες για το βίο και τη συμμετοχή στον Αγώνα του Αθανασίου Διάκου. Τον παρουσιάζει να κατάγεται από το Μουσονίτσα και να είναι 30 ετών το 1821.[122] Δεκαεπτά ετών μπήκε στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του προδρόμου, όπου και χειροτονήθηκε διάκος και έπειτα από ενόχληση (επειδή ήταν όμορφος) ενός αγά της Δωρίδας, του Φερχάτ, ο Διάκος άφησε τον μοναχικό βίο και πήγε στον οπλαρχηγό Σκαλτσά, όπου παρέμεινε μέχρι το 1816, όταν δηλαδή τον κάλεσε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος.[123] Όταν ο Ανδρούτσος έφυγε, λόγω του Μπαμπά πασά, τα πρωτοπαλίκαρα αναγνώρισαν τον Διάκο ως αρχηγό τους.[124] Ο Αθανάσιος Διάκος χαρακτηρίζεται από τον Φιλήμονα ως ο καλός στρατιώτης του Χριστού και της πατρίδας, ανδρείος, τολμηρός. Σημειώνει ότι οι σχέσεις του με τον Ανδρούτσο ήταν καλές, καθώς όταν ο Αλή πασάς τον διέταξε να δολοφονήσει τον Διάκο αυτός δεν το έκανε, αλλά και δεν του το είπε.[125]

Όταν ξεκίνησε η επανάσταση, ο Διάκος διαφώνησε με τον πρόκριτο Νικόλαο Νάκο για τον τόπο που θα ελευθερωνόταν πρώτα. Υπερίσχυσε η γνώμη του Διάκου και η επανάσταση ξεκίνησε από την Λιβαδειά, όπου οι πρόκριτοι ήθελαν την

[120] Στο ίδιο.
[121] Στο ίδιο.
[122] Φιλήμονας Ιω., Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως, τομ. 3ος, Π. Σούτσας και Α. Κτενάς, Αθήνα 1860, σ. 78.
[123] ο.π., σ. 69-70.
[124] ο.π., σ. 70.
[125] Στο ίδιο.

επανάσταση και ήταν εύποροι και το εμπόριο της ήταν ακμαίο.[126] Ο Φιλήμονας αναφέρει ότι με το ξέσπασμα της επανάστασης ο Διάκος με τέχνασμα κατάφερε αρχικά να πάρει από τον βοεβόδα της Λιβαδειάς, Χασάν πασά, οπλισμό και χρήματα που είχε συγκεντρώσει για να χτυπήσει την επανάσταση.[127] Στη συνέχεια, ο βοεβόδας κράτησε, για ασφάλεια, τους προκρίτους Ν. Νάκο και Ι. Λογοθέτη αιχμάλωτους και ο Διάκος κατάφερε να συλλάβει τον αδελφό του βοεβόδα και να τον ανταλλάξει με τους πρόκριτους, ενώ έδωσε διαταγή να θανατωθούν οι Οθωμανοί υπενοικιαστές προσόδων.[128] Την νύχτα της 29ης προς 30η Μαρτίου ο Διάκος, με σημαία που είχε επάνω της τον Άγιο Γεώργιο, μπήκε στην Λιβαδειά και ξεκίνησε τον αποκλεισμό της Ώρας και των οθωμανικών κατοικιών. Μετά από συμφωνία που έκανε με τους αλβανούς μουσουλμάνους της πόλης, οι Οθωμανοί αναγκάστηκαν να παραδοθούν την 31η του μήνα.[129] Μετά την απελευθέρωση της πόλης οι πρόκριτοί της με τους Μητροπολίτες Αθηνών Διονύσιο, Άμφισσας Ησαΐα και Ταλαντίου (Λοκρίδας) Νεόφυτο, ονόμασαν τον Διάκο «Κολονέλο» και αυτός πλέον έφερε λευκή σημαία με τον Άγιο Γεώργιο και την επιγραφή «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Ή ΘΑΝΑΤΟΣ».[130] Οι Οθωμανοί της πόλης, με διαταγή έπρεπε να παραδώσουν τον οπλισμό τους,τον οποίο πήρε ο Διάκος και τον έδωσε στους άντρες τους.[131]

Ο Αθανάσιος Διάκος στη συνέχεια έστειλε τον ξάδελφο του Αντώνιο Κοντουσόπουλο στη Λοκρίδα και τον Ιωάννη Λάππα στη Θήβα για να τις απελευθερώσουν. Στη συνέχεια άφησε δύναμη στην Οπούντα, ώστε μαζί με άντρες των Πανουριά και Δυοβουνιώτη, να την πολιορκήσουν και στράφηκε προς την Υπάτη. Εκεί, Διάκος, Δυοβουνιώτης και Πανουριάς προσπάθησαν να πείσουν τον αρματολό Κοντογιάννη να συμμετάσχει στην πολιορκία και το κατάφεραν με την τρίτη προσπάθειά τους και με απώλεια χρόνου οχτώ ημερών.[132] Η καθυστέρηση αυτή παρουσιάζεται από τον Φιλήμονα ως επιζήμια γιατί οθωμανική δύναμη υπό τον Κιοσέ Μεχμέτ και τον Ομέρ Βρυώνη έφτασε στην περιοχή πριν την απελευθέρωση της Υπάτης και της Λαμίας, με αποτέλεσμα οι έλληνες οπλαρχηγοί να υποχωρήσουν, με το Κοντογιάννη να απομακρύνεται και τους άλλους τρεις να πηγαίνουν στους

[126] ο.π., σ.75-76, 78.
[127] ο.π., σ. 81.
[128] ο.π., σ.82.
[129] ο.π., σ. 83-84.
[130] ο.π., σ. 84.
[131] ο.π., σ. 85.
[132] ο.π., σ. 91-92.

Κομποτάδες.[133] Εκεί, την 20η Απριλίου, οι τρεις τους αποφάσισαν να παραταχθούν χωρισμένοι σε τρία τμήματα. Ο Πανουργιάς πηγαίνει στην Χαλκομάτα, ο Δυοβουνιώτης στη γέφυρα του Δύρου και ο Διάκος στη Δαμάστα ενώ έστειλε τον Μπακογιάννη και τον Καλύβα στη γέφυρα της Αλαμάνας.[134] Ανήμερα του Αγίου Γεωργίου, οι Οθωμανοί έκαναν την επίθεση τους, πριν οι έλληνες οπλαρχηγοί τελειώσουν την οχύρωσή τους.[135] Οι Πανουριάς και Δυοβουνιώτης δέχθηκαν πρώτοι την επίθεση, οι άντρες τους δεν άντεξαν και υποχώρησαν, με αποτέλεσμα ο Διάκος να βρεθεί αβοήθητος.[136] Παρόλα αυτά δεν πτοήθηκε και θαρραλέα εμψύχωσε τους λίγους άντρες που του είχαν μείνει, μια και οι πιο πολλοί τον εγκατέλειψαν.[137] Μάλιστα, του πρότειναν να φύγει και ο Φιλήμονας γράφει ότι ο Διάκος είπε ότι *δεν φεύγει! Δεν αφήνει τους συντρόφους του*, εννοώντας τους Καλύβα και Μπακογιάννη.[138] Στη συνέχεια τραυματίστηκε και συνελήφθηκε και αψηφώντας το θάνατο αντιμετώπισε τους Οθωμανούς με θάρρος.[139] Ο θάνατός του με ανασκολόπιση και στη συνέχεια με πυρά πραγματοποιήθηκε την 24η Απριλίου, μετά την απαίτηση του Χαλήλ Βεγή, Οθωμανού της Λαμίας.[140] Ο Διάκος πριν τον ανασκολοπισμό ζήτησε να τον σκοτώσουν και παρουσιάζεται από τον ιστορικό ως ηθικός ήρωας «υπέρ της πίστεως και της πατρίδος».[141] Ο δε θάνατός του παραλληλίστηκε με αυτόν του Λεωνίδα, μια και οι δύο πέθαναν στην ίδια περιοχή πολεμώντας με ελάχιστους άντρες έναντι πολυπληθούς στρατού και το όνομά του Αθανάσιος κατέστη πράγματι αθάνατο.[142]

Ο Φ. Πουκεβίλ έγραψε ότι ο Διάκος κατάφερε να συλλάβει τον αδελφό του Καϊμακάμη της Λιβαδειάς, ο οποίος μετέφερε, για ασφάλεια, τους θησαυρούς των Οθωμανών της πόλης στη Χαλκίδα.[143] Ο Διάκος κατάφερε να τον ανταλλάξει με τους αιχμάλωτους προκρίτους που βρίσκονταν στην Λιβαδειά.[144] Εν τούτοις ο Καϊμακάμης δολοφόνησε πολλούς Έλληνες, με αποτέλεσμα μετά την απελευθέρωση

[133] ο.π., σ. 93-95.
[134] ο.π., σ. 193.
[135] Στο ίδιο.
[136] ο.π., σ.194.
[137] Στο ίδιο.
[138] Στο ίδιο.
[139] ο.π., σ.196.
[140] Στο ίδιο.
[141] Στο ίδιο.
[142] ο.π., σ.197.
[143] Πουκεβίλλ Φ., Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως, Κωστή Χαιρόπουλου, Αθήνα 1901, σ. 45. Η έκδοση αυτή είναι μεταγενέστερη και χρησιμοποιήθηκε λόγω αδυναμίας ευρέσεως της πρώτης.
[144] *ο.π.*, σ.46.

των προκρίτων ο Διάκος να σκοτώσει τον αδελφό του Καϊμακάμη, μετά την απελευθέρωσή του μαζί με εκατόν τριάντα ιππείς.[145] Για τον Πουκεβίλ

η φρικώδης αντεκδίκησις, την οποία αιώνες ύβρεων και προσφάτων δολοφονιών καθίστων αναπόφευκτον εν τη απογοητεύσει εις είχον περιέλθει οι Έλληνες […]. Η Βοιωτία εγένετο το πρώτο θέατρο των παρεκτροπών των Τούρκων και θα εγένετο η πρώτη μάρτυς της τιμωρίας ης ήσαν άξιοι.[146]

Μάλιστα, αναφέρει ότι ο Διάκος είπε ότι η επιχείρηση ήταν θέλημα της Παναγιάς του Τροφωνίου.[147] Όσον αφορά την τελευταία μάχη του, ο Πουκεβίλ δεν δίνει πολλές λεπτομέρειες. Αναφέρει όμως ότι γνωρίζονταν με τον Ομέρ Βρυώνη, από την συνύπαρξη τους στην αυλή του Αλή πασά.[148] Η μάχη στην Αλαμάνα συνδέεται και εδώ με την μάχη των Θερμοπυλών και τον Λεωνίδα και παρουσιάζεται να είναι μάχη Τούρκων και χριστιανών, η οποία διήρκησε πολλές ώρες, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται ακόμα μεγαλύτερο το έργο του Διάκου που πολέμησε στρατό πεντάκις ανώτερο του.[149] Ο ιστορικός δίνει έμφαση με την χρήση της λέξης χριστιανοί για να προσελκύσει την κοινή γνώμη της χώρας του έναντι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο Διάκος περιγράφεται να είναι ατρόμητος την ώρα της μάχης και να συλλαμβάνεται στηριζόμενος στην λαβή του ξίφους του, όταν γύρω του όλοι ήταν νεκροί και ότι θανατώθηκε με ανασκολοπισμό.[150]

Για τον Γ. Φίνλεϋ, ο Διάκος ήταν ονομαστός για το θάρρος και τον πατριωτισμό του.[151] Μας πληροφορεί ότι ήταν από το χωριό Μουσονίτσα και ότι είχε πάει σε μοναστήρι, αλλά δεν είχε χειροτονηθεί και για αυτό τον λόγο δεν έφερε γενειάδα.[152] Από το μοναστήρι έφυγε για να γλυτώσει το βιασμό από τον βοεβόδα του Λιδορικίου και στη συνέχεια βγήκε στο βουνό.[153] Στον Αγώνα μπήκε άμεσα και μετά την απελευθέρωση της Λιβαδειάς έδειξε ότι ήταν υπεράνω των υλικών αγαθών, καθώς διαφύλαξε ένα μέρος της λείας για να αγοραστεί στρατιωτικό υλικό.[154]

---

[145] *ο.π.*, σ.46.
[146] *ο.π.*, σ.47.
[147] Στο ίδιο.
[148] *ο.π.*, σ. 132.
[149] Στο ίδιο.
[150] ο.π., σ. 133.
[151] Φίνλεϋ Γ., Ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως, τομ Α΄, Αφοι Τολίδη, Αθήνα, σ. 225. Η έκδοση αυτή είναι μεταγενέστερη και χρησιμοποιήθηκε λόγω αδυναμίας ευρέσεως της πρώτης.
[152] Στο ίδιο.
[153] Στο ίδιο.
[154] Στο ίδιο.

Οι αγωνιστές που έγραψαν στα απομνημονεύματα τους για τον Αθανάσιο Διάκο, δεν επικεντρώθηκαν στις λεπτομέρειες του βίου του, των μαχών και του τρόπου θανάτωσης του. Αυτό που τους ενδιέφερε ήταν να παρουσιάσουν τον Αγώνα και κυρίως τη δική τους δράση. Οι πρώτοι ιστορικοί άρχισαν να παρουσιάζουν περισσότερα στοιχεία, και να συνδέουν τον Διάκο με τη θρησκεία, στοιχείο ταυτότητας του ελληνικού έθνους και κράτους, και με την αρχαία Ελλάδα και τη μάχη των Θερμοπυλών. Με πρώτο τον Τρικούπη, που διαμόρφωσε με την ιστορία του μία αποστολή για το έθνος,, ο Διάκος παρουσιάστηκε ως ένθερμος πατριώτης που αρνήθηκε να φύγει από την μάχη, που δεν ήθελε να αλλαξοπιστήσει, δεν επιδίωκε με τον αγώνα τον πλουτισμό και έδωσε πρώτος το δίστιχο Για δες καιρό… για να δείξει τον πόθο του οπλαρχηγού για την ελευθερία. Ο Φιλήμων, συνέχισε στην γραμμή που χάραξε ο Τρικούπης και ήταν ο πρώτος που έδωσε περισσότερα στοιχεία για τον Διάκο, ώστε να γίνει πρότυπο μίμησης όχι μόνο για την μάχη της Αλαμάνας, αλλά συνολικά για τον βίο του. Ο δε θάνατος με ανασκολοπισμό παρουσιάζεται ως φρικτός, αλλά επισημαίνεται ότι ο Διάκος τον αντιμετώπισε με θάρρος, δίνοντας έτσι το παράδειγμα για μίμηση στους μεταγενέστερους. Παρόλα αυτά, οι συνομιλίες του με Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη, αν και δεν μπορούν να ελεγχθούν για την ακρίβειά τους, μια και δεν αναφέρονται σχετικές πηγές, παρουσιάστηκαν με διαφορετικά λόγια από τους ιστορικούς.

Ο Αθανάσιος Διάκος στους ιστορικούς του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα

Η δεκαετία του 1850 σημαδεύτηκε από την συμφωνία αναγνώρισης του αυτοκέφαλου της Ελληνικής Εκκλησίας από το Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, τον Κριμαϊκό πόλεμο και το Υπουργείο Κατοχής, την άνοδο του βουλγαρικού εθνικισμού, ενώ από την προηγούμενη δεκαετία ο Κωλέττης είχε ονομάσει ως Μεγάλη Ιδέα τον πόθο των Ελλήνων για επέκταση του βασιλείου. Επιπλέον, οι αγωνιστές αλλά και όσοι έζησαν το 1821, αρχίζουν να αποβιώνουν πυκνότερα και μία νέα γενιά, πολιτικών και ιστορικών έρχεται στο προσκήνιο. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η ανάγκη για συντήρηση της μνήμης του 1821 και η επικαιροποίηση του νοήματος του, με τους νέους να καλούνται να μιμηθούν τους αγωνιστές. Η περίοδος

αυτή εγκαινιάστηκε με τα έργα του Κ. Παπαρρηγόπουλου ο οποίος -μαζί με τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο- έδειξε ότι οι Έλληνες του 19ου αιώνα συνδέονται με τους αρχαίους Έλληνες και ενέταξε στην ελληνική ιστορία το Βυζάντιο και την περίοδο της τουρκοκρατίας.

Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, στο έργο του *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,* ανέφερε ότι ο Αθανάσιος Διάκος εξεγέρθηκε αμέσως μόλις η Πελοπόννησος επαναστάτησε.[155] Ο ιστορικός δεν αναφέρθηκε χωρίς να γράψει για τη δράση του Διάκου μέχρι την κάθοδο στην Φθιώτιδα των Κιοσέ Μεχμέτ πασά και Ομέρ Βρυώνη, όμως έδωσε μόνο λίγα στοιχεία του βίου του. Αυτά ήταν ότι ήταν όμορφος, ότι αναγκάστηκε να εγκαταλείψει νωρίς τον μοναχικό βίο και να γίνει κλέφτης, ενώ τέλος μας πληροφόρησε ότι είχε υπηρετήσει στην αυλή του Αλή πασά.[156] Όταν λοιπόν, οι Οθωμανοί με 9.000 άντρες ήρθαν στη Φθιώτιδα, οι Διάκος, Δυοβουνιώτης και Πανουριάς με 1.500 άντρες επέλεξαν να τους σταματήσουν σε δύο σημεία. Το πρώτο ήταν στο δρόμο που οδηγούσε στη Λοκρίδα και τη Βοιωτία, μέσω των Θερμοπυλών και το δεύτερο που οδηγούσε στη Φωκίδα μέσω της Χαλκομάτας.[157] Ο Διάκος πήγε στη Δαμάστα και την γέφυρα της Αλαμάνας, ενώ οι Δυοβουνιώτης και Πανουριάς στην γέφυρα του Δύρου και στην Χαλκομάτα, αντίστοιχα.[158] Η επίθεση των Οθωμανών πραγματοποιήθηκε την 22η Απριλίου και οι Δυοβουνιώτης και Πανουριάς, που τη δέχθηκαν πρώτοι, δεν άντεξαν και υποχώρησαν, με αποτέλεσμα να παραμείνει ο Διάκος μόνος χωρίς βοήθεια.[159] Για τον Παπαρρηγόπουλο ο Διάκος ήταν μαχητής και μάρτυρας και *είναι κτήμα του λαού μάλλον ή της επιστήμης*.[160] Ως προς τη μάχη και το θάνατο του, μνημόνευσε ένα δημοτικό τραγούδι όπου ο Διάκος πολέμησε με 18 άντρες, για τρεις ώρες με 18.000 τούρκους, ενώ τις τελευταίες στιγμές του αχρηστεύτηκε το τουφέκι του και συνέχισε να μάχεται με το σπαθί του. Όταν δε συνελήφθηκε του ζήτησαν να αλλάξει θρήσκευμα και ο Διάκος το αρνήθηκε,

[155] Παπαρρηγόπουλος Κ., *Ιστορία του Ελληνικού έθνους από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, τομ. 5ος, Ανέστης Κωνσταντινίδης, Αθήνα 1887, σ. 759.
[156] *ο.π.,* σ. 760.
[157] *ο.π.,* σ.759.
[158] Στο ίδιο.
[159] Στο ίδιο.
[160] ο.π., σ. 760.

με αποτέλεσμα να σουβλιστεί.[161] Τέλος, τον παρουσιάζει μόνο μία στιγμή να μεμψιμοιρεί, όταν δηλαδή απάγγειλε το δίστιχο *Για δες καιρό που διάλεξε…*[162]

Όπως προαναφέραμε, ένα άλλο έργο σταθμός στην ιστοριογραφία του 1821, ήταν το έργο του Αναστασίου Γούδα *Βίοι Παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων αντρών*. Ο Γούδας έκανε επιτόπια έρευνα προκειμένου να παρουσιάσει αρκετά σημεία της ζωής του Διάκου και τη δράση του κατά την επανάσταση. Έτσι, σημειώνει ότι ήταν εγγονός του Αθανασίου Γραμματικού και γιος του Νίκου και γεννημένος στη Μουσονίτσα το 1788. Μάλιστα παρουσιάζει την εικόνα του στην σελίδα 433. Επιπλέον γράφει ότι στην εφηβεία του χειροτονήθηκε διάκος και διδάχθηκε τα ελληνικά γράμματα.[163] Η απόπειρα βιασμού του από έναν δερβέναγα τον οδήγησε στην έξοδο από το μοναστήρι και την είσοδο του στην κλέφτική ζωή, δίπλα στους Γούλα και Σκαλτσά, χωρίς να ξεχνάει να διεκδικεί τα δικαιώματα της πατρίδας του και των χριστιανών.[164] Σταδιακά μετασχηματίστηκε σε τέλειο πολεμιστή και δέχθηκε την αναγνώριση από την ομάδα του.[165] Ο Γούδας αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια που ο Διάκος ήταν κλέφτης, κατέστη φόβητρο των Οθωμανών καθώς υπερασπιζόταν τους αδικημένους Έλληνες.[166] Στην συνέχεια, το 1814, ο Διάκος προσήλθε στην αυλή του Αλή πασά και εντάχθηκε στο σώμα των σωματοφυλάκων του, ως αξιωματικός.[167] Εκεί παρέμεινε για δύο έτη και δεν μεταβλήθηκε ο χαρακτήρας του. Παρέμεινε *άγιος άνθρωπος*, με αποτέλεσμα ο Αλή να μην τον επιθυμεί και ζήτησε από τον Οδυσσέα Ανδρούτσο να τον δολοφονήσει.[168] Όμως η δολοφονία δεν πραγματοποιήθηκε και ο Ανδρούτσος δεν εκμυστηρεύτηκε στον Διάκο την εντολή που έλαβε.[169] Το 1818 οι Ανδρούτσος και Διάκος, όταν πια ήταν στη Λιβαδειά, έγιναν μέλη της Φιλικής εταιρείας και όταν ο πρώτος αναγκάστηκε να φύγει, λόγω του Μπαμπά πασά, τα πρωτοπαλίκαρά του έχρησαν αρχηγό τους τον Διάκο.[170]

---

[161] Στο ίδιο.
[162] *ο.π.,* σ.761.
[163] Γούδας Αναστάσιος Ν*., Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων αντρών*, τομ. Η' Ελληνική Ανεξαρτησία, Αθήνα 1876, σ. 423-424.
[164] *ο.π.,* σ. 424-425.
[165] *ο.π.,* σ. 425.
[166] *ο.π.,* σ. 426.
[167] Στο ίδιο.
[168] Στο ίδιο.
[169] *ο.π.,* σ. 427.
[170] Στο ίδιο.

Όταν ξέσπασε η επανάσταση, ο Διάκος μπόρεσε να ξεγελάσει τον βοεβόδα της Λιβαδειάς ζητώντας του χρήματα και οπλισμό για να αντιμετωπίσει τους επαναστάτες και ταυτόχρονα προέτρεψε τους χριστιανούς να επαναστατήσουν.[171] Στη συνέχεια, συνέλαβε τον αδελφό του βοεβόδα για τον ανταλλάξει με τους αιχμαλώτους προκρίτους της Λιβαδειάς.[172] Όταν πλέον έγινε η ανταλλαγή ο Διάκος επιτέθηκε στην πόλη την οποία και απελευθέρωσε, την 1η Απριλίου, σκοτώνοντας τους Οθωμανούς της Θήβας που βρέθηκαν εκεί.[173] Το πρώτο πράγμα που πραγματοποιήθηκε στην ελεύθερη πόλη ήταν η αποκατάσταση της πολιτικής εξουσίας. Ο πρόκριτοι έλαβαν την πολιτική αρχή και ο Διάκος μετά τη δοξολογία που πραγματοποιήθηκε έβγαλε λόγο τον οποίο τελείωσε με το *καλίτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή.*[174] Επόμενος στόχος του Διάκου ήταν η Αταλάντη και η Θήβα, όπου και έστειλε άντρες του. Ο ίδιος, μαζί με τον Τράκα, τον Δυοβουνιώτη και τον Πανουριά, πήγε στην Υπάτη, όπου για πολλές μέρες προσπάθησαν να πείσουν τον αρματολό Κοντογιάννη να επαναστατήσει και να συμμετάσχει στην πολιορκία της πόλης.[175] Η κάθοδος όμως των Οθωμανών οδήγησε τους Έλληνες στην λύση της πολιορκίας και την αντιμετώπισης τους.[176] Οι Δυοβουνιώτης, Πανουριάς και Διάκος χωρίστηκαν, με τον τελευταίο να πηγαίνει στην Αλαμάνα και να αντιμετωπίζει την πανστρατιά των Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη.[177] Εκεί απέμεινε στην μάχη με 48 άντρες του και όταν του ζητήθηκε από σύντροφό του να φύγει, είπε ότι δεν εγκαταλείπει τους συντρόφους του, εννοώντας τον Μπακογιάννη και τον Καλύβα.[178] Στην μάχη σκοτώθηκε ο αδελφός του Διάκου, η σωρός του οποίου χρησιμοποιήθηκε για την προστασία του από τον Αθανάσιο.[179] Η μάχη παρουσιάστηκε να είναι εφάμιλλη της αρχαίας των Θερμοπυλών με τον αριθμό των Οθωμανών να δηλώνεται ότι ήταν ασύγκριτα μεγαλύτερος από αυτόν των Ελλήνων.[180] Ο Διάκος συνελήφθηκε αφού πρώτα είχε αχρηστευτεί το τουφέκι του, τραυματιστεί και πολεμούσε με το σπαθί του.[181] Ο Ομέρ Βρυώνης παρουσιάστηκε να

[171] *ο.π.,* σ. 429-430.
[172] *ο.π.,* σ. 430.
[173] *ο.π.,* σ. 431.
[174] *ο.π.,* σ. 432.
[175] *ο.π.,* σ. 432-433.
[176] *ο.π.,* σ. 433-434.
[177] *ο.π.,* σ. 434.
[178] *ο.π.,* σ. 435.
[179] Στο ίδιο.
[180] *ο.π.,* σ. 435-436.
[181] *ο.π.,* σ. 435.

του ζητά να αλλάξει στρατόπεδο, με τον αιχμάλωτο να του λέει ότι προτιμά να πεθάνει για την πατρίδα του και ότι η πατρίδα έχει πολλούς Διάκους.[182] Την ποινή την επέβαλε ένας πλούσιος Οθωμανός της Λαμίας, ο Χαλίλ Βέης, ο οποίος ζήτησε την παραδειγματική τιμωρία του.[183] Ο θάνατος του παρουσιάστηκε ως μαρτυρικός, με τον Διάκο να μεταφέρει τον πάσσαλο του ως άλλος Χριστός και να λέει το δίστιχο *Τήρα καιρόν που διάλεξεν ...* και όταν ξεκίνησε η διαδικασία του ανασκολοπισμού να ζητά να τον σκοτώσουν, για να τον αποφύγει.[184] Ο Γούδας αναφέρει ότι δεν μπορούσε να επιβεβαιώσει ότι στη συνέχεια τον βάλανε στην πυρά και παραθέτει δημοτικό τραγούδι για την μάχη και το θάνατο του Διάκου.[185] Σε αυτό ο Διάκος φέρεται να μένει στην μάχη με 18 άντρες και να λέει μετά τη σύλληψη του ότι «Ρωμιός γεννήθηκα Ρωμιός και θα πεθάνω».[186]

Το 1860, ο Γεώργιος Θεοφίλου έγραψε για την μάχη της Αλαμάνας και τον Διάκο. Μνημόνευσε και τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά, οι οποίοι μαζί με τον Διάκο είχαν 1.500 άντρες. Κατά την μάχη όμως ο Διάκος που αρχικά είχε 500 άντρες έμεινε με πολύ λίγους να αντιμετωπίζει μόνος, μετά την υποχώρηση των άλλων δύο οπλαρχηγών, 7.000 Οθωμανούς.[187] Παρα ταύτα επέλεξε να μείνει και να συλληφθεί μαχόμενος, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί σε μαρτυρικό θάνατο, ψημένος στη σούβλα.[188] Ο ιστορικός έγραψε ότι το αίμα του Διάκου και των αντρών του καρποφόρησε με την ελευθερία της Ελλάδας. Για τον ιστορικό *τοιαύτα μαρτύρια υφίστανται οι Χριστιανοί της Ανατολής υπό των αγρίων τούτων θηρίων της Ασίας επί τοσούτους αιώνας!!!.*[189]

Λίγους μήνες μετά την άφιξη του Γεωργίου Α΄ ο ταγματάρχης Ν. Κουτσονίκας έγραψε την δική του οπτική για την Ελληνική επανάσταση αναφέροντας και τη δράση του Αθανασίου Διάκου. Τον παρουσίασε να είναι γενναίος, με ζήλο, ευτολμία, πατριωτισμό και να επιδιώκει την απελευθέρωση.[190] Την 29η προς την 30η Μαρτίου, μετά από πολιορκία, κυρίευσε την Λιβαδειά και στην

[182] *ο.π.,* σ. 437.
[183] Στο ίδιο.
[184] Στο ίδιο.
[185] *ο.π.,* σ. 438-439.
[186] *ο.π.,* σ. 439.
[187] Θεοφίλου Γ., *Επίτομος ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως συλλεγείσα εκ διαφόρων ιστορικών πηγών*, Π.Α. Σακελλαρίου, Αθήνα 1860, σ. 51.
[188] Στο ίδιο.
[189] Στο ίδιο.
[190] Κουτσονίκας Λ., *Γενική ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως*, τομ. Β', «Ευαγγελισμός» Δ. Καρακατζάνη, Αθήνα 1864, σ. 47-48.

συνέχεια έστειλε άντρες του στην Θήβα για την απελευθέρωση της.[191] Οι Οθωμανοί κάτοικοί της την εγκατέλειψαν και προσέφυγαν στην Χαλκίδα.[192] Παρόμοια έστειλε άντρες και στην Αταλάντη, την οποία και απελευθέρωσαν.[193] Ο ίδιος κινήθηκε προς την Υπάτη, όπου περίπου 700 Οθωμανοί οχυρώθηκαν για να αμυνθούν.[194] Ταυτόχρονα, ο Χουρσίτ πασάς έστειλε, μέσω της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας, τους Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη, με 8.000 άντρες, για να καταπνίξουν την επανάσταση στα σπάργανα της.[195] Οι Οθωμανοί έφτασαν στην Λαμία γύρω στην 15η Απριλίου και έμειναν για 8 ημέρες. Ο Διάκος, μαζί με τους Δυοβουνιώτη, Πανουριά και τον Επίσκοπο Σαλώνων, αναγκάστηκαν να λύσουν την πολιορκία της Υπάτης και να αμυνθούν. Οι τρείς οπλαρχηγοί χωρίστηκαν με τον Διάκο με 500 άντρες να πηγαίνουν στην γέφυρα του Σπερχειού και των Πουριών, απέναντι από την γέφυρα.[196] Η επίθεση των Οθωμανών πραγματοποιήθηκε την 22η Απριλίου, με τον Διάκο να μένει μόνος μετά την υποχώρηση των δύο άλλων οπλαρχηγών.[197] Στην μάχη πολέμησε ηρωικά και έμεινε με μόλις 15 συντρόφους του, καθώς οι υπόλοιποι είτε σκοτώθηκαν είτε υποχώρησαν.[198] Ο ίδιος είπε ότι προτιμά *ν΄ αποθάνω μόνος ενταύθα παρά να φύγω,* με αποτέλεσμα να περικυκλωθεί και να συλληφθεί.[199] Στην συνέχεια οδηγήθηκε στην Λαμία, όπου ο Ομέρ Βρυώνης, που τον ήξερε προσωπικά, ζήτησε από τον Κιοσέ πασά να τον απελευθερώσει, ώστε να παραδοθούν οι υπόλοιποι επαναστάτες.[200] Όμως ο Κιοσέ θέλησε την παραδειγματική τιμωρία, με αποτέλεσμα να σουβλιστεί ζωντανός και ο θάνατος του να είναι εφάμιλλος του Λεωνίδα.[201]

Ο γερμανός ιστορικός Γ.Γ. Γερβίνος έγραψε για την ελληνική επανάσταση του ’21 και στάθηκε απέναντι στον Φαρμεράυερ και την άποψη του για την καταγωγή των σύγχρονων του Ελλήνων. Για τον Γερβίνο ο Αθανάσιος Διάκος ήταν ένας ένθερμος πατριώτης και πρόθυμος να ξεκινήσει την επανάσταση στην Λιβαδειά,

[191] *ο.π.,* σ. 48.
[192] Στο ίδιο.
[193] *ο.π.,* σ. 48-49.
[194] *ο.π.,* σ. 50.
[195] Στο ίδιο.
[196] *ο.π.,* σ. 52.
[197] Στο ίδιο.
[198] Στο ίδιο.
[199] Στο ίδιο.
[200] *ο.π.,* σ. 52-53.
[201] *ο.π.,* σ. 53.

κάτι που πραγματοποίησε.[202] Η απελευθέρωσή της έγινε μετά από πέντε ημέρες από την πολιορκία της και στην συνέχεια στράφηκε, μαζί με τον Δυοβουνιώτη, στην Βοδωνίτσα που επίσης πολιόρκησαν και απελευθέρωσαν.[203] Στην συνέχεια οι δύο τους μαζί με τον Πανουριά στράφηκαν κατά της Υπάτης, όπου ζήτησαν για τρεις φορές τη βοήθεια του οπλαρχηγού Κοντογιάννη. Όταν αυτός δέχτηκε να συμμετάσχει στην πολιορκία αναγκάστηκαν να τη λύσουν γιατί φοβήθηκαν να μην περικυκλωθούν από τα Οθωμανικά στρατεύματα, των Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη, που ήρθαν στην περιοχή.[204] Ο Κοντογιάννης αποχώρησε και οι τρεις οπλαρχηγοί χωρίστηκαν, με τον Δυοβουνιώτη να πηγαίνει στη γέφυρα του Γοργοπόταμου, τον Πανουριά στο χωριό του Μουσταφά βέη και τον Διάκο στις Θερμοπύλες. Πριν να προλάβουν να οχυρωθούν, ο Ομέρ Βρυώνης έκανε την επίθεσή του, την 22η Απριλίου, αρχικά στους Δυοβουνιώτη και Πανουριά που διασκορπίστηκαν και στην συνέχεια στον Διάκο. Ο Γερβίνος έγραψε ότι μόνο ο Διάκος και οι σύντροφοι του θυσιάστηκαν για την πατρίδα σε ανάμνηση της μεγάλης ιστορικής σκηνής.[205] Αποποιούμενος να σωθεί όταν του έφεραν άλογο για να φύγει, ο Διάκος έμεινε με τους ελάχιστους συντρόφους του και πολέμησε μέχρι να συλληφθεί τραυματισμένος.[206] Ο Διάκος βρήκε μαρτυρικό θάνατο και δικαίως, για τον ιστορικό, ακούστηκαν για αυτόν δημοτικά τραγούδια.[207] Οι Οθωμανοί του πρόσφεραν να αλλάξει στρατόπεδο αλλά απέρριψε την πρόταση λέγοντας ότι *Η Ελλάς έχει πολλούς Διάκους*.[208] Καταδικάστηκε σε θάνατο δια πασσάλου, με τον Διάκο να ζητά να τον σκοτώσει κάποιος πριν τον ανασκολοπισμό, μια και δεν ήταν κακούργος και στη συνέχεια είπε το *Για δες καιρό*…[209]

Ο Γερμανός ιστορικός Καρλ Μέντελσον Μπαρτόλντι, γράφοντας για την ελληνική ιστορία, ανέφερε ότι ο Διάκος ήταν μία ευγενής μορφή, ρωμαλέος και όμορφος χωρικός.[210] Ως προς το βίο του, έγραψε ότι σε νεαρή ηλικία οι συγγενείς του τον πήγαν σε μοναστήρι, απ' όπου έφυγε για να αποφύγει το βιασμό από έναν

[202] Γερβίνος Γ. Γ., *Ιστορία της επαναστάσεως και αναγεννήσεως της Ελλάδος*, μετάφρ. Ιωάννης Η. Περβάνογλου, Χ. Ν. Φιλαδέλφεως, Αθήνα 1864, σ. 208.
[203] . *ο.π.,* σ. 209.
[204] Στο ίδιο.
[205] *ο.π.,* σ. 210.
[206] *Στο ίδιο.*
[207] Στο ίδιο.
[208] Στο ίδιο.
[209] *ο.π.,* σ. 211.
[210] Μενδέλσωνος Βαρθόλδη Κ., *Ιστορία της Ελλάδος από της εν έτει 1453 αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι των καθ΄ημάς χρόνων*, μετάφ. Βλάχος Α., τόμ. 1ος, Ανδρέας Κορομηλάς, Αθήνα 1873, σ. 284.

βοεβόδα και έτσι έγινε κλέφτης.[211] Υπηρέτησε στην αυλή του Αλή πασά και στη συνέχεια έγινε υπασπιστής του Οδυσσέα Ανδρούτσου, ενώ όταν αυτός έφυγε από το αρματολίκι του ο Διάκος ιδιώτευσε μέχρι την επανάσταση και ήταν μυημένος στην Φιλική εταιρεία.[212] Την 25η Απριλίου του 1821, ο Διάκος ανάγκασε τους Οθωμανούς της Λιβαδειάς να την παραδώσουν και στη συνέχεια με τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά κατευθύνθηκε προς την Υπάτη. Εκεί, κατασπατάλησαν οχτώ μέρες, προσπαθώντας να πείσουν τον *στερούμενον πατριωτισμόν και οκνούντα* οπλαρχηγό Κοντογιάννη, ο οποίος τελικά στρατεύτηκε μαζί τους κατά την πολιορκία της πόλης.[213] Τη νύχτα της 30ης Απριλίου προς 1ης Μαΐου προσέγγισαν την περιοχή 9.000 Οθωμανοί, υπό τους Ομέρ Βρυώνη και Κιοσέ Μεχμέτ, οι οποίοι ανάγκασαν τους Έλληνες να λάβουν θέσεις άμυνας. Με τον Κοντογιάννη να εγκαταλείπει τον αγώνα, οι τρεις οπλαρχηγοί χωρίστηκαν σε τρία μέρη, με τον Διάκο να πηγαίνει στη γέφυρα του Σπερχειού.[214] Την 4η Μαΐου οι Οθωμανοί επιτέθηκαν αρχικά σε Δυοβουνιώτη και Πανουριά, οι οποίοι δεν άντεξαν και υποχώρησαν και στη συνέχεια στον Διάκο. Ο Διάκος απόμεινε στην μάχη με μόλις 40 άντρες και επέλεξε να μείνει και να πεθάνει όπως ο Λεωνίδας, ώστε να μην εγκαταλείψει τους συντρόφους του.[215] Συνελήφθη ζωντανός και όταν μίλησε στους Οθωμανούς στρατηγούς τους είπε ότι η Ελλάδα έχει πολλούς Διάκους, με αποτέλεσμα ο Κιοσέ Μεχμέτ για παραδειγματισμό να τον ανασκολοπίσει.[216] Ο μελλοθάνατος φέρεται να λέει το δίστιχο *Για δες καιρό που διάλεξε…* και να ζητά να τον σκοτώσουν με έντιμο τρόπο.[217] Τις ίδιες αναφορές στο Διάκο ο ιστορικός έκανε και στο βιβλίο του για την ιστορία της ελληνικής επανάστασης.[218] Σε αυτό ο Διάκος συνδέθηκε με την μάχη των Θερμοπυλών και το θάνατο του Λεωνίδα.[219]

Πενήντα σχεδόν χρόνια μετά την επανάσταση και τρία χρόνια μετά την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας και την άνοδο του εθνικισμού στα Βαλκάνια, ο Δημήτριος Παπαντωνόπουλος έγραψε για την Ελληνική επανάσταση. Σε αυτό

[211] Στο ίδιο.
[212] Στο ίδιο.
[213] Στο ίδιο.
[214] *ο.π.,* σ. 285.
[215] Στο ίδιο.
[216] Στο ίδιο.
[217] *ο.π.,* σ. 286.
[218] Μενδέλσωνος Βαρθόλδη, *Ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως*, μετ. Οικονομόπουλος Ηλίας Ι., Αναστάσιος Δ. Φέξης, Αθήνα 1894, σ.324-326.
[219] *ο.π.,* σ. 325.

σύνδεσε τον Διάκο με τη θρησκεία και τον παρουσίασε ως ιερομάρτυρα.[220] Τον χαρακτηρίζει γενναίο, λαμπρό, ανδρείο και αθλοφόρο, καθώς βημάτισε θεάρεστα, καταπάτησε τον εχθρό και αναδείχθηκε νικητής.[221] Γι' αυτό τον λόγο η Ελλάδα, είπε, χαίρουσα

στέφανον επί κεφαλής αυτού έθηκεν εκ λίθων τιμίων, εκ στέφανων άνθεων λογικών ως αμοιβήν ευκλεών έργων τω αρίστω γεγενημένω εν τοις μαρτυρικοίς αγώσιν, εν ω και η Ελλάς υπισχείται τους εαυτής ύμνους, κατά Πίνδαρον, ωδέ πως.[222]

Ο Διάκος δεν αρνήθηκε την πίστη του και αναδείχθηκε

τύπος μαρτυρικής ιεράς αθλήσεως, στήλη καρτερίας και κανών ανδρείας και στύλος και έδραμα της εκκλησίας και εθνικής αρετής υπογραμμός.[223]

Ο θάνατος του τον ανάδειξε ως τον νέο Λεωνίδα, καθώς και οι δύο πολέμησαν στην ίδια περιοχή μεγαλύτερο εχθρικό στρατό, δεν εγκατέλειψαν και έγιναν αθάνατοι στη μνήμη των νεώτερων.[224] Μάλιστα είπε για να συγκινήσει τον αναγνώστη του:

Τι φρικώδη και μεγάλα κακά έπαθες από τα σκυλιά τους Τούρκους, τους Αγαρηνούς, δια την πίστην του Χριστού της οποίας σήμερον καταφρονούμεν τόσον υπερφιλαύτως ως ευτελές τι πράγμα θεωρούντες ταύτην, δια την συνταγματικήν ελευθερίαν και αυτονομίαν, την οποία σήμερον λακτίζομεν;[225]

Ο Διάκος αναφέρεται να τραγουδά το παλαιό άσμα *Για δες καιρό*… και να βασανίζεται για τρεις ώρες μέχρι να πεθάνει.[226] Σύνδεση του Διάκου με την Εκκλησία και τον Χριστιανισμό έκανε και ο Α. Κυριακού παρουσιάζοντας τον Διάκο να συμμετέχει στην επανάσταση ως μέλος της Εκκλησίας και να γίνεται ο νέος Λεωνίδας.[227] Ο Κυριακού ήταν καθηγητής Θεολογίας του Πανεπιστημίου και στο μέρος του βιβλίου του για την Ελληνική επανάσταση παρουσίασε την Εκκλησία και τα μέλη της να συμμετέχουν στον αγώνα.

Την 23η Απριλίου 1876, ημέρα επετείου της μάχης της Αλαμάνας, και την εποχή που τα Βαλκάνια βρίσκονταν σε πόλεμο, ο καθηγητής ιστορίας Γ. Κρέμος μίλησε για τον Διάκο στο Βαρβάκειο λύκειο. Η ομιλία του τυπώθηκε σε περίληψη μαζί με λίγα σχόλια σε περιοδικό του οίκου Φιλοκαλία. Ο λόγος του ξεκίνησε από το

---

[220] Παπαντωνόπουλος Δ., *Πεντηκονταετηρίς της Ελληνικής επαναστάσεως του έτους 1821*, Ν Τουσόπουλος, Αθήνα 1873, σ. 44.
[221] Στο ίδιο.
[222] Στο ίδιο.
[223] *ο.π.,* σ. 45.
[224] *ο.π.,* σ. 45, 47.
[225] *ο.π.,* σ. 46.
[226] Στο ίδιο.
[227] Κυριακού Α. Δ., *Εκκλησιαστική ιστορία από ιδρύσεως της Εκκλησίας μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, τομ. 3ος , Ανέστη Κωνσταντινίδης, Αθήνα 1898, σ. 21.

Για δες καιρό… για να αναφέρει ότι τα τελευταία λόγια ενός ανθρώπου δείχνουν τον χαρακτήρα του και τον συνοδεύουν στον τάφο του.[228] Ο Διάκος, που παρουσιάστηκε ως Απόλλωνας στην ομορφιά και ως άγγελος στα έργα του, ανέλαβε το αρματολίκι του Ανδρούτσου όταν έφυγε και ήταν ο μόνος που μπορούσε να κάνει τους ανθρώπους της Λιβαδειάς να επαναστατήσουν.[229] Ως άλλος Μεσσίας ενώθηκε με τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά για να απελευθερώσουν την Λαμία. Προσπάθησαν να πείσουν τον αρματολό Κοντογιάννη να μπει στον αγώνα και να επιτεθούν από κοινού στην Υπάτη. Ο Κοντογιάννης καθυστέρησε να δεχθεί την συμμετοχή του, με αποτέλεσμα να χαθεί πολύτιμος χρόνος και η πολιορκία της πόλης να στεφτεί με αποτυχία μια και ο Οθωμανικός στρατός υπό τον Κιοσέ Μεχμέτ και τον Ομέρ Βρυώνη έφτασε στο Λιανοκλάδι πριν την απελευθέρωση της.[230] Ο Κρέμος αναφέρει επίσης ότι εάν ο Κοντογιάννης δεν είχε καθυστερήσει την είσοδο του η Υπάτη, μία πόλη που βρίσκονταν σε καλό στρατηγικό σημείο, θα είχε απελευθερωθεί και δεν θα είχε σκοτωθεί ο Διάκος.[231] Ο Κοντογιάννης όταν εμφανίστηκαν οι Οθωμανοί αποχώρησε και οι τρεις οπλαρχηγοί αποφάσισαν να χωριστούν και να αμυνθούν.[232] Ο Διάκος παρέμεινε στην μάχη σαν βράχος μαχόμενος ενάντια στους 6.500 Οθωμανούς.[233] Μάλιστα, παρουσιάστηκε να λέει στους άντρες του:

Καρδιά παιδιά μου, φώναξε, μη φοβηθείτε,
Ανδρείοι ωσάν Έλληνες ωσάν Γραικοί σταθήτε

όμως αυτοί τον εγκατέλειψαν και έμεινε μόνο με 18 άντρες να μάχεται υπεράνθρωπα σαν τον Λεωνίδα.[234] Ένας από τους άντρες του τον παρότρυνε να φύγει αλλά αυτός δεν το δέχθηκε και επέλεξε να πεθάνει δίπλα στο μέρος που πέθανε ο Λεωνίδας.[235] Λίγο πριν τον συλλάβουν, σκοτώθηκε ο αδελφός του και έκανε το κορμί του ως προμαχώνα και όταν το τουφέκι του αχρηστεύτηκε συνέχισε να πολεμά με το σπαθί του και ενώ τραυματίστηκε και το σπαθί του έσπασε αυτός συνέχισε να μάχεται.[236] Ο Κρέμος ανέφερε ότι εκτός από τη επιρροή που είχε στον Διάκο ο Λεωνίδας, υπήρχε

[228] Κρέμος Γ., Ανάλεκτα εκδιδόμενα επιστασία του των βιβλίων τμήματος της Κεντρικής επιτροπείας υπέρ του τω 1821 Αθανασίω Διάκω κενοταφίου Ο ανέκδοτος βίος Κατσώνη και περίληψις του επί Α. Διάκον υπό Γ. Κρέμου εκφωνηθέντος λόγου, τεύκος 1ο, Φιλοκαλία, Αθήνα 1876, σ.54-56.
[229] *ο.π.,* σ. 56.
[230] *ο.π.,* σ. 57-58.
[231] *ο.π.,* σ. 58.
[232] *ο.π.,* σ. 60.
[233] *ο.π.,* σ. 61.
[234] *ο.π.,* σ. 61-62.
[235] *ο.π.,* σ. 62.
[236] Στο ίδιο.

στη σκέψη του και η θρησκεία που του έδινε ζωή και ο χριστιανισμός τον έκανε μάρτυρα ενώπιον των ασεβών μουσουλμάνων.[237] Μετά τη σύλληψη του ο Ομέρ Βρυώνης ήθελε να του χαρίσει τη ζωή όμως ο Κιοσέ Μεχμέτ ήθελε να τον σκοτώσει και το σώμα του να το ρίξει στο ποτάμι.[238] Ο Διάκος μεταφέρθηκε αλυσοδεμένος στην Λαμία, με τους Οθωμανούς να φέρουν και 80 κεφάλια νεκρών αγωνιστών, μεταξύ των οποίων του Επισκόπου Σαλώνων Ησαΐα.[239] Εκεί, στο σπίτι του Χαλίλ μπέη, ανακρίθηκε και του ζητήθηκε να αλλάξει στρατόπεδο και θρήσκευμα αλλά ο Διάκος τα αρνήθηκε και εκνεύρισε τον Κιοσέ Μεχμέτ και τον οικοδεσπότη ώστε να τον οδηγήσουν στην εκτέλεση.[240] Ο Διάκος, ως άλλος Χριστός, μόλις είδε το σουβλί, το έριξε κάτω και κοίταξε χλευαστικά τους εχθρούς του.[241] Το μαρτύριο του διήρκησε τρεις ώρες με τον Διάκο να παίρνει θάρρος από τον Λεωνίδα και τον Ηρακλή.[242] Κλείνοντας τον λόγο του ο Κρέμος κατέκρινε τους Έλληνες του 1876 λέγοντας ότι ήταν αχάριστοι προς τους ήρωες του 1821, με το κοινό να τον χειροκροτεί και να λέει:

ιερά, αγνή ψυχή του μάρτυρος, το ελληνικό έθνος δεν είναι αχάριστον˙ ιδού νεολαία αγνή τελεί μνημόσυνο όσαι και οι καρδίαι αι ελληνικαί˙ η ευγενής σ' αυτή σπουδάζουσα νεότης η τελούσα σοι σήμερον μνημόσυνον, θα σοι ανεγείρη, ω ήρως μου, και ΟΡΑΤΟΝ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΝ ΚΕΝΟΤΑΦΙΟΝ…[243]

προφανώς, ο Κρέμος κατηγόρησε τους πολιτικούς και όσους δεν ήθελαν την εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο που είχε ξεκινήσει στα Βαλκάνια το 1875 και την επίτευξη της Μεγάλης Ιδέας.

Το 1892 ο Ε. Κυριακίδης έγραψε ότι ο ατρόμητος Διάκος την 30η Μαΐου εισέβαλε στην Λιβαδειά αναγκάζοντας, υπό την απειλή της πείνας, τους Οθωμανούς να παραδοθούν.[244] Στη συνέχεια μαζί με τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά πήγε προς τους Κομποτάδες όπου και αναγκάστηκαν να αμυνθούν καθώς είχαν καταφθάσει τα στρατεύματα του Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη, για να καταπνίξουν την

[237] *ο.π.,* σ. 63-64.
[238] *ο.π.,* σ. 64.
[239] Στο ίδιο.
[240] *ο.π.,* σ. 65-66.
[241] *ο.π.,* σ. 66.
[242] *ο.π.,* σ. 67.
[243] *ο.π.,* σ. 67-68.
[244] Κυριακίδης Ε. Κ., *Ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού από ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας 1832-1892 μετά εισαγωγής επί των διαφόρων ιστορικών περιπετειών του έθνους, της μεγάλης επαναστάσεως του 1821 και της διοικήσεως του Καποδιστρίου και εξήκοντα και πλέον εικονογραφιών*, Ν.Γ. Ιγγλέσης, Αθήνα 1892, σ.67-68.

επανάσταση.[245] Οι τρεις οπλαρχηγοί χωρίστηκαν, με το Δυοβουνιώτη να πηγαίνει στη γέφυρα του Γοργοποτάμου, τον Πανουριά στην Χαλκομάτα και το Διάκο στη γέφυρα του Σπερχειού Αλαμάνα. Οι πρώτοι δύο δέχθηκαν την επίθεση των Οθωμανών και αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν με αποτέλεσμα ο Διάκος να βρεθεί μόνος και αβοήθητος.[246] Ο χαρακτηρισμένος ως ήρωας, από τον συγγραφέα, Διάκος, αφού εξάντλησε τα πολεμοφόδια και με τους άντρες του να έχουν διασκορπιστεί, συνελήφθηκε και οδηγήθηκε στην Λαμία μαζί με 60 κεφαλές αγωνιστών, με τρόπο που να φαίνεται τρόπαιο των νικητών.[247]

Ο Π. Καρολίδης, στην *Ιστορία του ΙΘ΄αιώνος,* που τη συνόδευσε με εικόνες, έγραψε ότι η μάχη των Θερμοπυλών έγινε την 22η Απριλίου και έμεινε στην ιστορία όχι μόνο λόγω του ηρωισμού του Αθανασίου Διάκου που πολέμησε με ηρωική γενναιότητα και αυταπάρνηση, συνελήφθη και φονεύθηκε αλλά και γιατί από στρατιωτικής άποψης άνοιξε το δρόμο της επανάστασης στην Ανατολική Στερεά, συντελώντας ηθικά στην έκβαση της.[248]

Ο Καρολίδης, εκτός από την *Ιστορία του ΙΘ΄αιώνος*, μετέφρασε την *Ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως* του καθηγητή ιστορίας του Πανεπιστημίου της Χάλλης Γουσταύου Φρειδερίκου Χέρτσβεργ. Σε αυτή, ο Διάκος παρουσιάστηκε να είναι όμορφος και στην εφηβεία του να μπαίνει σε μοναστήρι, από όπου έφυγε για να αποφύγει τη *βδελυρά επιθυμία* του βοεβόδα του Λιδορικίου.[249] Ο Διάκος προσέφυγε στον κλέφτη Σκαλτσόδημο και στην συνέχεια υπηρέτησε στην αυλή του Αλή πασά. Το 1820 έγινε πρωτοπαλίκαρο του Οδυσσέα Ανδρούτσου και όταν αυτός ιδιώτευσε τον διαδέχθηκε στην αρχηγία.[250] Ως μέλος της Φιλικής εταιρείας απελευθέρωσε την Λιβαδειά και στην συνέχεια έστειλε τους άντρες του στη Θήβα, που απελευθερώθηκε χωρίς μάχη και στην Αταλάντη, όπου 100 Οθωμανοί βρήκαν το θάνατο.[251] Ο ίδιος με 600 άντρες πήγε στη Βυδινίτσα, που την πολιορκούσε ο Διοβουνιώτης.[252] Οι δύο αρχηγοί άφησαν άντρες για την συνεχίσουν την πολιορκία και μαζί με τον Πανουριά

[245] *ο.π.,* σ.68.
[246] Στο ίδιο.
[247] *ο.π.,* σ.68, 71.
[248] Καρολίδης Π., *Ιστορία του ΙΘ΄αιώνος μετ' εικόνων*, τομ. Β΄ (1821) 1830-1856, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1892, σ. 251.
[249] Χέρτσβεργ Γ. Φρ., *Ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως , μετάφ. Π. Καρολίδης.* Τομ.1ος, Γεώργιος Δ. Φέξης, Αθήνα, 1916, σ. 84-85. Η έκδοση αυτή είναι μεταγενέστερη και χρησιμοποιήθηκε λόγω αδυναμίας ευρέσεως της πρώτης.
[250] *ο.π.,* σ.85
[251] *ο.π.,* σ. 85-86.
[252] *ο.π.,* σ. 86.

πήγαν στους Κομποτάδες, όπου επιτηρούσαν την Λαμία και την Υπάτη. Εκεί δαπάνησαν χρόνο στην προσπάθεια να πείσουν τον αρματωλό Δ. Κοντογιάννη, να συμμετάσχει στον αγώνα.[253] Η άφιξη όμως των στρατευμάτων που έστειλε ο Χουρσίτ πασάς, υπό τους Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη, στην περιοχή έκανε τον Κοντογιάννη να αποχωρήσει και τους άλλους τρεις να πάρουν θέση, ο Δυοβουνιώτης με 400 άντρες στον Γοργοπόταμο, ο Πανουριάς να φρουρεί την κώμη Μουσταφάμπεϋ και ο Διάκος στον Σπερχειό, στο δρόμο προς τις Θερμοπύλες.[254] Ο ιστορικός χαρακτήρισε τον Διάκο ανδρείο καθώς πολέμησε μόνος με 10 συντρόφους του (οι δύο άλλοι οπλαρχηγοί υποχώρησαν) και με την ανάμνηση του Λεωνίδα.[255] Όταν συνελήφθηκε τραυματισμένος οδηγήθηκε στην Λαμία και θανατώθηκε την 24 Απριλίου. Ο συγγραφέας είπε ότι ο τρόπος θανάτωσης του Διάκου ήταν άθλιος και οι Οθωμανοί τιμωρήθηκαν γρήγορα από την ελληνική ανδρεία.[256]

Ο Α. Φιλαδελφέως, το 1900, σύνδεσε και αυτός τον Διάκο με την Εκκλησία για να δείξει ότι συμμετείχε στον Αγώνα. Έτσι, στο κείμενο, που είχε την εικόνα του Διάκου, έγραψε ότι ο κλήρος ήταν ο *θερμότατος των οπλιτών στρατιώτης* και ότι ο ήρωας εγκατέλειψε το ράσο μόλις ξέσπασε η Επανάσταση για να καταταχθεί δίπλα στον Ανδρούτσο.[257] Ο Διάκος ήταν ωραίος στην εμφάνιση θυμίζοντας τον Αχιλλέα της Ιλιάδας και πολεμιστής σαν τον Λεωνίδα μια και πολέμησαν στην ίδια περιοχή.[258] Συνελήφθηκε τραυματισμένος και άκουσε την καταδίκη του, ψήσιμο στην πυρά ζωντανός, με ψυχραιμία και λέγοντας ότι χαιρόταν για το ότι θα πήγαινε να ανταμώσει τους συντρόφους του.[259] Ο Οθωμανοί τον σκότωσαν την 14η Απριλίου με τον Διάκο να φέρεται ότι δήλωσε το *Για δες καιρό*… και η δημοτική μούσα το:

> Εμένα κι αν σουβλίσατε, ένας Ρωμηός εχάθη˙ ας είναι καλά ο Οδυσσέας και ο Καπετάν Νικήτας˙ αυτοί θα σβύσουν την Τουρκιά κι' όλο σας το Δοβλέτι.[260]

Η ημερομηνία 14 Απριλίου διαφέρει από τους υπόλοιπου ιστορικούς και μπορεί να θεωρηθεί ως τυπογραφικό λάθος ή όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο ο Βαλαωρίτης έγραψε ότι ο Φιλήμων θεωρούσε αυτή την ημερομηνία ως ημέρα

[253] Στο ίδιο.
[254] *ο.π.,* σ. 87.
[255] *ο.π.,* σ. 87-88.
[256] *ο.π.,* σ. 88.
[257] Φιλαδελφέως Α., *25 Μαρτίου 1821 Οι ήρωες της Ελληνικής επαναστάσεως Εικόνες και βιογραφίαι αυτών*, Μιχαήλ Ι. Σαλιβέρης, Αθήνα 1900, σ. 13-14.
[258] Στο ίδιο.
[259] ο.π., σ. 14.
[260] Στο ίδιο.

θανάτου του Διάκου. Η έκδοση που χρησιμοποιήσαμε εμείς ήταν η πρώτη και δεν γνωρίζουμε ποια σε ποια έκδοση αναφέρθηκε ο Βαλαωρίτης, η οποία ίσως και να χρησιμοποιήθηκε από τον Φιλαδελφέως.

Στο ίδιο μήκος κύματος έγραψε το ίδιο έτος ο Ν. Γ. Φιλιππίδης, καθώς ενέταξε τον Διάκο στο κεφάλαιο των αρχιμανδριτών, ιερέων, διακόνων και μοναχών που συμμετείχαν στον Αγώνα.[261] Και για αυτόν ο κλήρος ένωνε τους Έλληνες, αποτρέποντας τις διχόνοιες και κάθε φορά που γινόταν κίνημα κατά του ζυγού ευλογούσε την σημαία της επανάστασης.[262] Ο Φιλιππίδης, σε αντίθεση με τον Φιλαδελφέως, έβαλε το όνομα του Διάκου και στους αρματολούς και κλέφτες (οι οποίοι ήταν οι πρόμαχοι της ανεξαρτησίας και αποτέλεσαν το πεζικό της) που συμμετείχαν στην Επανάσταση.[263]

Για τον Τ. Μωραϊτίνη ο Διάκος ήταν ένας ωραιότατος άντρας με ευγενική ψυχή, ο οποίος όταν βρίσκονταν στο μοναστήρι αναγκάστηκε να σκοτώσει έναν δερβέναγα, που ήθελε μέσα στη μέθη του να τον βιάσει και έτσι εγκατέλειψε τον μοναχικό βίο.[264] Αμέσως μετά κατατάχθηκε στο αρματολίκι του Σκαλτσά και τότε άρχισε η εποποιία του. Θα έπρεπε να θεωρείται ημίθεος για τα κατορθώματά του στο πεδίο των μαχών.[265] Στη συνέχεια, από το 1814 έως το 1816 υπηρέτησε στην αυλή του Αλή πασά ως σωματοφύλακάς του και δέθηκε με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο.[266] Όταν ο τελευταίος ανέλαβε το αρματολίκι της Λιβαδειάς, ο Διάκος τον ακολούθησε και έγινε το πρωτοπαλίκαρο του.[267] Εκεί, τον βρήκε η παρασκευή της επανάστασης και την 1η Απριλίου του 1821 σήκωσε την σημαία της επανάστασης και απελευθέρωσε την Λιβαδειά.[268] Με την απελευθέρωση διέταξε να γίνει δοξολογία και με το τέλος της έβγαλε λόγο που τελείωσε με το στίχο του Ρήγα *καλήτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή*.[269] Πλέον, ο Διάκος δεν περπατούσε αλλά πετούσε προς τις μάχες αψηφώντας το θάνατο και μαζί με Δυοβουνιώτη και Πανουριά πήγε στις Θερμοπύλες

[261] Φιλλιπίδης Ν. Γ., *Επίτομος ιστορία του Ελληνικού έθνους από του 1453-1821*, Α. Καλαράκης, Αθήνα 1900, σ. 89.
[262] *ο.π.,* σ.87.
[263] *ο.π.,* σ. 111.
[264] Μωραϊτίνης Τιμ., *Αθανάσιος Διάκος*, Γεώργιος Α. Φέξης, Αθήνα 1904, σ. 3-5, 7.
[265] *ο.π.,* σ. 6-7.
[266] *ο.π.,* σ. 13.
[267] Στο ίδιο.
[268] *ο.π.,* σ. 13-14.
[269] *ο.π.,* σ. 14.

για να αντιμετωπίσουν τους Οθωμανούς που μαζεύονταν εκεί.[270] Οι τρεις οπλαρχηγοί χωρίστηκαν, με το τον Διάκο να διαλέγει τη δυσκολότερη θέση. Όταν οι Οθωμανοί επιτέθηκαν δεν αποφάσισε να φύγει ζωντανός για να θυσιαστεί και να ολοκληρωθεί η εποποιία.[271] Πολέμησε ολομόναχος, μέσα σε ένα χαλάζι σφαιρών και όταν το όπλο του αχρηστεύτηκε πήρε το σπαθί του, το οποίο κάποια σφαίρα το έσπασε και έτσι κατάφεραν να τον συλλάβουν και στη συνέχεια να τον σκοτώσουν.[272] Για τον θάνατο ο Μωραϊτίνης έγραψε ότι στάθηκε *χλευασθείς και υβρισθείς* για να *εκδικηθεί τον υβρίσαντα*[273]. Ο Διάκος πριν πεθάνει είπε το *Για δες καιρό* … και πέθανε γιατί επέλεξε να πεθάνει και με τους στίχους αυτούς άφησε τη φλόγα του πάνω στη ψυχή του ελληνικού έθνους.[274]

Σημαντικό στοιχείο για την εδραίωση της εθνικής συνείδησης, όπως επισημάναμε στο πρώτο κεφάλαιο, είναι το μάθημα της ιστορίας. Οι μαθητές της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων το 1886, διδάχθηκαν το βιβλίο του Ε. Φραγκίστα, το οποίο εμπεριείχε και εικόνες ηρώων. Σε αυτό ο συγγραφέας του εγχειριδίου γράφει ότι ο Διάκος είχε αποβάλει το κληρικό σχήμα και ότι ήταν πρώην πρωτοπαλίκαρο του Οδυσσέα Ανδρούτσου.[275] Ο συγγραφέας αναφέρει ότι ο Διάκος κήρυξε την επανάσταση στη Λιβαδειά την 3η Απριλίου, ενώ δύο μέρες νωρίτερα είχε στείλει στη Θήβα τον Βούσγο με 500 άντρες, οι οποίοι μετά από μικρή αντίσταση την απελευθέρωσε.[276] Μετά την απελευθέρωση της Λιβαδειάς πραγματοποιήθηκε δοξολογία και στη συνέχεια ο Διάκος έβγαλε λόγο στον οποίο διαβεβαίωσε για την επιτυχία της επανάστασης και την απελευθέρωση και τελείωσε με το επιφώνημα *Ζήτω η Πατρίς*! και σήκωσε τη σημαία του με την επιγραφή *Ελευθερία ή Θάνατος*.[277] Στη συνέχεια με τον Ιωάννη Δυοβουνιώτη και τον Κομνά Τράκα πολιόρκησαν τη Βουδωνίτσα και στράφηκαν προς τον Σπερχειό.[278] Επιθυμία τους δεν ήταν η απελευθέρωση της Λαμίας, αλλά της Υπάτης, κάτι που χρειάζονταν τη συμμετοχή του αρματολού Κοντογιάννη, ο οποίος αρνήθηκε τη συμμετοχή του για οχτώ

[270] Στο ίδιο.
[271] *ο.π.,* σ. 18.
[272] Στο ίδιο.
[273] *ο.π.,* σ. 23.
[274] *Στο ίδιο.*
[275] Φραγκίστας Ε., *Ελληνική ιστορία από Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι Όθωνος Προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων του κράτους*, τομ Β΄, Γ. Σταυριανός, Αθήνα 1886, σ. 134.
[276] Στο ίδιο.
[277] *ο.π.,* σ. 135.
[278] *ο.π.,* σ. 135-136.

μέρες.[279] Όταν όμως ο Κοντογιάννης δέχθηκε, εμφανίστηκε στην περιοχή Οθωμανικός στρατός με 9.000 άντρες, υπό τους Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη, με αποτέλεσμα οι οπλαρχηγοί να λύσουν την πολιορκία.[280] Ο Κοντογιάννης απομακρύνθηκε και οι Διάκος, Δυοβουνιώτης και Πανουριάς με 1.000 άντρες αποφάσισαν να αντισταθούν.[281] Σε συμβούλιο αποφάσισαν να χωριστούν και να λάβουν θέση με τον Διάκο και τον επίσκοπο Σαλώνων Ησαΐα με 500 άντρες στη Δαμάτσα (έστειλε τους Καλύβα και Μπακογιάννη στην γέφυρα της Αλαμάνας), ο Πανουριάς με 600 άντρες στην Χαλκομάτα και ο Δυοβουνιώτης με 400 άντρες στη γέφυρα Φραντζή του ποταμού Δώρου (Γοργοπόταμος).[282] Η επίθεση των Οθωμανών πραγματοποιήθηκε την 22η Απριλίου αρχικά στους Δυοβουνιώτη και Πανουριά, που υποχώρησαν και τελικά στον Διάκο.[283] Αυτός έμεινε με 40 άντρες και πολέμησε ατρόμητα αναπολώντας τον αθάνατο Λεωνίδα και αρνούμενος να φύγει για να μην εγκαταλείψει τους συντρόφους του Καλύβα και Μπακογιάννη.[284] Στη συνέχεια έμεινε με δέκα συντρόφους του, χρησιμοποίησε το σώμα του νεκρού αδελφού του για προστασία και πολέμησε με το σπαθί του, με αποτέλεσμα να συλληφθεί τραυματισμένος.[285] Ο Ομέρ Βρυώνης του πρότεινε να αλλάξει στρατόπεδο και να αναλάβει την αρχηγία της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας. Ο Διάκος υπερήφανα αρνήθηκε λέγοντας ότι η *Ελλάς έχει πολλούς Διάκους* οδηγήθηκε στον θάνατο με ανασκολοπισμό όπως ο Χριστός στον σταυρό, λέγοντας το *Για δες καιρό*… και περιυβρίζοντας τους Οθωμανούς με το

*Εμένα κι αν σουβλίσητε, ένας Ρωμηός εχάθη˙ ας είν' καλά ο Οδυσσέας και ο Καπετάν Νικήτας˙ αυτοί θα σβύσουν την Τουρκιά, και όλο σας το Δοβλέ*τι.

Έτσι βρήκε μαρτυρικό θάνατο στα 35 έτη του την 24η Απριλίου.[286]

Στο βιβλίο ιστορίας που διδάσκονταν οι μαθητές, του έτους 1892 των Δημοτικών, των Ελληνικών σχολείων και των Παρθεναγωγείων ο Μ. Ι. Βρατσάνος έγραψε μεταξύ άλλων για τους αρματολούς, τους κλέφτες και για τον Αθανάσιο Διάκο. Οι αρματολοί ήταν ορεινά στρατιωτικά σώματα ασφαλείας, που όμως πολλές φορές πολεμούσαν τους Οθωμανούς και ποτέ δεν έβλαπταν χριστιανούς, ενώ

[279] *ο.π.,* σ. 136.
[280] *ο.π.,* σ. 136-137, 145-146.
[281] *ο.π.,* σ. 145.
[282] *ο.π.,* σ. 146-147.
[283] *ο.π.,* σ. 147.
[284] *ο.π.,* σ. 148.
[285] Στο ίδιο.
[286] *ο.π.,* σ. 149-150.

βοηθούσαν ανυπεράσπιστους.[287] Διατήρησαν το θρήσκευμα των προγόνων τους και η άσκηση τους στα όπλα βοήθησε στα χρόνια της εθνεγερσίας.[288] Κύρια αποστολής τους ήταν η ασφάλεια της περιοχής τους από τους κλέφτες, όνομα το οποίο δεν είχε τότε κακή έννοια, αλλά σήμαινε τον αντρείο και φιλελεύθερο άνδρα.[289] Για τον συγγραφέα, ο διαπρεπέστερος των αρματολών της Στερεάς Ελλάδας ήταν ο Διάκος, ο οποίος παρουσιάζεται σε εικόνα με γενειάδα και το ιερατικό σχήμα και όχι με τη φουστανέλα.[290] Παρουσιάζεται να αναπνέει από μικρή ηλικία τον ελεύθερο αέρα των βουνών, να είναι γενναίος, φιλομαθής και ευσεβής.[291] Σε μικρή ηλικία εισήλθε στο μοναστήρι και χειροτονήθηκε διάκονος αλλά δεν άντεξε τα ανοσιουργήματα των Οθωμανών προς τους χριστιανούς και εγκατέλειψε το μοναχικό βίο για να γίνει κλέφτης.[292] Τον Απρίλιο του 1821 αντιμετώπισε μαζί με τον Πανουριά και τον Δυοβουνιώτη και 1.500 άντρες τους Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη που είχαν 9.000 άντρες.[293] Ο Διάκος πήρε θέση στην γέφυρα της Αλαμάνας, ο Πανουριάς στην Χαλκομάτα και ο Δυοβουνιώτης στη γέφυρα του Δύρου.[294] Στην μάχη, από τους 200 συντρόφους του ο Διάκος έμεινε με μόλις 48 πιστούς, ενώ του πρότειναν να φύγει. Η άρνηση του να εγκαταλείψει έκανε τον αγώνα του θαυμαστό και αξιομνημόνευτο μια και πολέμησε γενναία.[295] Έμεινε στο τέλος με μόλις 10 άντρες του και πολέμησε με το σπαθί του, που κάποια στιγμή έσπασε και τον συλλάβανε για να τον οδηγήσουν σουβλισμένο στην πυρά, με τον Διάκο να λέει το *Για δες καιρό* ….[296] Στη συνέχεια ο ιστορικός παραθέτει δύο δημοτικά τραγούδια. Το ένα ήταν ο *Θάνατος του Διάκου*, όπου ο ήρωας παρουσιάστηκε να πολεμά με 18 λεβέντες 18.000 Οθωμανούς, στην αρχή με το τουφέκι και όταν αυτό αχρηστεύτηκε με το σπαθί του, το οποίο και αυτό έσπασε, από μια σφαίρα και μπόρεσαν να τον συλλάβουν. Ο Ομέρ του ζήτησε να γίνει Τούρκος και να αλλάξει την πίστη του αλλά ο Διάκος τα αρνήθηκε, με αποτέλεσμα να τον σουβλίσουν.[297] Το δεύτερο ποίημα είχε τίτλο *Η σύζυγος του*

[287] Βρατσάνος Μ. Ι., *Σύντομος ιστορία του Ελληνικού έθνους από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι της βασιλείας του Όθωνος, Προς χρήσιν των πλήρων Δημοτ. και Ελληνικών σχολείων και Παρθεναγωγείων*, Σ. Κ. Βλαστός, Αθήνα 1892, σ. 15.
[288] Στο ίδιο.
[289] *ο.π.,* σ. 16.
[290] *ο.π.,* σ. 78.
[291] Στο ίδιο.
[292] *ο.π.,* σ. 79.
[293] Στο ίδιο.
[294] Στο ίδιο.
[295] *ο.π.,* σ. 80.
[296] Στο ίδιο.
[297] *ο.π.,* σ. 81-82

Διάκου, στο οποίο η σύζυγος του τυραννιόταν από οχτώ αρβανίτες που της ζητούσαν να πάρει τούρκο άντρα, αυτή όμως αρνιόταν όταν ξαφνικά εμφανίστηκε ο Διάκος και πους έκοψε τα κεφάλια.[298]

Τα έτη 1896, 1897 και 1899 διδάχθηκε στην Γ΄ τάξη των Ελληνικών σχολείων το βιβλίο του Α. Σ. Ιωαννίδη. Σε αυτό ο Διάκος, που είχε ανυψώσει τη σημαία της επανάστασης στη Λιβαδειά, μαζί με τον Δυοβουνιώτη και τον Πανουριά αντιμετώπισαν τους 9.000 άντρες των Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη.[299] Ο Διάκος, που παρουσιάζεται και σε εικόνα, πήγε και κατέλαβε την γέφυρα του Σπερχειού, ο Πανουριάς και ο Δυοβουνιώτης τα πλάγια του Διάκου.[300] Η επίθεση των Οθωμανών έτρεψαν σε φυγή τους Πανουριά και Δυοβουνιώτη με αποτέλεσμα ο Διάκος να μείνει απροστάτευτος. Αρκετοί άντρες του τον εγκατέλειψαν, όμως δεν έφυγε και μαζί με 40-50 συντρόφους του πολέμησε με πείσμα.[301] Δεν έφυγε, παρότι ήξερε ότι θα πεθάνει, γιατί ήθελε εκεί στις Θερμοπύλες να γίνει ο νέος Λεωνίδας και να δείξει πόσο έξοχη είναι η ελληνική αντρεία.[302] Όταν τον συλλάβανε απαντούσε χωρίς φόβο σε ερωτήσεις των Οθωμανών, με αποτέλεσμα ο Κιοσέ Μεχμέτ να τον θαυμάσει και να θέλει να μην τον τιμωρήσει, αρκεί να άλλαζε στρατόπεδο και πίστη. Ο Διάκος δεν δέχθηκε λέγοντας *Έλλην εγεννήθηκα και Έλλην θα αποθάνω,* δηλώνοντας έτσι ο συγγραφέας την εθνική συνείδηση του ήρωα, και οδηγήθηκε στον μαρτυρικό θάνατο του.[303] Καθώς οδηγούνταν στο μαρτύριο είπε το δίστιχο *Για δες καιρό*… και χωρίς να δακρύσει και ατάραχο τον ανασκολόπισαν και τον έβαλαν στη φωτιά.[304] Και ο Ιωαννίδης ανέφερε ένα δημοτικό τραγούδι που έλεγε την ενθάρρυνση του Διάκου προς τους άντρες του, οι οποίοι όμως τον εγκατέλειψαν και βρέθηκε με μόνο 18 λεβέντες να πολεμά, για τρεις ώρες, 18.000 άντρες.[305]

Ο Ν. Βραχνός, στο βιβλίο ιστορίας της Δ΄ τάξης Γυμνασίου του 1901, έγραψε ότι ο Διάκος ήταν ορφανός από πατέρα και εισήχθηκε από τη μητέρα του στο μοναστήρι και χειροτονήθηκε διάκος. Όμως ήθελε τον ελεύθερο αέρα των βουνών

[298] *ο.π.,* σ. 82.
[299] Ιωαννίδης Α. Σ., *Ιστορία του Ελληνικού έθνους μετά σημαντικοτάτων γεγονότων της άλλης ιστορίας*, τεύχος Γ΄ μετά πολλών εικόνων, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1899, σ. 98.
[300] *ο.π., σ*.98-99.
[301] *ο.π., σ*. 99.
[302] *Στο ίδιο.*
[303] *ο.π., σ*. 100.
[304] Στο ίδιο.
[305] Στο ίδιο.

και έφυγε για να γίνει κλέφτης.[306] Κατόπιν, μετέβη στην αυλή του Αλή πασά, όπου γνωρίσθηκε με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, ο οποίος τον έκανε πρωτοπαλίκαρό του, όταν έφυγαν για τη Λιβαδειά.[307] Και οι δύο μυήθηκαν από την Φιλική εταιρεία και όταν ο Ανδρούτσος έφυγε από το αρματολίκι του ο Διάκος τον αντικατέστησε.[308] Περί τα τέλη Μαρτίου, ο Διάκος ξεκίνησε την επανάσταση στην Λιβαδειά και την απελευθέρωσε και στη συνέχεια έσπευσε μαζί με τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά να αντισταθεί τους Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη που ήρθαν στην Στερεά Ελλάδα, με εντολή του Χουρσίτ πασά, να καταπνίξουν την επανάσταση.[309] Οι τρεις οπλαρχηγοί μοίρασαν τους άντρες τους με τον Διάκο να καταλαμβάνει την πιο δύσκολη θέση, αυτή της γέφυρας της Αλαμάνας.[310] Ο Ομέρ Βρυώνης επιτέθηκε πριν οι Έλληνες προλάβουν να οχυρωθούν με αποτέλεσμα οι Δυοβουνιώτης και Πανουριάς να διασκορπιστούν και ο Διάκος να μείνει με 40 μόνο παλικάρια, μια οι υπόλοιποι τον εγκατέλειψαν.[311] Ο Διάκος έμεινε με τη θύμηση της μάχης του Λεωνίδα, ακλόνητος στη θέση του και να αρνείται τη φυγή.[312] Όταν το όπλο του διερράγη συνέχισε να πολεμά με το σπαθί μέχρι να συλληφθεί, τραυματισμένος.[313] Ο Ομέρ Βρυώνης διέταξε να σουβλισθεί και να ψηθεί ζωντανός και ο Διάκος τη στιγμή που σουβλίζονταν είπε το *Για δες καιρό*… και μετά με αδάμαστη καρτερία το *Εμένα αν εσουβλίσατε, ένας γραικός εχάθη…*[314]

Τέλος, ο Σπ. Φόρτης έγραψε τη βιογραφία του Αθανασίου Διάκου, στηριζόμενος εκτός των άλλων στον Σπ. Τρικούπη, στον Ι. Φιλήμωνα, στον Χρ. Περραιβό και στον Γ. Γ. Γερβίνο. Για τον Φόρτη, ο Διάκος γεννήθηκε το 1788, έφηβος μπήκε στο μοναστήρι, χειροτονήθηκε διάκος και από τότε αποκαλούνταν Διάκος.[315] Μετά από την προσπάθεια του δερβέναγα Φερχάτ αγά να τον βιάσει ο Διάκος έφυγε από το μοναστήρι και πήγε στο λημέρι των κλεφτών Γούλα και

[306] Βραχνός Ν. Ι., *Ιστορία της Νέας Ευρώπης μέχρι του έτους 1815 και της Ελληνικής επαναστάσεως Προς χρήσιν των μαθητών της Δ΄ τάξεως των Γυμνασίων κατά το τελευταίον πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας*, «Μούσαι» Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1901, σ. 261.
[307] Στο ίδιο.
[308] *ο.π.,* σ. 262.
[309] Στο ίδιο.
[310] Στο ίδιο.
[311] Στο ίδιο.
[312] Στο ίδιο.
[313] Στο ίδιο.
[314] *ο.π.,* σ. 263.
[315] Φόρτης Σπ. Γ., *Βιογραφία Αθανασίου Διάκου*, Νικόλαος Ρουσόπουλος, Αθήνα 1974, σ.8-9.

Σκαλτσά, όπου γρήγορα διακρίθηκε για την ανδρεία του στις μάχες.[316] Εκτός αυτού, ήταν πολύ όμορφος, με ανυπέρβλητο άλμα, πολύ εύστοχος στην σκοποβολή, δικαιότατος, ευσεβής, χωρίς να επιδιώκει τον πλούτο και υπερτερούσε στο ήθος, ήταν ο Αχιλλέας της Δωρίδας.[317] Μάλιστα, ανέφερε ότι όταν απελευθερώθηκε η Λιβαδειά παράδωσε τα λάφυρα στους πρόκριτους για την κάλυψη των δημόσιων αναγκών.[318] Το 1814 πήγε στην αυλή του Αλή πασά και έμεινε εκεί διατηρώντας το φιλελεύθερο πνεύμα και αλώβητη την καρδιά, με αποτέλεσμα να μπει στο μάτι του πανούργου Αλή και να διατάξει τον Ανδρούτσο να τον σκοτώσει. Αυτός όμως δεν εκτέλεσε την εντολή και στην συνέχεια όταν έφυγαν, το 1816, τον πήρε πρωτοπαλίκαρο του.[319] Φλεγόμενος για την απελευθέρωση είχε στο δάκτυλο του δακτυλίδι που είχε έναν σταυρό και τα γράμματα Ο.Θ.Ν.Κ. (Ο Θεός Νικά).[320] Διάκος και Ανδρούτσος μυήθηκαν στην Φιλική εταιρεία και όταν ο δεύτερος, λόγω του Μπαμπά πασά, έφυγε ο Διάκος έγινε αρχηγός.[321] Όταν ξέσπασε η επανάσταση στην Πελοπόννησο ο Διάκος κατάφερε να ξεγελάσει τον βοεβόδα της Λιβαδειάς και να πάρει την άδεια του για στρατολόγηση, δήθεν για αντιμετώπιση του επαναστάτη Ανδρούτσου.[322] Στην συνέχεια ο βοεβόδας της Λιβαδειάς συνέλαβε, για ασφάλεια, τους πρόκριτους Ι. Λογοθέτη και Ι. Νάκο και οι Οθωμανοί οχυρώθηκαν στην πόλη.[323] Ο Διάκος συγκάλεσε συμβούλιο στην μονή Οσίου Λουκά, όπου συμμετείχαν οι επίσκοποι Αταλάντης Νεόφυτος, Άμφισσας Ησαΐας και ένας απεσταλμένος της Φιλικής.[324] Στην συνέχεια, συνέλαβε τον αδελφό του βοεβόδα, τον αντάλλαξε με τους πρόκριτους και στη συνέχεια άρχισε την πολιορκία της πόλης.[325] Οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να παραδοθούν την 31 η Μαρτίου και την 1η Απριλίου πραγματοποιήθηκε δοξολογία, με τον Διάκο να βγάζει λόγο μετά το τέλος της, στον οποίο παρότρυνε να παρασκευασθούν και είπε για την ανάγκη να προσφερθεί κάθε αγαθό, ακόμα και η ζωή τους, για την επιτυχία του αγώνα.[326] Ο λόγος τελείωσε με τους στίχους του Ρήγα *Καλλίτερα μια ώρας…* και την αναφώνηση *Ζήτω ο ιερός ημών αγών! Ζήτω η Πατρίς!*

[316] *ο.π.,* σ. 9-12.
[317] ο.π., σ. 12-14.
[318] *ο.π.,* σ. 14.
[319] ο.π., σ. 16-17.
[320] *ο.π.,* σ. 17.
[321] *ο.π.,* σ. 18.
[322] *ο.π.,* σ. 22-23.
[323] *ο.π.,* σ. 24.
[324] *ο.π.,* σ. 25.
[325] *ο.π.,* σ. 25-31.
[326] *ο.π.,* σ. 33-34.

Ζήτω ο αρχηγός ημών![327] Μετά την ομιλία οι Μητροπολίτες Αθηνών Διονύσιος, Άμφισσας Ησαΐας και Αταλάντης Νεόφυτος, με τους απόστολους της Φιλικής εταιρείας Α. Ζαφείρη και Δ. Αντωνίου και τους προκρίτους της πόλης κήρυξαν τους Ι. Νάκο, Ι. Λογοθέτη και Ι. Φίλωνος Κυβερνήτες της Ανατολικής Ελλάδας και τον Διάκο αρχηγό των όπλων της Λιβαδειάς.[328] Στη συνέχεια, έστειλε άντρες του σε Θήβα και Λοκρίδα και αυτές απελευθερώθηκαν, ενώ ο ίδιος πήγε στις Θερμοπύλες για να αντιμετωπίσει μία μελλοντική κάθοδο Οθωμανών.[329] Την 10η Απριλίου, μαζί με τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά, προσπάθησε να πείσει τον αρματολό της Υπάτης Κοντογιάννη να τους βοηθήσει στην πολιορκία της Υπάτης. Ο Κοντογιάννης τελικά δέχθηκε αλλά υπήρξε χαμένος χρόνος. Η συνεχιζόμενη άρνησή του έκανε τους άντρες του Διάκου να απελπιστούν και να φύγουν αλλά και να παρουσιαστούν στην περιοχή οι Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνης, με αποτέλεσμα να λυθεί η πολιορκία της Υπάτης.[330] Ο Κοντογιάννης αποχώρησε και οι τρεις οπλαρχηγοί αποφάσισαν να αντιμετωπίσουν τον εχθρό, με τον Διάκο να πηγαίνει στην Δαμάστα και να στέλνει τους Καλύβα και Μπακογιάννη στη γέφυρα του Σπερχειού, την Αλαμάνα. Οι Δυοβουνιώτης και Πανουριάς (με τον επίσκοπο Ησαΐα) πήγαν στη γέφυρα του ποταμού Δύρα και στην Χαλκομάτα, αντίστοιχα.[331] Την 23η Απριλίου οι Οθωμανοί επιτέθηκαν αρχικά στους Δυοβουνιώτη και Πανουριά, οι οποίοι υποχώρησαν και στη συνέχεια στον Διάκο, ο οποίος δεν πτοήθηκε και εμψύχωνε τους άντρες του.[332] Οι άντρες του πρότειναν να φύγει ο αρχηγός τους αλλά αυτός δεν εγκατέλειψε τους συντρόφους του Καλύβα και Μπακογιάννη, που κλείστηκαν στο πανδοχείο που βρίσκονταν δίπλα στην γέφυρα.[333] Ο Διάκος, έγραψε ο Φόρτης, θυμόταν την αρχαία πολεμική δόξα του τόπου και μαχόμενος υπέρ της ελευθερίας της πατρίδας έμεινε με 48 συντρόφους του να μάχεται αρκετή ώρα, μέχρι να συλληφθεί και με τους Καλύβα και Μπακογιάννη να πεθαίνουν.[334] Ο Διάκος όταν ανακρίθηκε από τους Οθωμανούς είπε ότι αν ήξερε ότι θα συλληφθεί ζωντανός θα είχε φυλάξει ένα φουσέκι για τον εαυτό του και την 24η Απριλίου μεταφέρθηκε στην Λαμία, όπου καταδικάστηκε σε ανασκολοπισμό και την πυρά, μια χαρακτηρίστηκε ως ο πιο επικίνδυνος άντρας του

[327] *ο.π.,* σ. 34.
[328] *ο.π.,* σ. 35.
[329] *ο.π.,* σ. 36-38.
[330] *ο.π.,* σ. 38-39.
[331] *ο.π.,* σ. 41.
[332] *ο.π.,* σ. 42-43.
[333] *ο.π.,* σ. 45.
[334] *Στο ίδιο.*

Δουβλετίου.[335] Λίγο πριν τον ανασκολοπισμό ο Διάκος ζήτησε κάποιος να τον σκοτώσει για να γλυτώσει την ύβρη και λίγο πριν το θάνατο του είπε το *Για δες καιρό*…[336] Με το δίστιχο αυτό ο Φόρτης είπε ότι ο Διάκος δεν εξέφρασε το παράπονο του ότι θα πέθαινε αλλά ότι δεν πρόλαβε να δει την συγκομιδή των καρπών του Ρήγα.[337] Η επιμονή του Διάκου να πεθάνει ένδοξα, για τον Φόρτη, οφείλονταν στη διακονία του, στην ανάγνωση των Ιερών Γραφών και την αγάπη του για την Πατρίδα.[338] Είπε ακόμα ότι ο θάνατος του τραυμάτισε καίρια τα σπλάχνα της Ελλάδας και οι Έλληνες πένθησαν για τον σκληρό θάνατο του, ενώ οι κάτοικοι της Λιβαδειάς ονόμασαν την κεντρική πλατεία της πόλης «Πλατεία του Διάκου».[339]

Συνοπτικά θα λέγαμε ότι οι ιστορικοί των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα ακολούθησαν το εθνικό αφήγημα που ξεκίνησαν οι ιστορικοί της προηγούμενης περιόδου και παρουσίασαν ακόμα περισσότερα στοιχεία του βίου του Διάκου, τα οποία σε σημεία είναι αντικρουόμενα και δεν αναφέρονται οι πηγές τους. Επιπλέον, εμφανίστηκαν κείμενα στα οποία ο Διάκος παρουσιάστηκε ως μέρος του κλήρου, ώστε να φανεί η Εκκλησία να συμμετέχει στην Επανάσταση, ή ότι η περίοδος που έμεινε στο μοναστήρι ήταν καθοριστική για τον βίο του, τον πατριωτισμό και τον πόθο για την απελευθέρωση. Έγινε λοιπόν, πρότυπο για τους μαθητές της τελευταίας δεκαετίας του αιώνα, οι οποίοι στα ενήλικα χρόνια τους πήγαν στα πεδία των μαχών, στους Βαλκανικούς, Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και ίσως και στην Μικρά Ασία.

Ο Αθανάσιος Διάκος στους ιστορικούς του εικοστού αιώνα

Στις αρχές του 20ου αιώνα το Ελληνικό βασίλειο διπλασίασε την έκταση του με την νίκη στους Βαλκανικούς πολέμους και στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ενώ με την συνθήκη των Σεβρών η Μεγάλη Ιδέα μπόρεσε να έφτασε πολύ κοντά στην πραγματοποίηση της. Όμως, η Μικρασιατική καταστροφή και η Συνθήκη της

[335] *ο.π.,* σ. 46.
[336] *ο.π.,* σ. 47.
[337] Στο ίδιο.
[338] *ο.π.,* σ. 48.
[339] *ο.π.,* σ. 49, 51.

Λοζάννης ενταφίασαν την επιδίωξη των Ελλήνων για περαιτέρω. Ωστόσο, η ανταλλαγή των πληθυσμών οδήγησε στην εθνική ομοιογένεια της Ελλάδας. Πλέον η Ρωσική επανάσταση και η επιρροή του κομμουνισμού επηρέασε την ελληνική πολιτική με την ίδρυση αρχικά του ΣΕΚΕ και στη συνέχεια του ΚΚΕ. Η οικονομική κρίση, η περαιτέρω πόλωση μεταξύ των δύο μεγάλων πολιτικών παρατάξεων μετά το 1933 και η γεωστρατηγική του δεύτερου μισού της δεκαετίας του ’30 οδήγησαν στην παλινόρθωση και στο αυταρχικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Η Ελλάδα του μεσοπολέμου επιδίωξε την ειρήνη μέσω της διατήρησης του καθεστώτος των συνθηκών, ενώ πλέον ο εχθρός δεν ήταν η Τουρκία αλλά η Βουλγαρία και η Ιταλία. Σε συνδυασμό με όλα τα παραπάνω, παρουσιάστηκαν αλλαγές και στην ιστοριογραφία.

Ο Απ. Δασκαλάκης, το 1927, στο βιβλίο του για την Ελληνική επανάσταση, έγραψε για τον Αθανάσιο Διάκο μόνο ότι απελευθέρωσε τη Λιβαδειά, χωρίς δηλαδή να αναφερθεί στην μάχη της Αλαμάνας και στο θάνατο του.[340] Ο Τρ. Ευαγγελίδης, στο κεφάλαιο της ιστορίας στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, ανέφερε ότι ο Διάκος ήταν ένας από τους αρματολούς που κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας, διατήρησε την ασφάλεια της περιοχής του έναντι των κλεφτών.[341] Οι αρματολοί, καθώς είχαν την άδεια να οπλοφορούν και να χρησιμοποιούν τα όπλα τους, συν τω χρόνω εξελίχθηκαν σε στρατιώτες της επανάστασης.[342] Για την επανάσταση έγραψε ότι η εθνική ιστοριογραφία δεν έχει δώσει τις απαραίτητες απαντήσεις σε αρκετά ερωτήματα. κάτι που για τον συγγραφέα έκαναν τα έργα των Ι. Κορδάτου και Τ. Πιπινέλη. Για τη δράση του Διάκου στην επανάσταση ανέφερε ότι ο ατρόμητος πολεμιστής προσπάθησε να σταματήσει τον στρατό του Ομέρ Βρυώνη στην Αλαμάνα, την 22η Απριλίου, αλλά συνελήφθη.[343]

Ο Τ. Κανδηλώρος έγραψε το 1928 στο *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, για τον βίο και τη δράση του Αθανασίου Διάκου. Το λήμμα συνοδεύεται από απεικόνισή του, με

[340] Δασκαλάκης Απ. Β., *Τα αίτια και οι παράγοντες της Ελληνικής επανάστασης του 1821 μετ’ εικόνων και εγγράφων*, Αγών, Παρίσι 1927, σ. 86.
[341] Ευαγγελίδης Τρ. Ε., «Τουρκοκρατία», στο συλλογικό *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 10ος, Πυρσός, Αθήνα 1934, σσ 560-565, σ. 564.
[342] Στο ίδιο.
[343] Ευαγγελίδης Τρ. Ε., «Ελληνική επανάσταση», στο συλλογικό *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 10ος, Πυρσός, Αθήνα 1934, σσ 565-575, σ.567.

τη φορεσιά του αρματωλού.[344] Σημειώνει ότι ήταν εγγονός του Αθανασίου Γραμματικού, ότι ήταν ένας όμορφος άντρας που γεννήθηκε στην Μουσονίτσα το 1788, ότι μπήκε σε μονή, όπου διδάχθηκε λίγα γράμματα και ασκήθηκε στην ευγένεια, στη σύνεση, στη ρώμη.[345] Εκεί χειροτονήθηκε Διάκος αλλά η προσπάθεια ενός δερβέναγα να τον βιάσει τον οδήγησε στην δολοφονία του και την έξοδο από την μονή.[346] Καταφύγιο βρήκε στον αρματολό Γούλα Σκαλτσά, ο οποίος μέσα από μία μάχη που έγινε τον αναγνώρισε ως σπουδαίο στρατιώτη και τον έκανε πρωτοπαλίκαρο του.[347] Μεταξύ του 1814 και του 1816 υπηρέτησε στην αυλή του Αλή πασά, ενώ στη συνέχεια πήγε στον Οδυσσέα Ανδρούτσο, όταν αυτός διορίστηκε ως αρματολός της Λιβαδειάς. Ο Αλή διέταξε τον Ανδρούτσο να δολοφονήσει τον Διάκο, μια και δεν ακολουθούσε τις δολοπλοκίες που υπήρχαν στην αυλή του), αλλά αυτός δεν πραγματοποίησε την εντολή.[348] Διάκος και Ανδρούτσος μυήθηκαν στην Φιλική Εταιρεία και όταν ο δεύτερος έφυγε το 1820 από το αρματολίκι, ο Αθανάσιος έγινε αρχηγός του.[349] Όταν κηρύχθηκε η επανάσταση, με τέχνασμα κατάφερε να πείσει τον βοεβόδα της Λιβαδειάς να στρατολογήσει άντρες για την αντιμετώπιση των επαναστατών.[350] Ο δε βοεβόδας συνέλαβε τους πρόκριτους Νάκο και Λογοθέτη, ενώ ο Διάκος κατάφερε να τους ανταλλάξει με τον αδελφό του βοεβόδα, που είχε συλλάβει. Χωρίς ο συγγραφέας να αναφέρει ημερομηνίες ανέφερε ότι στη συνέχεια πολιόρκησε τη Λιβαδειά, σκοτώνοντας τους εκεί Οθωμανούς της Θήβας και ανάγκασε στη Θήβα τους Οθωμανούς να εγκαταλείψουν την πόλη τους, με αποτέλεσμα να απελευθερωθεί.[351] Το επόμενο βήμα του, μαζί με τους οπλαρχηγούς της περιοχής, ήταν να εκκαθαρίσει την Ανατολική Στερεά από τους Τούρκους.[352] Σειρά είχε η Υπάτη, όμως η άφιξη του Οθωμανικού στρατού στην περιοχή τον οδήγησαν στην άμυνα και την εγκατάλειψη της πολιορκίας. Ο Διάκος έλαβε θέση στη γέφυρα του Αλφειού Αλαμάνα (Ο Αλαμάνα είναι στον Σπερχειό ποταμό και δεν γνωρίζουμε γιατί ο συγγραφέας αναφέρει τον Αλφειό. Σε κάθε περίπτωση το λάθος αυτό μειώνει το κύρος του γραπτού ως προς την έρευνα του συγγραφέα) και όταν έγινε η

[344] Κανδηλώρος Τ. Χ., «Διάκος (Αθανάσιος)», στο συλλογικό *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1928, σσ. 490-491, σ. 490.
[345] *ο.π.,* σ. 490.
[346] Στο ίδιο.
[347] Στο ίδιο.
[348] *ο.π.,* σ. 491.
[349] Στο ίδιο.
[350] Στο ίδιο.
[351] Στο ίδιο.
[352] Στο ίδιο.

επίθεση των Οθωμανών έμεινε μόνος με 30 άντρες του και τον αδελφό του Μήτρο, ο οποίος πέθανε στη μάχη.[353] Όταν αχρηστεύτηκε το όπλο του Αθανασίου και έσπασε το σπαθί του οι Οθωμανοί μπόρεσαν να τον συλλάβουν. Καθοδόν για την ανάκριση φάνηκε να λέει το *Για δες καιρόν…* μια και από τα νεανικά του χρόνια περίμενε την ανάσταση του Ελληνισμού.[354] Ο Ομέρ Βρυώνης τον ανέκρινε και του ζήτησε πληροφορίες ώστε να τον αμνηστεύσει αλλά ο Διάκος δεν συνεργάστηκε με αποτέλεσμα να σουβλιστεί και να καεί.[355] Για τον θάνατο αυτό ο συγγραφέας επικαλείται την Επιτροπή των Εκδουλεύσεων, ενώ τελειώνει το κείμενό του γράφοντας ότι *η λαϊκή μούσα και η εθνική συνείδησις υπέρ πάντα άλλον έψαλαν του Διάκου την φιλοπατρία, την ανδρεία, την σεμνότητα και την καλλονήν*.[356]

Ο Γ. Τσεβάς, το 1928, έγραψε ότι ο Διάκος ήταν νέος, ωραίος και *διάττων αστήρ* στην ανατολή της Επανάστασης.[357] Έζησε στα βουνά ως κλέφτης, στη συνέχεια έζησε στην αυλή του Αλή πασά και έφυγε από εκεί όταν άρχισε να ετοιμάζεται η επανάσταση. Με την έναρξή της απελευθέρωσε τη Λιβαδειά και στη συνέχεια πήγε στη Φθιώτιδα για να αντιμετωπίσει την κάθοδο των Οθωμανών.[358] Έτσι, μαζί με τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά, αντιμετώπισε την πρώτη, μετά την έναρξη της επανάστασης, εισβολή του οθωμανικού στρατού του Ομέρ Βρυώνη.[359] Οι τρεις οπλαρχηγοί χώρισαν τις δυνάμεις τους, με τον Διάκο να παίρνει θέση στην γέφυρα της Αλαμάνας και να αντιμετωπίζει μόνος τους τα οθωμανικά στρατεύματα με μόνο 18 *λεοντόθυμα* παλικάρια, μετά την τροπή σε φυγή των Δυοβουνιώτη και Πανουριά και των δικών του αντρών.[360] Για τον Τσεβά ο Διάκος ήταν ήρωας και μάρτυρας, ο δημοφιλέστερος των ηρώων του ’21, ο Αχιλλέας του Αγώνα και κανείς Έλληνας δεν αγνοεί το όνομα του.[361] Ο συγγραφέας έγραψε ότι λίγο πριν το τέλος του ο Διάκος είπε το *Για δες καιρό*… και στη συνέχεια το *Εμέν’ αν μ’ εσουβλίσατε*…[362] Επιπλέον, παρέθεσε ένα δημοτικό τραγούδι που εξιστορούσε την μάχη στην οποίο ο Διάκος έμεινε με 18 λεβέντες να πολεμά 18.000 Οθωμανούς για τρεις ώρες και συνελήφθηκε

[353] Στο ίδιο.
[354] Στο ίδιο.
[355] Στο ίδιο.
[356] Στο ίδιο.
[357] Τσεβάς Γ. Δ., Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, τομ. 2ος, Κάδμος Γεώργιος Κ. Ρόδης, Αθήνα 1928, σ.169.
[358] Στο ίδιο.
[359] *ο.π.,* σ. 168-169.
[360] *ο.π.,* σ. 169.
[361] Στο ίδιο.
[362] *ο.π.,* σ. 170.

όταν αχρηστεύτηκε το τουφέκι και το σπαθί του. Ο Ομέρ Βρυώνης του ζήτησε να αλλαξοπιστήσει αλλά αυτός αρνήθηκε, ενώ το θάνατο του τον ζήτησε ο Χαλίλμπέης.[363]

Σημαντικό βιβλίο στην ιστοριογραφία της Επανάστασης είναι *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής επαναστάσεως του 1821* του Γ. Κορδάτου. Ο Κορδάτος, όταν έγραψε το βιβλίο, ήταν ο ηγέτης του ΚΚΕ και με εργαλείο σκέψης τον μαρξισμό ανέγνωσε τον Αγώνα με διαφορετικό τρόπο απ' ότι οι μέχρι τότε ιστορικοί. Γι' αυτόν, η ιστορία δεν φτιάχνεται από τους μεγάλους άντρες και τις μεγάλες ιδέες, κάτι που θεωρούσε ως ουτοπικό.[364] Για τον συγγραφέα, ο άνθρωπος δεν έχει ελεύθερη βούληση, αλλά από τη γέννησή του έχει ξένη θέληση, μια και είναι υπό εξουσία άλλων.[365] Όσοι δε υποστήριζαν τη θεωρία των μεγάλων αντρών τοποθετήθηκαν από τον συγκεκριμένο συγγραφέα μακριά από την επιστήμη.[366] Όπως ο Μάρξ έτσι και ο Κορδάτος έγραψε πως τα μέσα παραγωγής καθορίζουν το πολιτειακό καθεστώς, με αποτέλεσμα η αλλαγή τους να δημιουργεί αλλαγή της πολιτικής κατάστασης.[367] Έτσι, οι νέες οικονομικές συνθήκες δημιουργούν μία κοινωνική επανάσταση για να υπάρξει μία ταχεία λύση της κρίσης λόγω συσσώρευσης των οικονομικών αντιθέσεων.[368] Όσο αφορά τον παράγοντα της θρησκείας, ανέφερε ότι είναι ανεξάρτητο φαινόμενο από την οικονομική βάση και δεν ρυθμίζει τα εθνικοοικονομικά φαινόμενα της κοινωνικής ζωής.[369] Έτσι, για εκείνον, η Επανάσταση ήταν αποτέλεσμα της ανόδου της αστικής τάξης, η οποία ήρθε σε αντίθεση με το ισχύον φεουδαρχικό καθεστώς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ήταν αυτή που έπαιξε τον πρωτεύοντα ρόλο στο '21.[370] Οι προύχοντες και ο υψηλός κλήρος προσπάθησαν να διατηρήσουν τα προνόμια που είχαν μέχρι τότε, με αποτέλεσμα οι επαναστάτες να αφοριστούν από τον Πατριάρχη.[371] Μια και οι μεγάλοι άντρες δεν αλλάζουν την ιστορία, ο συγγραφέας δεν έδωσε στο κείμενο του τα ονόματα τους και τα έργα τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην αναφερθεί στο όνομα του Διάκου. Αναφέρεται γενικώς ότι

[363] *ο.π.,* σ. 169-170.
[364] Κορδάτος Ι. Κ., *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής επαναστάσεως του 1821,* Γεώργιος Ι. Βασιλείου, Αθήνα 1924, σ. η΄.
[365] *ο.π.,* σ. η'-θ'.
[366] *ο.π.,* σ. ιδ'.
[367] *ο.π.,* σ. θ'-ι'.
[368] *ο.π.,* σ. ι'-ιβ'.
[369] *ο.π.,* σ. 16.
[370] *ο.π.,* σ. 16-17.
[371] *ο.π.,* σ. 44, 71-73.

στην Στερεά Ελλάδα εξεγέρθηκαν κατά σειρά η Άμφισσα, η Λιβαδειά και η Θήβα.[372] Οι προηγούμενοι ιστορικοί ανέφεραν ότι μετά την απελευθέρωση της Λιβαδειάς ο Διάκος και οι κάτοικοί της αναγνώρισαν την εξουσία των προκρίτων. Ο Κορδάτος αναφέρει ότι οι αστοί και οι αγωνιστές ήρθαν σε συνεργασία με τους φεουδάρχες, όπως τους αποκαλεί, γιατί ο αγώνας τους ήταν «απελευθερωτικός» εναντίον του ξένου ζυγού και όχι κατά της παράδοσης. Έτσι, αρχικά στράφηκαν κατά της Οθωμανικής φεουδαρχίας και της απολυταρχίας.[373] Δεν θα πρέπει όμως να λησμονήσουμε ότι ειδικά στη Λιβαδειά ο πρόκριτος της Νάκος, ήταν μυημένος στη Φιλική Εταιρεία, οπότε εντάχθηκε πριν την Επανάσταση στο πλευρό της, με αποτέλεσμα να μην μπορεί η περίπτωση αυτή να ενταχθεί στη γενική θέαση του Κορδάτου.

Ο Τ. Πιπινέλης στο βιβλίο του *Πολιτική ιστορία της Ελλ. Επαναστάσεως* έγραψε την αστική ματιά του μεσοπολέμου για την επανάσταση, απαντώντας έτσι στο βιβλίο του Κορδάτου. Παρουσίασε την επανάσταση όχι μέσω των ανθρώπων που την έκαναν, αλλά μέσω των ιδεών τους.[374] Όπως και στον Κορδάτο δεν παρουσιάστηκε η δράση των αγωνιστών, αλλά το πλαίσιο στο οποίο έδρασαν. Για αυτόν, ένας κοινός ραγιάς στράφηκε προς τον αρματολισμό λόγω της βαθειάς του δυστυχίας και της αμάθειας αναζητώντας στήριγμα για τη βελτίωση της τύχης του.[375] Από την άλλη οι κλέφτες στρεφόντουσαν κατά της εξουσίας των Οθωμανών και των αρχόντων του τόπου, κάνοντας τον λαϊκό ρομαντισμό να τους αναφέρει ως τιμωρούς των πιέσεων, αλλά και στη συνέχεια να τους συνδέει με τους αρματολούς.[376] Με τον Κορδάτο συμφώνησε ότι η ραγδαία αύξηση της επιρροής της αστικής τάξης έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο ξέσπασμα της επανάστασης, αλλά και στο ότι η κεφαλή της Εκκλησίας στάθηκε απέναντι της.[377] Για τον αρματολισμό έγραψε ότι μέχρι τον 18ο αιώνα έλαβε μεγάλη έκταση και συνείδηση.[378] Παρόλα αυτά παρουσίασε την εύκολη αλλαγή τους στο ρόλο του κλέφτη και στην ερώτηση εάν ήταν εθνικοί ήρωες είπε ότι αν και είχαν διάθεση για ληστεία είχαν ταυτόχρονα αγάπη προς την ελευθερία και μίσος προς τους Οθωμανούς και δεν ήταν παράδοξο να αισθάνονταν την αγάπη του

[372] *ο.π.,* σ. 78.
[373] *ο.π.,* σ. 64.
[374] Πιπινέλης Τ. Ν., *Πολιτική ιστορία της Ελλ. Επαναστάσεως,* Αγών, Παρίσι 1927, σ.90.
[375] *ο.π.,* σ. 28
[376] Στο ίδιο.
[377] *ο.π.,* σ. 49, 79
[378] *ο.π.,* σ. 103.

τόπου τους.[379] Επιπλέον, είχαν επιρροή από τον Χριστιανισμό και μία θολή εικόνα της βυζαντινής παράδοσης, η οποία δινόταν από τους τυφλούς τραγουδιστές που έλεγαν το παράπονο του Μαρμαρωμένου Βασιλιά.[380]

Το 1939, όταν δηλαδή η Ελλάδα ήταν υπό το αυταρχικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου και προετοιμάζονταν για νέο πόλεμο, ο Α. Σκανδάμης έγραψε τις βιογραφίες δώδεκα αγωνιστών του ’21. Μία από αυτές ήταν του Αθανασίου Διάκου, ο οποίος παρουσιάστηκε με το ιερατικό σχήμα σε εικόνα.[381] Η οπτική του ακολούθησε την γραμμή της εθνικής αφήγησης του προηγούμενου αιώνα και χωρίς να αναφέρει τις πηγές μέσα από τις οποίες παρουσίασε το βίο και τη δράση του. Τον παρουσιάζει ως θρύλο με αμάραντες δάφνες και γνωμοδοτεί ότι ο μαρτυρικός θάνατός του συγκινεί κάθε ελληνική καρδιά.[382] Ο Διάκος, σημειώνει, ήταν σεμνός, λεβεντόμορφος, με αντρίκια ομορφιά, με μάτια αστραφτερά και έξυπνα, ονειροπόλος, με αδιαφορία για τον πλούτο, με πνεύμα δικαιοσύνης, με κλίση στα γράμματα και τη θρησκεία.[383] Στα 12 του, γύρω στο 1800, ορφάνεψε και η μητέρα του τον πήγε στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη, επειδή έπρεπε να εκπληρώσει ένα τάμα της και 5 χρόνια αργότερα χειροτονήθηκε διάκος.[384] Εκεί διαμορφώθηκε ο χαρακτήρας του, με αποτέλεσμα να έχει χριστιανικές αρετές και αγάπη για την πατρίδα του.[385] Από το μοναστήρι έφυγε επειδή σκότωσε τον δερβέναγα που πήγε στο μοναστήρι, για να πάρει τους φόρους και μετά από μεθύσι άρχισε να βρίζει τον Χριστιανισμό και τους καλόγερους.[386] Για να γλυτώσει έγινε αρματολός ενώ σε μερικές γραμμές του κειμένου πιο κάτω αναφέρεται ότι έγινε κλέφτης.[387] Το πρώτο του λημέρι φάνηκε να είναι του Σάμη και ύστερα του Γούλα, που ήταν παλιός κλέφτης, όπου εκπαιδεύτηκε και ήταν πολύ καλός στα όπλα για νεοσύστατος αρματολός.[388] Με τον τρόπο αυτό ο συγγραφέας ταύτισε τους αρματολούς με τους κλέφτες και δεν έδωσε να καταλάβει ο αναγνώστης ποιος είναι ο ρόλος του Διάκου, του αρματολού ή του κλέφτη. Επιπλέον, ενώ παρουσιάζει τον Διάκο ως αρματολό ισχυρίζεται ότι δεν προσκύνησε ποτέ τους

[379] *ο.π.,* σ. 106-109
[380] *ο.π.,* σ. 107.
[381] Σκανδάμης Α. Σπ., *Δώδεκα μορφές του εικοσιένα (Βιογραφίες)*, Καπρίνης-Καβάλλας, Αθήνα 1939, σ. 123.
[382] Στο ίδιο.
[383] *ο.π.,* σ.123-124, 126.
[384] *ο.π.,* σ. 124.
[385] Στο ίδιο.
[386] *ο.π.,* σ. 125.
[387] Στο ίδιο.
[388] Στο ίδιο.

τύραννους.[389] Τέλος, ενώ ήταν αρματωλός φάνηκε να είναι γλυκός προστάτης των αδυνάμων, να τον αγαπάν οι σκλάβοι και να τρομάζει τους εχθρούς του, ενώ οι γυναίκες τον λάτρευαν.[390] Η είσοδος του Διάκου σε αρματολίκι δεν συμβιβάζεται και με ένα ακόμα στοιχείο του παρατίθεται από τον συγγραφέα, μια και οι Οθωμανοί για την εκδίκηση του θανάτου του δερβέναγα συνέλαβαν την μητέρα του και τον αδελφό του, οι οποίο πέθαναν στη φυλακή.[391]

Ο Διάκος αψηφώντας κάθε κίνδυνο βρέθηκε κάποια στιγμή στη φυλακή αλλά κατάφερε να αποδράσει και να πάει στο λημέρι του αρματολού Σκαλτσοδήμου (λίγο πιο κάτω παρουσιάστηκε ως κλέφτης), όπου γρήγορα έγινε το πρωτοπαλίκαρο του.[392] Ο συγγραφέας χρησιμοποίησε την ιστορίας της απαγωγής της Κρουστάλλως να δείξει την σεμνότητα του αγωνιστή και την αγάπη του για την πατρίδα.[393] Ο Διάκος ζήτησε να φύγει από το λημέρι για να μην υπάρξει πρόβλημα με τον αρχηγό του, όμως αυτός τον κράτησε μέχρι που τον έστειλε στην αυλή του Αλή πασά.[394] Ο Διάκος θέλησε να πάει στα Ιωάννινα για να εκπαιδευτεί στρατιωτικά και έμεινε εκεί για 2 έτη και όταν επέστρεψε άρχισε να επισκιάζει τον Σκαλτσοδήμο.[395] Για να αποφευχθεί, για μία ακόμα φορά η ρήξη, ο Διάκος έφυγε και πήγε στο λημέρι του αρματολού Οδυσσέα Ανδρούτσου, όπου και οι δύο στην συνέχεια μυήθηκαν στην Φιλική Εταιρεία.[396] Ο συγγραφέας παρουσίασε τον ήρωα του να πηγαίνει στα γύρω χωριά και να κάνει φλογερά κηρύγματα, να δίνει όπλα σε τσοπάνηδες και γεωργούς, ώστε να είναι έτοιμοι για την επανάσταση.[397]

Όταν ξέσπασε η επανάσταση στην Πελοπόννησο άρχισε να στρατολογεί άνδρες και μπήκε θριαμβευτικά στην Λιβαδειά την 29η προς 30η Μαρτίου.[398] Την 31η Μαρτίου έπεσε το κάστρο της και πραγματοποιήθηκε δοξολογία όπου οι Μητροπολίτες Αθηνών Διονύσιος, Άμφισσας Νεόφυτος και Αταλάντης Ησαΐας (που στην πραγματικότητα ήταν της Άμφισσας ή Σαλώνων, παρουσιάζοντας ένα ακόμα

[389] *ο.π.,* σ. 123- 124.
[390] *ο.π.,* σ. 123- 124, 127.
[391] *ο.π.,* σ. 125.
[392] *ο.π.,* σ. 126- 127.
[393] *ο.π.,* σ. 127.
[394] *ο.π.,* σ. 128-130.
[395] *ο.π.,* σ. 130-131.
[396] *ο.π.,* σ. 131.
[397] Στο ίδιο.
[398] *ο.π.,* σ. 132.

πρόβλημα στο κείμενο του συγγραφέα) ευλόγησαν τη σημαία του.[399] Ο Διάκος με την σειρά του έβγαλε λόγο όπου είπε ότι θα πρέπει οι Έλληνες να μάθουν να πεθαίνουν με τα όπλα στα χέρια για την Πατρίδα.[400] Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας έγραψε ότι *και η δράση του Διάκου συνεχίζεται με την ίδια πίστι στη Μεγάλη Ιδέα του έθνους*.[401] Στη συνέχεια, κατευθύνθηκε προς την Λαμία για την απελευθερώσει με ενδιάμεσο σταθμό την Υπάτη. Εκεί, μαζί με τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά, την πολιόρκησαν, ενώ ο Κοντογιάννης αρνήθηκε να συμμετάσχει. Τότε όμως εμφανίστηκαν 8.000 Οθωμανοί υπό τους Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη που ανάγκασαν τους Έλληνες να αφήσουν την Υπάτη και να χωριστούν σε τρία τμήματα, με τον Διάκο να πηγαίνει στην πιο δύσκολη θέση, ανάμεσα στην Αλαμάνα και τις Θερμοπύλες.[402] Οι Οθωμανοί ξεκίνησαν την επίθεση πρώτα προς τα τμήματα των Δυοβουνιώτη και Πανουριά, οι οποίοι δεν άντεξαν και υποχώρησαν και τον επίσκοπο Σαλώνων Ησαΐα να χάνει τη ζωή του.[403] Ο οπλαρχηγός Κοσμάς Τράκας, που ήταν μαζί με τον Διάκο, αφηγήθηκε μετέπειτα ότι όταν ο ήρωας είδε ότι θα αντιμετωπίσει μόνος τους Οθωμανούς του είπε θα πεθάνουν εκεί και δεν θα αφήσουν την Αλαμάνα, δείχνοντας έτσι το θάρρος του.[404] Ο Διάκος άρχισε να εμψυχώνει όλους τους άντρες του και όταν άρχισε η οθωμανική επίθεση οι Έλληνες άρχισαν να πεθαίνουν ο ένας μετά τον άλλον.[405] Βλέποντας το θάνατο να έρχεται, ένας βοηθός του ζήτησε να φύγει. Ο δε Διάκος για να ενθαρρύνει τους άντρες του είπε *εμπρός γενναίοι. Ο Διάκος δεν φεύγει. Καλλίτερα να πεθάνουμε όλοι μας εδώ, παρά να προδώσουμε τον όρκο*.[406] Όμως αυτοί που έμειναν ήταν μόνο 10, με τους υπόλοιπους να έχουν πεθάνει ή να έχουν φύγει.[407] Η απόφασή του να μείνει στην μάχη ήταν για να δείξει ότι η Ελλάδα είχε γεννήσει έναν νέο Λεωνίδα, που μπορούσε να έχει και αυτός έναν δοξασμένο θάνατο.[408] Με το όπλο του να έχει αχρηστευτεί, το σπαθί του να έχει σπάσει, τραυματισμένο και μόνο μπόρεσαν να τον αιχμαλωτίσουν, ενώ αυτός έλεγε *δε βρίσκεται κανείς να μου πάρει το κεφάλι;*[409] Στη συνέχεια μεταφέρθηκε στη Λαμία όπου αντιμετώπισε με θάρρος τους

[399] *ο.π.,* σ. 132.
[400] *ο.π.,* σ. 133.
[401] Στο ίδιο.
[402] Στο ίδιο.
[403] *ο.π.,* σ. 134.
[404] Στο ίδιο.
[405] *ο.π.,* σ. 134-135.
[406] *ο.π.,* σ. 135.
[407] Στο ίδιο.
[408] Στο ίδιο.
[409] *ο.π.,* σ. 136.

Οθωμανούς. Μάλιστα τους είπε ότι αν ήξερε ότι θα συλληφθεί ζωντανός θα κράταγε ένα φουσέκι για τον εαυτό του.[410] Του ζήτησαν να πει τι ήξερε για την επανάσταση, να υπηρετήσει στο πλευρό τους και αυτός αρνήθηκε να συνεργαστεί, με αποτέλεσμα να τον θανατώσουν.[411] Την ποινή του ανασκολοπισμού και της πυράς τις ζήτησε ο Χαλίλ πασάς και οι δύο στρατηγοί συμφώνησαν.[412] Ο ανασκολοπισμός ήταν, όπως λέει ο συγγραφέας, η πιο βαριά ποινή των Οθωμανών για τους αντάρτες.[413] Έτσι, ο Διάκος 33 ετών την 24η Απριλίου θανατώθηκε και με ένα βαρύ ίσκιο μελαγχολίας, ένα μικρό παράπονο, όπως έγραψε ο Σκανδάμης είπε το *Για δες καιρό…* δίστιχο που το έκανε αθάνατο ο ελληνικός λαός.[414] Ο παρθενικός *ιερομάρτυρας* έσκυψε το κεφάλι του στο στήθος του και έκλεισε τα μάτια και ζήτησε κάποιος να τον πυροβολήσει και ως τελευταία φράση είπε το *Μια στάλα νερό…*[415] Ο συγγραφέας κλείνει την αναφορά του στο Διάκο με τη γνώμη ότι η θυσία του διδάσκει για τη δόξα της Πατρίδας και *βροντοφωνεί στα έθνη την ασυγκράτητη ελληνική αρετή, που ύψωσε σε θρύλο ο Λεωνίδας και συνεχίζουν στους αιώνες οι αθάνατοι Διάκοι του Γένους.*[416]

Στην χρονική περίοδο του κεφαλαίου αυτού παρατηρήσαμε ότι όταν η Ελλάδα ήταν σε προετοιμασία πολέμου και στην πολιτική ζωή υπήρχε το αυταρχικό καθεστώς του Μεταξά, ο Σκανδάμης έγραψε κείμενο για τον Διάκο ακολουθώντας το εθνικό αφήγημα του 19ου αιώνα. Το αφήγημα του 19ου αιώνα ακολούθησε και το *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό* του Ελευθερουδάκη, δίνοντας συνέχεια στην οπτική της εθνικής ιστοριογραφίας. Όμως πλέον δεν υπήρχε η Μεγάλη Ιδέα και η ανάγκη μίμησης των αγωνιστών του ’21 από τους νέους καθώς επίσης η άφιξη των προσφύγων με την οικονομική κρίση και την άνοδο του κομμουνισμού οδήγησαν στην αναζήτηση μιας νέας οπτικής και τον Κορδάτο να γράψει την μαρξιστική οπτική γύρω από το ’21 και τους ήρωες του. Απάντηση σε αυτό έδωσε ο Πιπινέλης ακολουθώντας την αστική οπτική και όχι την εθνική, δείχνοντας όμως ότι το βιβλίο του Κορδάτου παρόλα τα επιστημονικά του λάθη ήρθε για να επηρεάσει την ιστοριογραφία για το ’21.

[410] Στο ίδιο.
[411] *ο.π.,* σ. 137.
[412] Στο ίδιο.
[413] Στο ίδιο.
[414] *ο.π.,* σ. 138.
[415] Στο ίδιο.
[416] Στο ίδιο.

Υπάρχει μεταβολή στην ιστοριογραφία μεταξύ της υπο εξέτασης περιόδου και του σήμερα;

Στον πρόλογο αναφέραμε τη ζωή και τη δράση του Αθανασίου Διάκου όπως την παρουσίασαν ιστορικοί τα τελευταία χρόνια. Η ιστοριογραφία, στην σύγχρονη εποχή, έχει μεταβληθεί σε σχέση με αυτήν της υπό εξέταση περιόδου. Δεν παρουσιάζεται ο αγωνιστής ως πρότυπο μίμησης, ενώ ο τρόπος γραφής των συγγραφέων δεν στοχεύει στο συναίσθημα του αναγνώστη. Διακόσια χρόνια μετά την επανάσταση παρουσιάστηκε αύξηση των εκδόσεων βιβλίων με θέματα γύρω από την επανάσταση του 1821. Στο υποκεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται δειγματοληπτικά δύο έργα ιστορικών που εκδόθηκαν στην Ελλάδα με αφορμή την επέτειο και στόχος μας είναι να παρουσιάσουμε την μεταβολή της ιστοριογραφίας.

Ο Π. Θ. Πιζάνιας χρησιμοποιεί ένα εκτεταμένο αρχειακό υλικό και μελετά τη δυναμική που οδήγησε στην επανάσταση, την πολιτική σημασία της και τη δημιουργία του Ελληνικού κράτους. Στο έργο του παρουσιάζεται και ο Αθανάσιος Διάκος. Δεν παρουσιάζει το βίο του, τις λεπτομέρειες της μάχης της Αλαμάνας και τον θάνατό του. Αναφέρει ότι απελευθέρωσε τη Λιβαδειά και διέταξε τους ένοπλους χωρικούς της να σκοτώσουν τους Οθωμανούς φοροεισπράκτορες της περιοχής. Για την μάχη της Αλαμάνας σημειώνει μόνο ότι έγινε την 23η Απριλίου, όπου συμμετείχε μαζί με άλλους οπλαρχηγούς και σκοτώθηκε. Τέλος, γενικά μιλώντας για τους αρματολούς της Στερεάς, γράφει ότι όλοι τους σχεδόν είχαν μυηθεί στη Φιλική Εταιρεία, ενώ ο πόλεμος και η ανυπακοή τους προς την Οθωμανική εξουσία ήταν μία συνήθεια. Επιπλέον, ότι η μακρά παράδοση του αρματολισμού στην περιοχή αυτή βοήθησε την επανάσταση δίνοντας στράτευμα στον αγώνα.

Το 2020 μεταφράστηκε και εκδόθηκε στην Ελλάδα το βιβλίο του D. Brewer που είχε κυκλοφορήσει για πρώτη φορά το 2001. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι ο Διάκος με μία χούφτα άντρες προσπάθησε να σταματήσει τη στρατιά των Οθωμανών στη γέφυρα της Αλαμάνας, όπου και ηττήθηκε. Στην συνέχεια αναφέρεται ότι συνελήφθη και ανασκολοπίστηκε, με τον συγγραφέα να εστιάζει, όχι στο πώς ανασκολοπίστηκε ο Διάκος, αλλά στην τεχνική του ανασκολοπισμού από τους Οθωμανούς την περίοδο του ’21.

Ο Αθανάσιος Διάκος στην λογοτεχνία

Στα προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάστηκαν τα κείμενα όσων έγραψαν, μέχρι το 1940, την ιστορία της Επανάστασης του ’21. Ως σημείο τομής της ελληνικής ιστορίας η επανάσταση του 1821 σε συνδυασμό με την επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας, τράβηξε τα βλέμματα των ερευνητών και έγραψαν για το βίο και τη δράση των αγωνιστών. Πέρα από τα κείμενα αυτά, υπήρξαν και έργα λογοτεχνών που αναφέρθηκαν στην ελληνική επανάσταση και την χρησιμοποίησαν ως μοτίβο για την ανάπτυξη της πλοκής. Τα κείμενα αυτά, ανήκουν στη δημόσια ιστορία και ενδεχομένως επηρέασαν κι ένα αναγνωστικό κοινό το οποίο δεν είχε ιστορικές (ίσως μόνον σχολικές) γνώσεις για την επανάσταση του ’21. Ως δημόσια ιστορία εννοούμε οτιδήποτε τριγύρω μας αφηγείται στην κοινή γνώμη το παρελθόν, από τα οποία διακυβεύονται ζητήματα γύρω από κρίσιμα εθνικά και πολιτικά θέματα.[417] Έτσι είναι ικανή να θεμελιώνει ή και να κλονίζει συλλογικές ταυτότητες. Μπορούμε να αναφέρουμε ότι στην δημόσια ιστορία εντάσσονται για την υπό εξέταση εποχή, τα λογοτεχνικά βιβλία, τα μνημεία, οι επετειακές εκδηλώσεις, αλλά και οι συζητήσεις αυτοπτών μαρτύρων με ένα ευρύτερο κοινό. Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστεί το υλικό της δημόσιας ιστορίας που αφορά τον Διάκο, χωρίς όμως να μπούμε σε βάθος στα κείμενα, κάτι που θα πραγματοποιηθεί σε επόμενη έρευνα. Αυτό που θα πραγματοποιηθεί είναι να παρουσιαστεί το γενικό πλαίσιο στο οποίο έγραψαν.

Λίγους μήνες μετά την ομιλία του Ι. Κωλέττη στη Βουλή, οπότε ο εθνικός πόθος των Ελλήνων συμπυκνώθηκε στον όρο Μεγάλη Ιδέα, ο Ι. Ζαμπέλιος εξέδωσε την τραγωδία *Διάκος*. Ο Ζαμπέλιος, ρομαντικός ποιητής, συγγραφέας έζησε στα Επτάνησα και την Ιταλία, ήρθε σε επαφή με τον Α. Κοραή και κατά τη διάρκεια της επανάστασης βοήθησε τον αγώνα με αποστολή ενισχύσεων και χρημάτων. Για τη συγγραφή της τραγωδίας έλαβε υπόψη τις μαρτυρίες του Π. Γ. Ρόδιου και του Χρ. Περρραιβού (το κείμενο του οποίου παρουσιάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο) και σε δική του έρευνα. Ο Π. Ρόδιος ήταν ένας από τους αγωνιστές του ’21 και ο πρώτος που έγραψε για το βίο και τη δράση του Διάκου. Η προσπάθεια, όμως, να βρεθεί το

[417] Φλάισερ Χ., *Η Δημόσια Ιστορία προβάλλει τώρα τα θύματα και όχι τους θύτες, Συνομιλία με τον Βαγγέλη Καραμανωλάκη, ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 20.02.2009, https://anthologio.wordpress.com (ημερομηνία πρόσβασης 28.11.2022).*

κείμενο του *Έφορος Στρατιωτικός* απέβη άκαρπη, με αποτέλεσμα να τον παρουσιάσουμε μέσω του Ζαμπέλιου. Για τον Ρόδιο, λοιπόν, γεννήθηκε στην Αρτοτίνη Λιδωρικίου, ήταν ταπεινής καταγωγής, ορφάνεψε μικρός και εισήλθε σε μοναστήρι όπου με το μοναχικό σχήμα ήταν ένας μεταμφιεσμένος Αχιλλέας.[418] Από το μοναστήρι έφυγε για να αποφύγει τη σύλληψη, μια και σκότωσε κατά λάθος με όπλο έναν καλεσμένο γάμου στον οποίο βρέθηκε και αυτός.[419] Το ασφαλέστερο μέρος για να κρυφθεί ήταν τα βουνά. Κατατάχθηκε στο λημέρι του Ανδρούτσου, πατέρα του Οδυσσέα, όπου και έγινε πρωτοπαλίκαρο.[420] Όταν πλέον πίστεψε ότι έπαψαν να τον καταζητούν, επέστρεψε στη μονή και τον συνέλαβαν.[421] Εκεί διατήρησε το γενναίο της ψυχής του και κατάφερε να δραπετεύσει, με αποτέλεσμα να γίνει γνωστό το κατόρθωμα του και έκανε τον αρματολό Σκαλτσοδήμο να τον πάρει υπαρχηγό του.[422] Ο Διάκος παρέμεινε πιστός και πειθήνιος και με την ανδρεία, την ικανότητα ομιλίας και τη γενναιότητα του και οι συναγωνιστές του καταλαβαίνανε το μεγαλείο του.[423] Με τον Σκατσοδήμο συνυπήρξε πάνω από 5 έτη και όταν ο Αλή πασάς του ζήτησε να δολοφονήσει τον Διάκο, αυτός δεν το πραγματοποίησε και τον συμβούλεψε να πάει στον Οδυσσέα Ανδρούτσο.[424] Όταν ο Οδυσσέας έφυγε από το αρματολίκι του, ο Διάκος έγινε ο αρματολός της Λιβαδειάς.[425] Όταν ξέσπασε η Επανάσταση, γράφει ο Ρόδιος, ο Διάκος επέδειξε σταθερότητα, φρόνηση στρατιωτική και δεν σπατάλησε κρίσιμο χρόνο δίνοντας το σύνθημα της εξέγερσης την 28η Μαρτίου.[426] Άντρές του απελευθέρωσαν την Αταλάντη και τη Θήβα, όπου σκότωσαν άπαντες τους Οθωμανούς και ο ίδιος τη Λιβαδειά χωρίς να κρατήσει τα λάφυρα για τον εαυτό του, αλλά τα διένειμε.[427] Στη συνέχεια, μαζί με τους Πανουριά, Δυοβουνιώτη και Κοντογιάννη πολιόρκησαν την Υπάτη αλλά ακολούθησε η κάθοδος του στρατεύματος του Ομέρ Βρυώνη, που οδήγησε στη λύση της πολιορκίας.[428] Οι οπλαρχηγοί χωρίστηκαν σε τρία τμήματα, με τον Διάκο να παίρνει θέση στην πάροδο των Θερμοπυλών και να στέλνει τους Καλύβα και Μπακογιάννη στη γέφυρα του

[418] Ζαμπέλιος Ιω., *Διάκος Τραγωδία Δεκάτη*, Χ. Αναστασίου, Αθήνα 1845, σ. 5.
[419] *ο.π.,* σ. 6.
[420] Στο ίδιο.
[421] Στο ίδιο.
[422] *ο.π.,* σ. 6-7.
[423] *ο.π.,* σ. 7.
[424] *ο.π.,* σ. 8.
[425] *ο.π.,* σ. 9.
[426] *ο.π.,* σ. 9-10.
[427] *ο.π.,* σ. 10.
[428] *ο.π.,* σ. 11-12.

Σπερχειού, Αλαμάνα.[429] Όταν πλέον οι άλλοι οπλαρχηγοί είχαν υποχωρήσει, ο Διάκος αιφνιδιάστηκε όταν είδε ότι είχε περικυκλωθεί, αλλά ενθάρρυνε τους άντρες του να συνεχίσουν να μάχονται.[430] Στον λόγο του προς αυτούς, ανέφερε την μάχη του Λεωνίδα και συγκεκριμένα:

Ανελάβομεν τα όπλα, συστρατιώται, και οφείλομεν ν' αποθάνομεν˙ διότι ωμώσαμεν ή θάνατον, ή ελευθερία. Ώραν ευτυχεστέραν δεν ευρίσκομεν, αλλ' ουδέ τόπον σεμνότερον τούτου. Αι Θερμοπύλαι θέλουσι διαιωνίσει τα ονόματα ημών, και παραδόσι προς τους επερχομένους, ότι οι ενταύθα πεσόντες, έζησαν τιμίως, και απέθανον ενδόξως υπέρ πίστεως και πατρίδος.[431]

Οι άντρες του όμως άρχισαν να τον εγκαταλείπουν ή να του ζητάνε να φύγουν όλοι μαζί. Ο Διάκος τότε είπε:

Συστρατιώται! οποίους άντρας φίλους μέλλομεν να εγκαταλείψωμεν πολεμούντας και αποθνήσκοντας επί της γεφύρας! Κάλλιον να αποθάνωμεν και ημείς σήμερον, ή να επιζήσωμεν προδίδοντες φιλίαν και ιερά καθήκοντα.[432]

Έτσι ο Διάκος συνελήφθη και οδηγήθηκε στην Λαμία, όπου είπε στον Ομέρ Βρυώνη ότι οι Έλληνες επαναστάτησαν για να αποκτήσουν πατρίδα και ελευθερία, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στα 33 του στο θάνατο, όπως ο Λεωνίδας. [433]

Στη συνέχεια, μετά το κείμενο του Χρ. Περραιβού, ο Ζαμπέλιος παρέθεσε σε κείμενο το αποτέλεσμα της δικής του έρευνας. Για αυτόν, λοιπόν, ήταν άγνωστο το επώνυμο του Διάκου και το μόνο που έμαθε για την οικογένεια του ήταν ότι ήταν ασήμαντη.[434] Η μητέρα του τον πήγε στο μοναστήρι από το οποίο λεγόταν ότι έφυγε διότι σκότωσε τούρκο που ήθελε να τον βιάσει. Για τον Ζαμπέλιο ο Φεράτ αυθέντης τον ήθελε αλλά οι προσπάθειές του βγήκαν άκαρπες με αποτέλεσμα ο Διάκος να φυλακιστεί και στην συνέχεια να αποδράσει.[435] Ο Διάκος ήταν πολύ όμορφος και αγαπούσε πολύ τις γυναίκες, οι οποίες τον ήθελαν λόγω του κάλους του.[436] Μάλιστα είχε ερωμένη την ωραιότερη της Λιβαδειάς, την Βενεσσάνα.[437] Ήταν ατρόμητος, τολμηρός, δυνατός, κοσμαγάπητος, καλός στην παρέα, αφιλοχρήματος και του άρεσε να στολίζεται. Αγαπούσε θερμά την Πατρίδα και την ελευθερία και σεβόταν τη

[429] *ο.π.,* σ. 12.
[430] *ο.π.,* σ. 13.
[431] Στο ίδιο.
[432] *ο.π.,* σ. 14.
[433] Στο ίδιο.
[434] *ο.π.,* σ. 20.
[435] *Στο ίδιο.*
[436] *ο.π.,* σ. 23.
[437] Στο ίδιο.

Θρησκεία του.[438] Από το 1816 έως το 1820 υπήρξε πρωτοπαλίκαρο του Ανδρούτσου.[439] Όσο αφορούσε το λημέρι του αρματολού Ανδρούτσου ανέφερε ότι ανέλαβε την αρχηγεία του, μετά τα Χριστούγεννα του 1820, όταν ο Οδυσσέας αναχώρησε για την Λευκάδα.[440] Στην τελευταία μάχη του, στην Αλαμάνα, μπόρεσε να σκοτώσει πάνω από τους 1.500 Οθωμανούς αλλά συνελήφθηκε τραυματισμένος.[441] Αρνούμενος τη συνεργασία με τον Ομέρ Βρυώνη ανασκολοπίστηκε σε ηλικία 35 ετών και ύστερα από 15 χρόνια ένοπλης δράσης.[442]

Εν μέσω της κρητικής επανάστασης του 1866, ο ένθερμος υποστηρικτής της Μεγάλης Ιδέας Αρ. Βαλαωρίτης, ο οποίος εκείνη την εποχή ήταν βουλευτής του κόμματους Κουμουνδούρου, εξέδωσε το έργο του *Αθανάσης Διάκος Αστραπόγιαννος*. Στο βιβλίο παρουσίασε το βίο και τη δράση του Διάκου, αρχίζοντας από τη γέννησή του στη Μουσουνίτζα το 1792.[443] Σε μικρή ηλικία ο πατέρας του τον έβαλε στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου, όπου και χειροτονήθηκε Διάκονος.[444] Η παραμονή στη μονή διέπλασε τον χαρακτήρα του και την κοσμιότητα του βίου του. Έγινε πρότυπο θεοσέβειας και γενναιότητας, ενώ ταυτόχρονα η ομορφιά του ήταν σπάνια.[445] Η ομορφιά του αυτή έκανε τον Φερχάτβεη, βαθύπλουτο της Δωρίδας να τον επιθυμεί. Ο αγωνιστής για να τον αποφύγει έφυγε από την μονή καιν πήγε στο λημέρι των αρματολών Δήμου Σκαλτζά και Γούλα, όπου έστειλε απειλητική επιστολή προς τον Οθωμανό και κήρυξε τους Οθωμανούς ως εχθρούς της Ελλάδος.[446] Εκεί αγαπήθηκε από τους αρχηγούς του και έγινε πολύ καλός πολεμιστής, ενώ ο Φερχάτης σχεδίαζε να τον σκοτώσει, με τον Διάκο να γλυτώνει χρησιμοποιώντας τη στρατηγική του σκέψη.[447] Από το 1814 μέχρι το 1816 υπηρέτησε στην αυλή του Αλή πασά. Εκεί γνωρίστηκε με αρκετούς μετέπειτα αγωνιστές και διατήρησε τον χαρακτήρα του παρότι γίνονταν δολοπλοκίες και υπήρχε εξαχρείωση.[448] Αυτό έκανε τον Αλή να θέλει να τον σκοτώσει και διέταξε τον Οδυσσέα Ανδρούτσο να το

[438] Στο ίδιο.
[439] *Στο ίδιο.*.
[440] *ο.π.,* σ. 21.
[441] *ο.π.,* σ. 22.
[442] Στο ίδιο.
[443] Βαλαωρίτης Αρ., Αθανάσης Διάκος Αστραπόγιαννος, Παύλος Λάμπρου, Αθήνα 1867, σ. 10.
[444] Στο ίδιο.
[445] *ο.π.,* σ. 11.
[446] *ο.π.,* σ. 12-13.
[447] *ο.π.,* σ. 13-15.
[448] *ο.π.,* σ. 15-16.

κάνει.[449] Όμως ο Ανδρούτσος δεν πραγματοποίησε την εντολή και το 1818 όταν οι δύο τους έφυγαν από τα Ιωάννινα ασπάστηκαν τις ιδέες της Φιλικής Εταιρείας. Όταν ο Οδυσσέας, λόγω του Μπαμπά πασά έφυγε από το αρματωλίκι της Λιβαδειάς, άφησε αρχηγό του τον Διάκο.[450] Όταν ξέσπασε η επανάσταση στην Πελοπόννησο ο Διάκος, με τους επισκόπους Αταλάντης, Σαλώνων, Αθηνών και οι απόστολοι της Φιλικής Εταιρείας συναντήθηκαν στη θέση Αγία Παρασκευή και αποφάσισαν να επαναστατήσουν.[451] Ο αγωνιστής σήκωσε την σημαία του που είχε τον Άγιο Γεώργιο, τον προφητικό γρίφο «Ελευθερία ή Θάνατος» και σφραγίδα με το δικέφαλο αετό και τα κεφαλαία γράμματα Ο.Θ.Ν.Κ, που σήμαιναν ο Θεός νικά.[452]

Ο Βαλαωρίτης στη συνέχεια δεν αναφέρθηκε στην δράση του Διάκου κατά την απελευθέρωση των πόλεων της Λιβαδειάς, Θήβας και Αταλάντης, αλλά μόνο στην προσπάθειά του να απελευθερώσει την Υπάτη. Αναφέρθηκε στην καθυστέρηση της συμμετοχής του Κοντογιάννη, στην οποία αποδόθηκε η κακή προετοιμασία των Διάκου, Πανουριά και Δυοβουνιώτη για την αντιμετώπιση του Οθωμανικού στρατεύματος.[453] Οι δύο τελευταίοι οπλαρχηγοί αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν, ενώ ο επίσκοπος Σαλώνων Ησαΐας σκοτώθηκε και, έτσι, ο Διάκος βρέθηκε να αντιμετωπίζει μόνος τους Οθωμανούς και με παράδοξη, ακατανόητη και μέχρι τέλους επιμονή ο Διάκος παρέμεινε στην μάχη.[454] Ο Βαλαωρίτης συνδέοντας την αρχαία ιστορία με τον Χριστιανισμό έγραψε ότι ο αγωνιστής θεωρούσε τις Θερμοπύλες να είναι ανέκαθεν ο Γολγοθάς του Ελληνισμού και έτσι απέκρουσε με αγανάκτηση την προτροπή να φύγει από την μάχη.[455] Ο Βαλαωρίτης παρουσίασε ένα στοιχείο το οποίο δεν το είχαμε λάβει υπόψη μέχρι την ανάγνωση του κειμένου του και αφορούσε τον Ιωάννη Φιλήμωνα. Η έκδοση του βιβλίου που χρησιμοποιήσαμε ανέφερε ότι η ανασκολόπιση του Διάκου έγινε την 24η Απριλίου, ενώ ο Βαλαωρίτης είπε ότι ο Φιλήμων έγραψε ότι έγινε την 14η και συγκρίνοντας τον με άλλες πηγές που είχε (κυρίως με τον Τρικούπη) είπε ότι το αληθές ήταν η 24η Απριλίου.[456] Δεν γνωρίζουμε σε ποια έκδοση αναφέρεται ο συγγραφέας, μια και δεν αναφέρει, ενώ η έκδοση που λάβαμε υπόψη ήταν η πρώτη.

[449] *ο.π.,* σ. 16.
[450] *ο.π.,* σ. 17.
[451] *ο.π., σ.18,* 34.
[452] *ο.π.,* σ. 34-35.
[453] *ο.π.,* σ. 20-22.
[454] *ο.π.,* σ. 24.
[455] Στο ίδιο.
[456] *ο.π.,* σ. 26-33.

Το βιβλίου του ο Βαλαωρίτης το έγραψε για να κατηγορήσει όσους δεν ήταν πιστοί στην Μεγάλη Ιδέα και στην προσπάθεια της επέκτασης του κράτους, ιδιαίτερα εκείνη την εποχή που οι κρητικοί μάχονταν για την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Όπως έγραψε, ήθελε να αποτίσει φόρο τιμής στα ιερά λείψανα όσων πέθαναν για την *γονιμοποίησιν του πολυπαθούς εδάφους* και *κείνται αμνημόνευτοι, αμοιρολόγητοι*.[457] Το έθνος έζησε με ένα όνειρο, χωρίς να φοβάται φυλακές, μαστιγώσεις και απαγχονίσεις, με τη Φιλική Εταιρεία να καταβάλει γιγάντια προσπάθεια να το πραγματοποιήσει.[458] Οι αρματωλοί, όπως ο Διάκος, με αυταπάρνηση, ενθουσιασμό, καρτερία και θυσία αγωνίστηκαν για την απελευθέρωση.[459] Όμως οι απόγονοι τους με το Ελληνικό Βασίλειο δολοφόνησαν την Μεγάλη Ιδέα και μεταμορφώθηκαν σε δικηγορίσκους που αενάως αλληλοκατηγορούνταν και διαπληκτίζονταν και φυλάκισαν με την αντεθνική, φαύλη και διεφθαρμένη τους στάση το έθνος σε ένα στενό χώρο.[460] Με το έργο του, λοιπόν, ήθελε να διατρανώσει, να εμφυσήσει και να ζωογονήσει το εθνικό συναίσθημα ώστε να αγωνιστεί για την ανόρθωση του κράτους.[461]

Στα προηγούμενα κεφάλαια αναφέραμε ότι κάποιοι ιστορικοί ενέταξαν στα κείμενα τους δημοτικά τραγούδια που υμνούσαν τον ηρωισμό του Διάκου. Αυτό το έκαναν, είτε για να πουν στοιχεία της μάχης που δεν μπορούσαν να τεκμηριώσουν είτε για να αναδείξουν το στίγμα που άφησε ο Διάκος στην συλλογική μνήμη. Στη συνέχεια της έρευνας θα παρουσιάσουμε όσα δημοτικά τραγούδια μπορέσαμε να βρούμε και αφορούν τον αγωνιστή. Η ανάλυση θα γίνει με εργαλεία που έχουν δώσει τα τελευταία χρόνια οι ιστορικοί που ερευνούν την προφορική ιστορία και την μνήμη.

Αρχικώς θα αναφερθούμε σε ένα ποίημα που εκδόθηκε το 1914, έτος που άρχισε ο Α’ Παγκόσμιος Πόλεμος. Μπορεί το ποίημα να γράφηκε σε προγενέστερο χρόνο όμως η επιλογή της έκδοση του έχει άμεση συνάρτηση με την ανάγκη της μίμησης του Αθανασίου Διάκου. Ο τίτλος του ήταν *Του Διάκου (24 Απριλίου 1821)* όπου περιγράφεται η τελευταία μάχη, εκεί όπου ο ήρωας έμεινε με 18 λεβέντες και συνελήφθη, πολεμώντας μέχρι να αχρηστευτούν τα τουφέκια και να σπάσει το σπαθί του. Κατόπιν ο Ομέρ Βρυώνης του ζήτησε να αλλάξει την πίστη του και να

[457] *ο.π.,* σ. 3.
[458] *ο.π.,* σ. 36.
[459] *ο.π.,* σ. 38.
[460] *ο.π.,* σ. 37-38.
[461] *ο.π.,* σ. 38-39.

πολεμήσει για τους Τούρκους. Όμως ο Διάκος, προβάλλοντας την εθνική του συνείδηση, του είπε ότι Γραικός γεννήθηκε Γραικός και θα πεθάνει, αλλά και ότι δεν ήθελε τα χρήματα τους. Έτσι οδηγήθηκε στο θάνατο, με τον αγωνιστή να χαμογελά και να βρίζει την πίστη των Οθωμανών.[462]

Το 1920 εκδόθηκε, εν μέσω δηλαδή της μικρασιατικής εκστρατείας, εξέδωσε η τραγωδία *Αθανάσιος Διάκος* του Λέοντος Μελά (1812-1879). Ο Μελάς ήταν πολιτικός νομικός και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο και έγινε με τα έργα του όπως ο Γεροστάθης και ο Μικρός Πλούταχος προσπάθησε να διαπαιδαγωγήσει τη νεολαία. Στις πρώτες σελίδες της τραγωδίας του, έγραψε για το βίο και τη δράση του αγωνιστή, επικαλούμενος τον Π. Ρόδιο, τον Χρ. Περραιβό, τον Ιω. Ζαμπέλιο και τον Σπ. Τρικούπη.[463] Όπως ήδη αναφέραμε, η τραγωδία αυτή μεταφέρθηκε σε παραστάσεις του θεάτρου σκιών του Χρήστου Κονιτσιώτη, με αποτέλεσμα τα παιδιά αλλά και οι ενήλικες που δεν είχαν διαβάσει το βίο του, να μάθουν μέσω αυτού τον Διάκο. Ο αγωνιστής παρουσιάζεται να είναι μετρίου αναστήματος, ωραίος, με αντρικό βλέμμα, φιλόκαλος, με μεγαλοψυχία, αντρείος, με ικανότητα στο λέγειν, με παρρησία, με ευσέβεια, ενώ η αγάπη του για την πατρίδα και την ελευθερία τον έκαναν το προσφιλέστερο τέκνο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας.[464] Γεννήθηκε στην Αρτοτίνα ή στην Μουσουνίστα και έμεινε ορφανός σε μικρή ηλικία, με αποτέλεσμα η φτωχή μητέρα του να τον πάει σε μοναστήρι, όπου και έγινε Διάκος.[465] Στα είκοσι αναγκάστηκε να φύγει, χωρίς να αναφέρεται ο λόγος, και πήγε στα βουνά όπου συμβίωσε με κλέφτες και αρματολούς.[466] Όταν ξέσπασε η Επανάσταση, ο Διάκος απελευθέρωσε τη Θήβα, την Αταλάντη και κυρίευσε το φρούριο της Λιβαδειάς. Όταν όμως εισήλθαν τα στρατεύματα των Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη στην Στερεά, ο Διάκος πήγε στην Αλαμάνα και στα *αθάνατα στενά των Θερμοπυλών* για τα σταματήσει.[467] Εκεί, με πείσμα, με μεγαλόψυχους λόγους και με σταθερή απόφαση να παραμείνει στη θέση του, απέδειξε ότι η Ελλάδα δεν σταμάτησε να γεννά Λεωνίδες.[468] Όταν πλέον στην μάχη σκοτώθηκαν ο αδελφός του και οι σύντροφοί

[462] Πολίτης Ν.Γ. *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Εστία, Αθήνα 1914, σ. 16-17.
[463] Μελάς Λ., *Αθανάσιος Διάκος Τραγωδία εις τρεις πράξεις*, Μιχαήλ Σαλίβερος, Αθήνα 1920, σ. 3.
[464] Στο ίδιο.
[465] Στο ίδιο.
[466] Στο ίδιο.
[467] *ο.π.,* σ. 4.
[468] *Στο ίδιο.*

του, συνελήφθη τραυματισμένος και οδηγήθηκε στην Λαμία.[469] Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας συνδέει την ανδρεία του Διάκου με τον χριστιανισμό, καθώς σημειώνει ότι καταδικάστηκε και με χριστιανική καρτερία πέθανε σε ηλικία 32 ετών, την 24η Απριλίου, ενώ μνημόνευσε το δίστιχο που πρωτοανάφερε ο Τρικούπης: *Για δες καιρό*…[470] Στην συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρει ότι δεν μπορεί να αποσιωπηθεί η ιστορική έχθρα μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, αλλά επίσης ότι με το έργο του δεν θέλει να την αναζωπυρώσει.[471] Αυτό που θέλει, αναφέρει, είναι να αναπτύξει τα ιερά αισθήματα που υπήρξαν στα πρώτα χρόνια της Επανάστασης και να συστήσει στην νεολαία να εμπνευστεί από τον Διάκο.[472]

Ο Σπύρος Μελάς, το 1934 εξέδωσε το βιβλίο του *Ματωμένα ράσα* στο οποίο προσπαθεί να δείξει ότι η Εκκλησία πολέμησε στην Επανάσταση και είχε απώλειες. Συνδέει τον Παλαιών Πατρών, τον Παπαφλέσσα, τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ και τον Αθανάσιο Διάκο με την Επανάσταση. Ο Διάκος δεν προβάλλεται ως ένας αρματωλός που δέχθηκε τις ιδέες της Επανάστασης, αλλά ως ένας αγωνιστής που η κυριότερη ιδιότητά του ήταν αυτή του ρασοφόρου που έχασε τη ζωή του για την ελευθερία της πατρίδας του. Η έκδοση που βρέθηκε ήταν του 1968, στην οποία σημειώνεται ότι το βιβλίο βραβεύθηκε από την Ακαδημία Αθηνών, στοιχείο που δείχνει ότι το ανώτατο αυτό πνευματικό ίδρυμα της χώρας ιδεολογικά επιδοκίμασε την ερμηνευτική κατεύθυνση του έργου. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Σπ. Μελάς διετέλεσε τακτικό μέλος της και στη συνέχεια πρόεδρός της.

Ο συγγραφέας ανέφερε ότι πηγές για τη συγγραφή του έργου του ήταν, εκτός των άλλων, συγγενείς του Διάκου. Έτσι, έγραψε ότι ο πατέρας του Αθανάσιου τον έβαλε στο μοναστήρι για να μάθει γράμματα.[473] Ήταν όμορφος, λυγερός, με αγγελική μορφή και σεμνότητα κοριτσιού και έγινε διάκος με μεγάλη χαρά.[474] Όμως, κατά τη διάρκεια ενός γάμου κατά λάθος σκότωσε έναν άνθρωπο και αναγκάστηκε να φύγει από το μοναστήρι και να ζήσει στα περίχωρα μέχρι που συνελήφθη και φυλακίστηκε.[475] Με ιδιαίτερο θάρρος κατάφερε να αποδράσει και να πάει στο λημέρι

[469] *ο.π.,* σ. 4-5.
[470] *ο.π.,* σ. 5.
[471] *ο.π.,* σ. 6.
[472] *ο.π.,* σ. 6-7.
[473] Μελάς Σπ., *Ματωμένα ράσα, Παπαφλέσσας, Γρηγόριος Ε΄, Ο Παλαιών Πατρών, Αθανάσιος Διάκος*, Μπίρης, Αθήνα 1968, σ. 281.
[474] Στο ίδιο.
[475] *ο.π.,* σ. 281.

του κλέφτη Τσάμη Καλόγερου, όπου συνάντησε τα δύο πρωτοπαλίκαρά του, τον Γούλα και τον Σκαλτσοδήμο.[476] Εκεί στην αρχή δεν τον είχαν σε υπόληψη, επειδή ήταν λεπτός και δεν τον θεωρούσαν ικανό να πολεμήσει. Μάλιστα τον είχαν για να κουβαλά νερό, μέχρι που σε μία μάχη έδειξε ότι μπορεί να ανταποκριθεί επάξιά τους.[477] Οι Οθωμανοί από την άλλη μεριά, για να τιμωρήσουν τον Διάκο, σκότωσαν τον πατέρα και τον αδελφό του με αποτέλεσμα ο Διάκος να ορκιστεί εκδίκηση και να αποδεκατίσει το απόσπασμα που τους σκότωσε.[478] Οι κλέφτες στην συνέχεια απήγαγαν την κόρη του προεστού Μπαμπαλή, Κρουστάλλω, για να τους βοηθήσει, υπό απειλή, να γίνουν αρματολοί.[479] Δύο-τρία χρόνια αργότερα, ως αρματολοί πλέον, είχαν καταλαγιάσει την έχθρα τους προς τους Οθωμανούς και έστειλαν τον Διάκο στην αυλή του Αλή πασά.[480] Εκεί αποδείχθηκε ότι ήταν το σχολείο των οπλαρχηγών του ’21 και γνωρίστηκε μαζί τους και ιδιαίτερα με τον Οδυσσέα Ανδρούτσου.[481] Επιπλέον, μέσα στις δολοπλοκίες που επικρατούσαν, ο Διάκος κατάφερε να διατηρήσει την αγνή ψυχή του, κάτι που δεν άρεσε στον Αλή, με αποτέλεσμα να θέλει να τον δολοφονήσει.[482] Ζήτησε από τον Ανδρούτσο να το κάνει, αλλά αυτός δεν το εκτέλεσε και το είπε στον Διάκο.[483] Όταν επέστρεψε στο αρματολίκι, φάνηκε η υπεροχή του έναντι του Σκαλτσοδήμου με αποτέλεσμα ο τελευταίος να φοβάται μήπως δολοφονηθεί.[484] Ο Σπ. Μελάς χρησιμοποίησε τη φοβία αυτή για να δείξει ότι ο Διάκος ήταν σεβάσμιος μια και έφυγε από το αρματολίκι για να πάει στο αρματολίκι του Ανδρούτσου.[485] Ο Ανδρούτσος τον υποδέχθηκε με τιμές. Οι δύο τους, παρά τη διαφορά του χαρακτήρα τους (ο Διάκος είχε αγαθή ψυχή, ενώ ο Ανδρούτσος τιμωρούσε απάνθρωπα) έγιναν μέλη της Φιλικής Εταιρείας.[486] Όταν ο Οδυσσέας έφυγε από το αρματολίκι του, άφησε αρχηγό του τον Διάκο, ο οποίος πλέον είχε σφραγίδα με τον βυζαντινό αετό και τα γράμματα Ο.Θ.Ν.Κ. (δηλαδή ο Θεός νικά).[487] Όταν ξέσπασε η επανάσταση, ο Διάκος απελευθέρωσε τους πρόκριτους της Λιβαδειάς, Νάκο και Λογοθέτη, που ήταν αιχμάλωτοι, προχώρησε σε πολιορκία του

[476] *ο.π.,* σ. 281-282.
[477] *ο.π.,* σ. 282.
[478] *ο.π.,* σ. 284.
[479] *Στο ίδιο.*
[480] *ο.π.,* σ. 285.
[481] *ο.π.,* σ. 285-286.
[482] *ο.π.,* σ. 286.
[483] Στο ίδιο.
[484] Στο ίδιο.
[485] *ο.π.,* σ. 287.
[486] Στο ίδιο.
[487] *ο.π.,* σ. 288.

κάστρου της και σκότωσε τους Οθωμανούς της Θήβας.[488] Η παράδοση του κάστρου της πόλης έγινε την 31η Μαρτίου και η πλήρης απελευθέρωσή της έγινε την 4η Απριλίου, όταν στο κάστρο της Ώρας έγινε η έπαρση της επαναστατικής σημαίας.[489] Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε δοξολογία με τη συμμετοχή υψηλού κλήρου (ήταν ο επίσκοπος Αθηνών, Αταλάντης και Σαλώνων, πλήθος κόσμου και ο Διάκος, ο οποίος κατά τον συγγραφέα έμοιαζε με τον Άγιο Γεώργιο.[490] Οι πρόκριτοι και οι Μητροπολίτες έχρησαν τον Διάκο ως Κολονέλο, ενώ αυτός πήρε τα όπλα των Οθωμανών της πόλης και τους άφησε να ζήσουν.[491] Στη συνέχεια, ο Μελάς αναδεικνύει ότι ο Διάκος είχε στρατηγική σκέψη. Σημειώνει χαρακτηριστικά ότι οδηγήθηκε στη Φθιώτιδα για να εξασφαλίσει το δρόμο Λαμίας-Λιβαδειάς από την κάθοδο των Οθωμανών, που είχαν αρχίσει να μαζεύονται στη Θεσσαλία.[492] Έτσι πήγε στην Αλαμάνα, μαζί με τους Δυοβουνιώτη και Πανουριά, στις 9 Απριλίου.[493] Στη συνέχεια ξεκίνησαν την πολιορκία της Υπάτης, την οποία έλυσαν όταν έφτασε το στράτευμα των Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη.[494] Η άφιξη των Οθωμανών σήμανε και κάτι άλλο, τη θανάτωση των Οθωμανών των περιοχών που είχαν απελευθερωθεί, ώστε να εξασφαλιστούν τα νώτα των αγωνιστών.[495] Οι οπλαρχηγοί, χωρίς τη βοήθεια του Κοντογιάννη που μετά από πίεση συμμετείχε στην πολιορκία της Υπάτης, αποφάσισαν να χωρίσουν τις δυνάμεις τους και να αντιμετωπίσουν τους Οθωμανούς. Ο Διάκος πήγε να υπερασπιστεί το δρόμο προς τη Βοιωτία, μέσω των Θερμοπυλών.[496] Ο Ομέρ Βρυώνης ξεκίνησε επίθεση την 23η Απριλίου, όταν ακόμα οι οπλαρχηγοί δεν είχαν ακόμα καλά οχυρωθεί.[497] Η επίθεση αρχικά έγινε στους Πανουριά και Δυοβουνιώτη, οι οποίοι υποχώρησαν και στη συνέχεια στράφηκαν προς τον Διάκο.[498] Η τύχη του πλέον ήταν προδιαγραμμένη, αλλά αυτός παρουσιάζεται από τον Σπ. Μελά ατάραχος, να πολεμά και να μην φεύγει, παρά τις προτροπές των αντρών του.[499] Δεν έφυγε για να μην αφήσει τους συντρόφους του μόνους, και ακόμα και όταν σκοτώθηκε ο αδελφός του Δήμος, έκανε το κορμί του

[488] *ο.π.,* σ. 291.
[489] *ο.π.,* σ. 292.
[490] *Στο ίδιο.*
[491] Στο ίδιο.
[492] *ο.π.,* σ. 293.
[493] *ο.π.,* σ. 294.
[494] *ο.π.,* σ. 294-295.
[495] *ο.π.,* σ. 295.
[496] *ο.π.,* σ. 296.
[497] Στο ίδιο.
[498] *ο.π.,* σ. 296-297.
[499] *ο.π.,* σ. 297-298.

ταμπούρι για την προστασία του.[500] Συνέχισε να πολεμά με το σπαθί του όταν αχρηστεύτηκαν οι πιστόλες του και αιχμαλωτίσθηκε τραυματισμένος λέγοντας πως εάν ήξερε ότι θα γινόταν αυτό θα κράταγε ένα φουσέκι για τον εαυτό του. Έτσι, ένας ακόμα συγγραφέας έδειχνε ότι ο Διάκος αψηφούσε το θάνατο. Επιπλέον, φάνηκε να δηλώνει στους Οθωμανούς ότι όλοι οι χριστιανοί θα πολεμήσουν για την ελευθερία και ακόμα κι αν δεν την πετύχουν, θα πεθάνουν αγωνιζόμενοι γι' αυτήν.[501] Ο συγγραφέας ακολουθεί την αφήγηση των ιστορικών για να παρουσιάσει τη θέληση του Διάκου για την απελευθέρωση, καθώς αρνείται τη συνεργασία που του πρόσφερε ο Κιοσέ Μεχμέτ.[502] Οι Οθωμανοί στρατηγοί ήθελαν να τον φυλακίσουν και να του σώσουν τη ζωή, όμως ο Λαμιώτης Χαλίλ πασάς ζήτησε τον παραδειγματικό θάνατο του, κάτι που έγινε δεκτό και ο Διάκος οδηγήθηκε στο παλούκωμα.[503] Πλέον ήταν 24 του Απρίλη όταν ο αγωνιστής οδηγήθηκε στον θάνατο και ο συγγραφέας γράφει ότι «λέγεται ότι ο Διάκος» είπε το δίστιχο *Για δες καιρό…* ώστε να κρατήσει απόσταση από τους ιστορικούς που το θεωρούσαν δεδομένο ότι το είπε.[504] Δεν κρατά όμως απόσταση από τους ιστορικούς όταν γράφει ότι ο Διάκος λίγο πριν το τέλος του ζήτησε κάποιος να τον σκοτώσει για να αποφύγει τον θάνατο διά ανασκολοπισμού.[505] Τέλος, ο Μελάς έγραψε ότι:

> *η δόξα τον σήκωσε με τα φτερά της από τον τόπο που μαρτύρησε στο φωτεινό στερέωμα των αιώνιων αξιών. Και η ποίηση τον έστησε στο βάθρο των ηρώων και των μαρτύρων ενός υψηλού αγώνα…*[506]

Οι λογοτέχνες, λοιπόν, που βρήκαμε να έχουν γράψει για τον Αθανάσιο Διάκο ακολούθησαν την οπτική της εθνικής αφήγησης. Είδαμε τον Βαλαωρίτη να ζητά, την εποχή της Κρητικής επανάστασης, από τους νέους να ακολουθήσουν το παράδειγμα του Διάκου και από τους πολιτικούς να εφαρμόσουν πολιτική ώστε να επιτευχθεί η Μεγάλη Ιδέα. Στην ίδια λογική, η έκδοση της τραγωδίας του Λέοντος Μελά στην διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας ζητούσε ο Διάκος να γίνει παράδειγμα προς μίμηση και οι Έλληνες να διατηρήσουν τις ιδέες των επαναστατών του '21. Ο Σπύρος Μελάς έγραψε σε μία εποχή που ναι μεν είχε ενταφιαστεί η Μεγάλη Ιδέα και η

[500] *ο.π.,* σ. 298.
[501] *ο.π.,* σ. 299.
[502] Στο ίδιο.
[503] Στο ίδιο.
[504] *ο.π.,* σ. 299-300.
[505] *ο.π.,* σ. 300.
[506] Στο ίδιο.

Ελλάδα είχε καλές σχέσεις με την Τουρκία, αλλά η εμπλοκή της χώρας σε έναν νέο πόλεμο έναντι Βουλγαρίας και Ιταλίας ήταν πολύ πιθανή στο κοντινό μέλλον.

Επίλογος

Ο Αθανάσιος Διάκος υπήρξε ο οπλαρχηγός της επανάστασης του ’21 που αντιμετώπισε την πρώτη κάθοδο του Οθωμανικού στρατού κοντά στις Θερμοπύλες και πέθανε με φρικτό τρόπο. Στο βίο του υπήρξε μοναχός, κλέφτης, αρματολός και ήταν ένας όμορφος άντρας. Τα στοιχεία αυτά μπορούσαν να τον συνδέσουν με όλους τους παράγοντες με τους οποίους χτίστηκε το εθνικό αφήγημα.

Η ομορφιά του, που τονίστηκε σε πάρα πολλές από τις πηγές μας, συνδέθηκε με το κάλος των Ελλήνων, ακόμα και με τον Αχιλλέα, σε μία εποχή που μετά τα έργα του Φαλμεράυερ υπήρξε αμφισβήτηση στην Ευρώπη κατά πόσο οι σύγχρονοι Έλληνες κατάγονταν από τους αρχαίους. Η μάχη δίπλα στις Θερμοπύλες, συνδέθηκε με την μάχη του Λακεδαιμόνιου Λεωνίδα, καθώς και οι δύο αντιμετώπισαν με λίγους στρατιώτες έναν πολυάριθμο στρατό και πέθαναν. Ως μοναχός συνδέθηκε με τη θρησκεία, με αποτέλεσμα να φανεί αν όχι να τονιστεί ότι οι αξίες του χριστιανισμού ήταν αυτές που του διαμόρφωσαν τον χαρακτήρα και τον τρόπο δράσης του. Επιπλέον, βοήθησε ώστε στο εθνικό αφήγημα να παρουσιαστεί ότι ο κλήρος συμμετείχε στην επανάσταση του ’21 και να παραγκωνιστεί ο αφορισμός της από τον Πατριάρχη. Ιστορικό ενδιαφέρον παρουσίασε και ο βίος του ως κλέφτης και αρματολός, καθώς και η επαφή του με τα όπλα, σε συνδυασμό με την παρουσία του στην αυλή του Αλή πασά, στοιχεία που τον βοήθησαν να γίνει ένας καλός στρατιωτικός με ηγετικά χαρακτηριστικά.

Ένα ακόμη στοιχείο που οδήγησε στην συμβολική του ανύψωση ήταν ότι επαναστάτησε άμεσα, με αποτέλεσμα να μην χαθεί πολύτιμος χρόνος και να μην μπορούν τα οθωμανικά στρατεύματα της Ανατολικής Στερεάς να κατευθυνθούν προς την επαναστατημένη Πελοπόννησο. Τον Μάρτιο του ’21 ήταν αρματολός, άρα ένας από τους συνεργάτες της οθωμανικής εξουσίας, με αποτέλεσμα να φανεί ότι η ανάγκη της απελευθέρωσης ήταν μεγαλύτερη από την εξασφάλιση της θέσης του, οικονομικής και κοινωνικής. Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Λιβαδειάς, ο επαναστάτης Διάκος δεν ήρθε σε ρήξη με το προηγούμενο καθεστώς, αλλά συνεργάστηκε-αναγνώρισε ως πολιτική αρχή τους πρόκριτους της πόλης και δέχθηκε την ευλογία των Επισκόπων. Βέβαια, ο πρόκριτος Νάκος αλλά και ο επίσκοπος

Σαλώνων Ησαΐας, ήταν μέλη της Φιλικής Εταιρείας, όπως και ο Διάκος, με αποτέλεσμα -ακόμη και εάν τυχόν είχαν διαφορετικές βλέψεις- οι στόχοι τους να συγκλίνουν στην ανάγκη της απελευθέρωσης. Βασικό βεβαίως στοιχείο για την συμβολική του εξύψωση ήταν η άρνησή του να εγκαταλείψει την προσπάθειά του κατά την τελευταία εντελώς άνιση μάχη του με τους Οθωμανούς και ο μαρτυρικός του θάνατος. Ο ανασκολοπισμός στον οποίο υποβλήθηκε για να θανατωθεί ήταν ένα στοιχείο που έδινε στους ιστορικούς το έρεισμα να παρουσιάσουν τη διαφορά ανάμεσα στον ανθρωπισμό της πολιτισμένης Δύσης, Χριστιανισμού, Ελλήνων και την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την απολίτιστη Ανατολή.

Στο πλαίσιο αυτό εντάχθηκε και η μεταβολή των αφηγήσεων των συγγραφέων που ερευνήσαμε. Στην αρχή οι συγγραφείς-αγωνιστές, στα απομνημονεύματα τους, είτε δεν αναφέρθηκαν στη δράση του Διάκου είτε αναφέρθηκαν με πολύ λιγότερα στοιχεία της δράσης του αγωνιστή. Οι πρώτοι από τους αγωνιστές του ’21 που αναφέρθηκαν εκτενώς στον Διάκο ήταν οι Σπηλιάδης και Περραιβός, οι οποίοι όμως έγραψαν τα κείμενά τους δεκαετίες μετά την επανάσταση, όταν δηλαδή είχε ήδη δημιουργηθεί το κράτος και είχε κυριαρχήσει η Μεγάλη Ιδέα. Ο Περραιβός ήταν ο πρώτος που σύνδεσε την μάχη της Αλαμάνας με τη μάχη των Θερμοπυλών και τον Διάκο με τον Λεωνίδα. Τη σύνδεση αυτήν την είδαμε να την κάνει η πλειονότητα των συγγραφέων του υλικού μας, ώστε να αναδειχθεί ότι κατά την μάχη στην Αλαμάνα ο Διάκος είχε τις αρετές των αρχαίων Σπαρτιατών που αντιμετώπισαν πολυάριθμο περσικό στρατό και δεν εγκατέλειψαν τη μάχη. Οι αρετές που παρουσιάζονται να έχει ο Διάκος ήταν η αυτοθυσία, η αγάπη για την πατρίδα και την ελευθερία. Ως στοιχεία της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του, τονίζονται από τους συγγραφείς η εξυπνάδα του, η αφοβία του, η ανδρεία του, η τόλμη του, η ρώμη του, η αφιλοχρήματη στάση του, η ευγένειά του, η ομορφιά του, η σεμνότητά του. Τονίζεται επίσης ότι τα στοιχεία αυτά δεν τα απώλεσε ούτε κατά την παρουσία του στην αυλή του Αλή πασά, όπου αναπτύσσονταν δολοπλοκίες και αλλοιώνονταν οι χαρακτήρες.

Στην περιγραφή της δράσης του Διάκου ο Τρικούπης έγραψε πρώτος το δίστιχο Για δες καιρό… για το οποίο δεν παρουσίασε την πηγή του, ώστε να επιβεβαιωθεί η ακρίβεια του κειμένου. Μεταγενέστερα το δίστιχο αναπαράχθηκε σχεδόν από το σύνολο των συγγραφέων που έγραψαν. Ο Φιλήμων ήταν ο πρώτος που παρουσίασε το βίο του Διάκου και στάθηκε αφορμή για αρκετούς από τους

επόμενους να συνεχίσουν στο ίδιο μοτίβο την αφήγησή τους. Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα παρουσιάστηκε και μία ακόμα αφήγηση, αυτή της παρουσίασης του Διάκου ως μέλους της Εκκλησίας. Η θρησκεία ήταν ένα από τα βασικά ταυτοτικά στοιχεία των Ελλήνων, αλλά πλέον η αναγνώριση του αυτοκέφαλου της ελληνικής Εκκλησίας από το Πατριαρχείο, η αναγνώριση ως ήρωα του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄, η ανάγκη της επίτευξης της Μεγάλης Ιδέας και η δημιουργία της Βουλγαρικής Εξαρχίας ανέπτυξαν την ανάγκη να παρουσιαστεί ο κλήρος ως ενεργός παράγοντας της επανάστασης. Πέραν του ότι παρουσιάστηκε ως ρασοφόρος σε εικόνες των βιβλίων, γράφτηκε ότι πέθανε ως μάρτυρας, στοιχείο που τον συνέδεε με τους μάρτυρες του χριστιανισμού. Επίσης, στο ίδιο πλαίσιο μπορεί να ενταχθεί και η παρουσίαση της δοξολογίας που έγινε μετά την απελευθέρωση της Λιβαδειάς, κατά την οποία ο Διάκος αναγνώρισε την εξουσία των προκρίτων και δέχθηκε την ευλογία των μητροπολιτών, θέτοντας τα επαναστατημένα όπλα κάτω από την Ιερή ευχή.

Ο Αν. Γούδας με το έργο του έκανε τον Διάκο πρότυπο για τους επόμενους, όχι μόνο για την μάχη της Αλαμάνας, αλλά για τον συνολικό βίο του. Πλέον, μετά τον Γούδα, παρουσιάστηκε από αρκετούς συγγραφείς ο βίος του Διάκου, οι οποίοι παρουσίασαν διαφορές αλλά όλοι ακολούθησαν τη γραμμή της εθνικής ιστορίας. Ο βίος του παρουσιάστηκε και σε περιόδους όξυνσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ώστε να πιεστούν οι κυβερνήσεις να δράσουν για την επίτευξη του εθνικού πόθου της Μεγάλης Ιδέας. Για να εξετάσουμε και την διαπαιδαγώγηση και ηθικοποίηση των νέων μέσα από το παράδειγμα του Αθ. Διάκου, εξετάσαμε και μερικά σχολικά βιβλία ιστορίας. Σε αυτά, εκτός των κειμένων των συγγραφέων, υπήρξαν εικόνες του αγωνιστή και δημοτικά τραγούδια. Τα δημοτικά τραγούδια παρουσιάστηκαν σε πολλά από τα βιβλία του υλικού μας για τρεις λόγους: ο πρώτος ήταν για να πουν οι συγγραφείς στοιχεία τα οποία δεν μπορούσαν να τεκμηριώσουν, ο δεύτερος επειδή ήθελαν να υποτυπώσουν την απήχηση που είχε ο Διάκος στην κοινή γνώμη και ο τρίτος επειδή ήθελαν να συντηρήσουν αυτή την απήχηση.

Η εθνική αφήγηση των συγγραφέων, ιστορικών και λογοτεχνών, συνεχίστηκε μέχρι το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, την άφιξη των μικρασιατών προσφύγων και την αύξηση της επιρροής του κομμουνισμού. Η μέχρι τότε επανάληψη της αφήγησης του βίου και της δράσης των αγωνιστών, επηρεάστηκε από το έργο του Κορδάτου. Με αυτό πλέον η ιστοριογραφία μεταβλήθηκε και βιβλία, όπως του Πιπινέλη και η Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια, που ενώ ήταν αστικά, είχαν υπόψη τους τον Κορδάτο αλλά

δεν ακολούθησαν το εθνικό αφήγημα. Το αφήγημα αυτό το είδαμε ξανά στον Σκανδάμη, όταν πλέον στην Ελλάδα υπήρχε η δικτατορία Μεταξά και υπήρχαν σημάδια ενός νέου πολέμου, που θα απαιτούσε κι αυτός νέους ήρωες.

Οι λογοτέχνες που ερευνήσαμε προσέφυγαν και αυτοί σε επανάληψη των στοιχείων που ήδη συναντάμε στα βιβλία των ιστορικών, με τη διαφορά ότι αυτοί ήταν απαλλαγμένοι από την ιστορική μεθοδολογία και παρουσίασαν με άμεσο τρόπο την ανάγκη μίμησης του Διάκου. Η μίμηση δεν απευθύνονταν μόνο στους νέους αλλά στην κοινή γνώμη και στην κυβέρνηση. Αυτό που ήθελαν ήταν η πραγματοποίηση της επέκτασης του κράτους, η οποία απαιτούσε θυσίες.

Συμπερασματικά, το υλικό της έρευνάς μας γύρω από τον Αθανάσιο Διάκο, έως το έργο του Κορδάτου, αφορούσε μία σειρά από βιβλία που επαναλάμβαναν την ίδια οπτική, το εθνικό αφήγημα. Ο Διάκος παρουσιάστηκε ως ένας ήρωας, χωρίς ψεγάδι στο χαρακτήρα του, που θα έπρεπε να γίνει μίμηση ώστε η Ελλάδα να επεκταθεί και οι Έλληνες να ακολουθήσουν τις αρετές του και τη δράση του. Ο ίδιος σκοτώθηκε πριν να βιώσει την απελευθέρωση, να εμπλακεί στην ελληνική πολιτική και, ενδεχομένως, να γράψει τα απομνημονεύματά του. Έτσι, δεν απέκτησε αντιπάλους και η αποδοχή του ως ήρωα έγινε χωρίς καθυστέρηση και αμφισβήτηση από την κοινή γνώμη.

Βιβλιογραφία (πρόσφατη)

Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ελένη, «Η προεπαναστατική Ελλάδα», τομ. Α΄, στο Θ. Βερέμης (επιμ.), *1821 Η γέννηση ενός έθνους-κράτους*, Σκάι, Αθήνα 2010.

Ασδραχάς Σπύρος Ι., *Πρωτόγονη επανάσταση αρματολοί και κλέφτες (18ος-19ος αι.)*, ΕΑΠ, Αθήνα 2019.

Αρώνη-Τσίχλη Καίτη, *Ιστορικές σχολές και μέθοδοι Εισαγωγή στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008.

Βακαλόπουλος Απόστολος Ε., *Ιστορία του νέου ελληνισμού Η μεγάλη ελληνική επανάσταση (1821-1829) Οι προϋποθέσεις και οι βάσεις της (1813-1822)*, τομ. Ε, Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 1980.

Βακαλόπουλος Απόστολος Ε., *Τούρκοι και έλληνες αιχμάλωτοι κατά την ελληνική επανάσταση (1821-1829)*, Κ.&Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016.

Βακαλόπουλος Απ. Ε, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821 Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, Κ & Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2019.

Βερέμης Θάνος Μ. Κολιόπουλος Γιάννης Σ. Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ, *1821 Η δημιουργία ενός έθνους-κράτους*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2018.

Θεοτοκάς Νίκος-Κοταρίδης Νίκος, «Προσλήψεις των κλεφτών από τη μαρξιστική ιστοριογραφία», στο Δ. Δημητρόπουλος Β. Καραμανωλάκης (επιμ.), Οι αναγνώσεις του 1821 και η Αριστερά, Αυγή, Αθήνα, χχχ, σ.σ.45-58.

Καραμανωλάκης Βαγγέλης, «Εξεικονίζοντας τη συλλογική μνήμη: Η Έκθεσις Μνημείων του Ιερού Αγώνος (1884)», στο Δημητρόπουλος Δ. (επιμ.), *Πως γράφηκε η ιστορία της επανάστασης του 1821*, Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα 2021, σσ 121-134.

Κόκκινος Γιώργος, «Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης», στο Γ. Κόκκινος, Έ. Λεμονίδου, Βλ. Αγτζίδης, *Το τραύμα της μνήμης και οι πολιτικές της μνήμης Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2010, σσ 11-128.

Κοταρίδης Νίκος Γ., *Παραδοσιακή επανάσταση και εικοσιένα*, Πλέθρον, Αθήνα ,χχχ.

Κουλούρη Χριστίνα, *Μύθοι και σύμβολά μιας επετείου*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτινή 1995.

Κουλούρη Χριστίνα, *Ιστορία και γεωγραφία στα Ελληνικά σχολεία (1834-1914) γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις*, Ιστορικό αρχείο Ελληνικής νεολαίας, Αθήνα 1988.

Κουλούρη Χριστίνα, *Φουστανέλες και χλαμύδες Ιστορική μνήμη και εθνική ταυτότητα 1821-1930*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2020.

Κουλούρη Χριστίνα, «Το έθνος-φοίνικας», στο Αντ. Λιάκος (επιμ.), 1821 Διακόσια χρόνια ιστορίας Η δημοκρατική παράδοση, Θεμέλιο, Αθήνα 2021, σς.18-23.

Κουλούρη Χριστίνα-Λούκος Χρήστος, *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η νεοελληνική ιδεολογία (1831-1996)*, Πορεία, Αθήνα 2012.

Κουμπουρλής Γιάννης, «Η Επανάσταση του 1821 και η δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους στις μεγάλες αφηγήσεις της νεότερης ελληνικής ιστορίας: από την πολυπαραγοντική ανάλυση στο σχήμα της εθνικής τελεολογίας», στο Δ. Δημητρόπουλος (επιμ.), *Πως γράφηκε η ιστορία της επανάστασης του 1821*, Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα 2021, σσ 35-63.

Κρεμμυδάς Βασίλης, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700-1821)*, Εξάντας, Αθήνα 1988.

Κρεμμυδάς Βασίλης, *Από το Σπυρίδωνα Τρικούπη στο σήμερα Το εικοσιένα σε νέες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις,* Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2007.

Λιάκος Αντώνης, Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία; Πόλις, Αθήνα 2007.

Λιάκος Αντώνης, «1821-2021: Αναζητώντας τη συνειδησιακή ενδοχώρα», στο Αντ. Λιάκος (επιμ.), 1821 Διακόσια χρόνια ιστορίας Η δημοκρατική παράδοση, Θεμέλιο, Αθήνα 2021, σσ.11-17, σ. 13.

Λούβη Λίνα, *Η Ευρώπη των Ελλήνων Πρότυπο, απειλή, προστάτις 1833-1857*, Αλεξάνδρεια Αθήνα 2020.

Λούκος Χρήστος, «Η Επανάσταση του 1821», στο Δ. Δημητρόπουλος (επιμ.), *Πως γράφηκε η ιστορία της επανάστασης του 1821,* Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα 2021, σ.σ.13-34, σ. 30.

Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., «Ο αγώνας των Ελλήνων Πολιτικές επιλογές και στρατιωτικές επιχειρήσεις (1821-1827)»,τομ. Γ', στο Βερέμης Θ. (επιμ.), *1821 Η γέννηση ενός έθνους-κράτους*, Σκάι, Αθήνα 2010.

Μπαμπούνης Χ., *Ιστορική αφήγηση και πηγές,* Παπαζήσης, Αθήνα 2013.

Μάλεσης Δημήτρης, «Ο στρατιωτικός αγώνας στην ξηρά 1821-1824», στο Βερέμης Θάνος Κλάψης Αντώνης (επιμ), 1*821 Η Επανάσταση των Ελλήνων*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2021 σσ. 109-140.

Μοίρας Λεωνίδας, *Η ελληνική επανάσταση μέσα από τα μάτια των Οθωμανών,* Τόπος, Αθήνα 2020.

Παπαγεωργίου Στέφανος Π., Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας, Παπαζήσης, Αθήνα 2000.

Παπαγεωργίου Στέφανος Π., *Από το Γένος στο Έθνος Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1821-1862,* Παπαζήσης, Αθήνα 2005.

Πιζάνιας Πέτρος Θ., *Η Ελληνική επανάσταση 1821-1830*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2021

Ροτζώκος Νίκος-Τζάκης Διονύσης, «Ο «μισέλλην» φιλέλληνας Γεώργιος Φίνλεϋ: στοιχεία για την πρόσληψη του έργου του από την ελληνική ιστοριογραφία», στο Α. Μανδυλαρά-Γ. Νικολάου-Λ. Φλιτούρης (επιμ.), Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 έως σήμερα, Ηρόδοτος, Αθήνα 2014, σ. 693-716.

Σβορώνος Νίκος Γ., *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο, χχχ.

Σεφεριάδης Σεραφείμ Ι., *Στις διαδρομές της ιστοριογραφίας Κριτική επισκόπηση από το πρίσμα της κοινωνικής επιστήμης*, Θεμέλιο, Αθήνα 2014.

Σκοπετέα Έλλη, *Φαρμεράυερ Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους,* Θεμέλιο, Αθήνα 1999.

Σκλαβενίτης Τριαντάφυλλος Ε., «Το εθνικό πάνθεον των βιογραφιών και των προσωπογραφιών (1828-1876), στο Π. Μ. Κιτρομηλίδης, Τ.Ε. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας (1833-2002) Πρακτικά Δ΄ Διεθνές συνέδριο ιστορίας,* Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2004, σσ. 171-193.

Στάθης Παναγιώτης, «Η νεοελληνική ιστοριογραφία για το 1821: ερμηνευτικά σχήματα για το ξέσπασμα της επανάστασης, στο Δ. Δημητρόπουλος (επιμ.), *Πως γράφηκε η ιστορία της επανάστασης του 1821*, Εφημερίδα των Συντακτών, Αθήνα 2021, σ.σ. 77-86.

Τσιάμαλος Δημήτρης Θ., *Οι Αρματολοί της Ρούμελης Μελέτη για τις αρματολικές συγκρούσεις και τα αρματολικά-συγγενικά δίκτυα της περιοχής κατά την προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο του 1821*, Παπαζήσης, Αθήνα 2009.

Χατζής Αριστείδης Ν., *Η ελληνική επανάσταση του 1821 Ο ενδοξότερος αγώνας*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2021.

Φλάισερ Χάγκεν, *Η Δημόσια Ιστορία προβάλλει τώρα τα θύματα και όχι τους θύτες, Συνομιλία με τον Βαγγέλη Καραμανωλάκη, ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 20.02.2009*, https://anthologio.wordpress.com (ημερομηνία πρόσβασης 28.11.2022).

Beaton Roderick, *Ελλάδα Βιογραφία ενός σύγχρονου έθνους*, Πατάκης, Αθήνα 2020.

Brewer David, *Η φλόγα της Ελευθερίας 1821-1833*, Πατάκη, Αθήνα 2020.

Mazower Mark, *Η ελληνική επανάσταση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021.

Hobsbawn Eric, *Για την Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.

Βιβλιογραφία (της περιόδου που εξετάζει η εργασία)

Βαλαωρίτης Αριστοτέλης, *Αθανάσης Διάκος Αστραπόγιαννος*, Παύλος Λάμπρου, Αθήνα 1867.

Βρατσάνος Μ. Ι., *Σύντομος ιστορία του Ελληνικού έθνους από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι της βασιλείας του Όθωνος, Προς*

χρήσιν των πλήρων Δημοτ. και Ελληνικών σχολείων και Παρθεναγωγείων, Σ. Κ. Βλαστός, Αθήνα 1892.

Βραχνός Νικόλαος Ι., *Ιστορία της Νέας Ευρώπης μέχρι του έτους 1815 και της Ελληνικής επαναστάσεως Προς χρήσιν των μαθητών της Δ΄ τάξεως των Γυμνασίων κατά το τελευταίον πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας*, «Μούσαι» Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα 1901.

Βλαχογιάννης Ιωάννης, *Αρχεία της νεωτέρας Ελληνικής ιστορίας*, τόμ. 1ος, Γ. Σ. Βλαστός, Αθήνα 1901.

Γερβίνος Γ. Γ., *Ιστορία της επαναστάσεως και αναγεννήσεως της Ελλάδος*, μετάφρ. Ιωάννης Η. Περβάνογλου, Χ.Ν Φιλαδέλφεως, Αθήνα 1864.

Γούδας Αναστάσιος Ν., *Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων αντρών*, τομ. Η΄, Ελληνική Ανεξαρτησία, Αθήνα 1876.

Δασκαλάκης Απ. Β., *Τα αίτια και οι παράγοντες της Ελληνικής επανάστασης του 1821 μετ' εικόνων και εγγράφων*, Αγών, Παρίσι 1927.

Ευαγγελίδης Τρ. Ε., «Τουρκοκρατία», στο συλλογικό *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 10ος, Πυρσός, Αθήνα 1934, σσ 560-565.

Ευαγγελίδης Τρ. Ε., «Ελληνική επανάσταση», στο συλλογικό *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 10ος, Πυρσός, Αθήνα 1934, σσ 565-575.

Ζαμπέλιος Ιωάννης, *Διάκος Τραγωδία Δεκάτη*, Χ. Αναστασίου, Αθήνα 1845.

Θεοφίλου Γεώργιος, *Επίτομος ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως συλλεγείσα εκ διαφόρων ιστορικών πηγών*, Π.Α. Σακελλαρίου, Αθήνα 1860.

Ιωαννίδης Αλκιβιάδης Σ., *Ιστορία του Ελληνικού έθνους μετά σημαντικοτάτων γεγονότων της άλλης ιστορίας*, τεύχος Γ΄ μετά πολλών εικόνων, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1899.

Κανδηλώρος Τ. Χ., «Διάκος (Αθανάσιος)», στο συλλογικό *Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν*, Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1928, σσ. 490-491.

Καρολίδης Παύλος, *Ιστορία του ΙΘ΄αιώνος μετ' εικόνων*, τομ. Β΄ (1821) 1830-1856, Βιβλιοπωλίον της Εστίας, Αθήνα 1892.

Κασομούλης Νικόλαος Κ., *Ενθυμήματα στρατιωτικά της επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833, Προτάσσεται ιστορία του αρματωλισμού*, Αρχεία της Νεότερης ιστορίας, Γιάννης Βλαχογιάννης, Αθήνα 1940.

Κολοκοτρώνης, *Απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη (Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής 1770-1836) Ρητά του Κολοκοτρώνη τραγούδια των Κολοκοτρωναίων*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1901.

Κορδάτος Ι. Κ., *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής επαναστάσεως του 1821*, Γεώργιος Ι. Βασιλείου, Αθήνα 1924.

Κουτσονίκας Λάμπρος, *Γενική ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως*, τομ. Β', «Ευαγγελισμός» Δ. Καρακατζάνη, Αθήνα 1864.

Κρέμος Γ., *Ανάλεκτα εκδιδόμενα επιστασία του των βιβλίων τμήματος της Κεντρικής επιτροπείας υπέρ του τω 1821 Αθανασίω Διάκω κενοταφίου Ο ανέκδοτος βίος Κατσώνη και περίληψις του επί Α. Διάκον υπό Γ. Κρέμου εκφωνηθέντος λόγου*, τεύκος 1ο, Φιλοκαλία, Αθήνα 1876.

Κυριακίδης Ε. Κ., *Ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού από ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας 1832-1892 μετά εισαγωγής επί των διαφόρων ιστορικών περιπετειών του έθνους, της μεγάλης επαναστάσεως του 1821 και της διοικήσεως του Καποδιστρίου και εξήκοντα και πλέον εικονογραφιών*, Ν.Γ. Ιγγλέσης, Αθήνα 1892.

Κυριακού Α. Δ., *Εκκλησιαστική ιστορία από ιδρύσεως της Εκκλησίας μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, τομ. 3ος , Ανέστη Κωνσταντινίδης, Αθήνα 1898.

Στρατηγός Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα,* Βιβλιοπωλείο Ε. Γ. Βαγιονάκης, Αθήνα 1947.

Μασούρας Ιωάννης Κ. (επιμ), *Ποια η γενέτειρα του Αθανασίου Διά*κου, Δωρική Αδελφότητα, Αθήνα 1975.

Μελάς Λέων, *Αθανάσιος Διάκος Τραγωδία εις τρεις πράξεις*, Μιχαήλ Σαλίβερος, Αθήνα 1920.

Μελάς Σπ., *Ματωμένα ράσα, Παπαφλέσσας, Γρηγόριος Ε΄, Ο Παλαιών Πατρών, Αθανάσιος Διάκος*, Μπίρης, Αθήνα 1968.

Μενδέλσωνος Βαρθόλδη Κάρολος, *Ιστορία της Ελλάδος από της εν έτει 1453 αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι των καθ΄ημάς χρόνων*, μετάφ. Βλάχος Α., τόμ. 1ος, Ανδρέας Κορομηλάς, Αθήνα 1873.

Μενδέλσωνος Βαρθόλδη, *Ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως*, μετ. Οικονομόπουλος Ηλίας Ι., Αναστάσιος Δ. Φέξης, Αθήνα 1894.

Μητροπολίτης Π. Πατρών Γερμανός, *Απομνημονεύματα, Επιγραφόμενα απομνημονεύματα τινα της κατά του τυράννου των Ελλήνων οπλοφορίας, και τινών πολιτικών συμβεβηκότων εν Πελοποννήσω κατά την πρώτην της διοικήσεως περίοδον*, Σπύρος Τσαγγάρης, Αθήνα 1900.

Μωραϊτίνης Τιμ., *Αθανάσιος Διάκος*, Γεώργιος Α. Φέξης, Αθήνα 1904.

Παπαντωνόπουλος Δημήτριος, *Πεντηκονταετηρίς της Ελληνικής επαναστάσεως του έτους 1821*, Ν Τουσόπουλος, Αθήνα 1873.

Παπαρρηγόπουλος Κ., *Ιστορία του Ελληνικού έθνους από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, τομ. 5ος, Ανέστης Κωνσταντινίδης, Αθήνα 1887.

Περραιβός Χριστόφορος, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, Γ. Τσουκαλά, Αθήνα 1956.

Πιπινέλης Τάκης Ν., *Πολιτική ιστορία της Ελλ. Επαναστάσεως*, Αγών, Παρίσι 1927

Πουκεβίλλ Φ., *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Κωστή Χαιρόπουλου, Αθήνα 1901.

Πολίτης Ν.Γ. *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Εστία, Αθήνα 1914.

Σκανδάμης Ανδρέας Σπ., *Δώδεκα μορφές του εικοσιένα (Βιογραφίες)*, Καπρίνης-Καβάλλας, Αθήνα 1939.

Σπηλιάδης Ν., *Απομνημονεύματα*, τόμ. Α΄, Χ. Ν. Φιλαδέλφεως, Αθήνα, 1851.

Τρικούπης Σπυρίδων, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τομ. Α', Παναγιώτης Ασλάνης, Αθήνα 1888.

Τσεβάς Γ. Δ., *Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον,* τομ. 2ος, Κάδμος Γεώργιος Κ. Ρόδης, Αθήνα 1928.

Φιλήμων Ιωάννης, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τομ. 3ος, Π. Σούτσας και Α. Κτενάς, Αθήνα 1860.

Χέρτσβεργ Γ. Φρ., *Ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως,* μετάφ. Π. Καρολίδης. Τομ.1ος, Γεώργιος Δ. Φέξης, Αθήνα, 1916.

Φιλαδελφέως Αλεξ., *25 Μαρτίου 1821 Οι ήρωες της Ελληνικής επαναστάσεως Εικόνες και βιογραφίαι αυτών,* Μιχαήλ Ι. Σαλιβέρης, Αθήνα 1900.

Φίνλεϋ Γ., *Ιστορία της Ελληνικής επαναστάσεως*, τομ Α΄, Αφοι Τολίδη, Αθήνα 1973.

Φραγκίστας Επαμεινώνδας, *Ελληνική ιστορία από Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι Όθωνος Προς χρήσιν των μαθητών της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων του κράτους*, τομ Β΄, Γ. Σταυριανός, Αθήνα 1886.